

T. C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

GİRİT'İN TÜRK HAKİMİYETİNDEN ÇIKIŞI

EMİN ÜNSAL
1068205103

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. İLKER ALP

EDİRNE 2009

ÖZET

Girit'in Türk Hakimiyetinden Çıkışı

Emin ÜNSAL

Stratejik bakımdan oldukça önemli bir konumda bulunan Girit adası, tarihte çeşitli milletlerin egemenliği altına girmiştir. Roma İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Bizans ve bir müddet de Arap egemenliğine giren Girit, daha sonra Bizans tarafından 100.000 gümüş karşılığında Venediklilere satılmıştır. Girit, Türklerin idaresine geçmeden önce Venediklilerin elinde bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nin Girit'i fetih hareketleri 1645 yılında Sultan İbrahim döneminde başlamış, yaklaşık 25 yıl süren mücadeleler sonunda 1669'da tamamlanmıştır.

Girit, Osmanlı Devleti tarafından fethedildikten sonra büyük bir huzur ve güven dönemi içerisine girmiştir. Devletin çıkardığı özel kanunlar, vergi imtiyazları ve idarî-sosyal hayattaki düzenlemeler sayesinde hoşgörölü ve adalete dayalı bir sistem getirilmiştir. Böylece 150 yıl kadar adadaki toplumlar dostluk ve kardeşlik içerisinde yaşamıştır.

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasına kadar adada herhangi ciddi bir olay olmamıştır. Ancak Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla beraber Girit'in bu devlete dahil edilmemesi ada Rumlarını isyana sevk etti. Bu tarihten sonra Rumlar her fırsatta isyan hareketine giriştiler. Osmanlı Devleti, Rumların isyanlarına Avrupa devletlerinin müdahalesini önlemek için sürekli tavizler vererek Rumlar lehine düzenlemelere girişti. Osmanlı Devleti her düzenleme yaptığında Rumlar bununla yetinmeyip sürekli yeni isteklerde bulunup isyan ettiler. Aslında bu durum Girit'i Yunanistan'a katmak için oynanan sistemli bir oyundu. Bu oyuna Avrupalı devletler de dahil olunca adanın Osmanlı hakimiyetinden çıkması kaçınılmaz oldu. Osmanlı Devleti Girit'e muhtariyet vermesine rağmen durum değişmedi. Avrupalı devletlerin Girit'te asayişli sağlamaları bahanesiyle başlattıkları işgal, Osmanlı askerlerinin adadan çıkarılmasıyla neticelendi. Rumlar adayı Yunanistan'a dahil etmek için

uygun bir zaman kolladılar. Son olarak Girit, Osmanlı Devleti'nin I. Balkan Savaşı'nı kaybetmesini müteakip 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması'yla sessiz sedasız bir şekilde Türk hakimiyetinden çıktı.

Anahtar Kelimeler:

Girit, Yunanistan, Girit İsyanları, Türk-Yunan İlişkileri, 1897 Türk – Yunan Savaşı.

ABSTRACT

The Gaining Independence of the Crete Island from the Turkish Sovereignty

Emin ÜNSAL

The Crete Island, which is in a highly important location from the strategic point of view, has been under the sovereignty of the various nations in history. After it had been under the sovereignty of the Roman Empire first, then Byzantium after the separation of the empire into two and then under the rule of Arabs, the Crete Island was later sold to Venice by Byzantium in return for 100.000 silver coins. Crete had been under the rule of Venice before it came into Turks possession. The conquest movement of the Ottoman Empire of The Crete Island had started in 1645 during the reign of Sultan Ibrahim and as a result of the struggles that lasted about 25 years they were completed in 1669.

After being conquered by the Ottoman Empire, The Crete Island found itself in a period of great peace and confidence. Thanks to the special regulations of the government, special tax privileges and the regulations related to administrative and social life, a tolerant system based on justice was introduced. In this way, peoples on the island lived in a friendly and brotherly manner for about 150 years.

Until Greece gained independence, no serious event had taken place on the island. However, by the gaining independence of Greece, not being included in Greece led the Rums on the island to rebellion. After this date Rums attempted to rebellion taking advantage of every opportunity. Ottoman Empire, in order the prevent the interference of the European Governments with the rebellions of the Rums. Whenever the Ottoman Empire made a regulation, Rums were not satisfied with it and increasingly demanding more, they rebelled, In fact, this was a systematic trick that was played in order to unite Crete with Greece. When European Governments were connected with this trick, it became inevitable for the island to

get out of the Ottoman sovereignty. Although the Ottoman Empire gave autonomy to the Crete Island, the situation didn't change. The invasion which the European Governments started in Crete under the pretext of providing public order resulted in sending out the Ottoman soldiers from the island. Rums watched for a suitable time to unite the island with Greece. Finally, the Crete Island, following the defeat of the Ottoman Empire in the first Balkan War, go out of the Turkish rule quietly and unobtrusively by means of the London Pact dated 30 May 1913.

Key Words:

Crete, Greece, Crete Rebellions, Turk-Greek Relations, 1897 Turk-Greek War.

ÖNSÖZ

1789 yılındaki Fransız İhtilâli'nin getirdiği milliyetçilik akımının etkisi, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde etkisini Osmanlı Devleti'nde göstermiştir. 1830 yılında Avrupa devletlerinin desteğini alarak bağımsızlığını ilan eden Yunanistan sınırlarını Osmanlı Devleti aleyhinde genişletmiştir. Bu süreçte özellikle Rumların da yaşadığı adalar hedef olarak seçilmiştir. Bu adalardan biri olan Girit adasında yaşayan Rumlar da Yunanistan tarafından kışkırtılarak Osmanlı Devleti'ne karşı sürekli isyan hareketine girişmiştir.

Osmanlı Devleti, Girit'te Rumların çıkardığı isyanları bastırabilmek için askerî güç kullanmak yerine isyancıların istekleri doğrultusunda hareket ederek onlara her zaman istediklerini vermiştir. Her ne kadar Osmanlı Devleti, Rumların isteklerini yerine getirerek adada sosyal, idarî, malî düzenlemeler yaptıysa da Yunanistan'ın kışkırtmaları ve Girit Rumlarının isyanları 19. yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir. Girit-Osmanlı Devleti-Yunanistan arasındaki gelişmelere seyirci kalmayan İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya duruma müdahale ederek adayı işgal etmiş ve Yunanistan'ın Girit'e sahip olmasına zemin hazırlamıştır. Avrupa devletlerinin işgali ile Girit, hem muhtar bir idareye kavuşmuş hem de adadaki Osmanlı hakimiyeti fiilen sona ermiştir. Yunan Kralı'nın oğlunun Girit'e atanmasının ardından Avrupa devletleri adadaki uygun koşulları hazırladıktan sonra askerlerini Girit'ten çekmişlerdir. Adada Osmanlı hakimiyet haklarının hiçe sayıldığı bu tarihten sonra Londra Antlaşması'yla da Girit Türk hakimiyetinden çıkmıştır.

Çalışmamızın Giriş bölümünde Girit'in coğrafyası ve Osmanlı hakimiyeti öncesi durumu üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Rumların bağımsız bir devlet kurmak için giriştikleri isyanlara, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasına ve bunun Girit'e etkilerine, Giritli Rumların 1866 yılındaki ilk geniş çaplı isyan hareketlerine değinildi. İkinci bölümde yine Rumların isyanlarından ve Osmanlı Devleti'nin ada Rumları için yaptığı düzenlemelerden, isyanlar sırasında katledilen ve mezalime uğrayan Türklerden bahsedildi. Son bölüm olan Üçüncü bölümde ise büyük devletlerin Girit meselesine dahil oluşuna, adanın muhtar bir idareye

kavuşmasına, 1897 Türk-Yunan Savaşı'na, Osmanlı Devleti'nin adadaki hakimiyet haklarının elinden alınışına ve son olarak Türk hakimiyetinden çıkış sürecinde adada yaşanan problemlere değinilmiştir.

Bu konu çalışılırken, Başbakanlı Osmanlı Arşivi ve Genelkurmay ATASE Arşiv vesikalarından yararlanılmıştır. Birçok kitap, makale, dergi, döneme ait gazeteler de araştırmamızda kaynak teşkil etmiştir.

Çalışmalarım esnasında, konunun belirlenmesinde bana yardımcı olan, kıymetli görüşlerini, yol göstericiliğini benden hiç esirgemeyen hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. İlker ALP'e, yine yardımları için Yrd. Doç. Dr. Nilüfer BAYATLI'ya, Öğr. Gör. Azmi YILDIRIM'a, tezin yazım aşamasındaki yardımları benim için önemli olan ağabeyim ve mesai arkadaşım Arş. Gör. Mehmet Kaan ÇALEN'e ve ayrıca yardımlarından dolayı Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşiv Şube Müdürü Öğ. Kd. Alb. Ahmet TETİK'in şahsında tüm ATASE çalışanlarına bu vesile ile teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Emin ÜNSAL
EDİRNE-2009

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
ATASE	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
İÜHF	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
TATAV	: Tarih ve Tabiat Vakfı

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

GİRİT'İN ÖZERKLİK KAZANMASINDAN ÖNCEKİ GELİŞMELER

A. YUNANİSTAN DEVLETİ'NİN KURULMASI.....	17
1. Rumların Ayrılıkçı Faaliyetleri	17
2. Rumların İsyan Hareketleri (1821)	22
3. Büyük Devletlerin Rum İsyanına Müdahalesi	29
4. Yunanistan Krallığı'nın Kurulması.....	31
B. YUNANİSTAN KRALLIĞI'NIN KURULMASININ GİRİT'E ETKİLERİ.	32
C. MEHMET ALİ PAŞA İDARESİNDE GİRİT'İN DURUMU.....	34
D. GİRİT İSYANI (1866).....	37
1. İsyanı Hazırlayan Faktörler	37
2. İsyanın Başlaması	39
3. Girit İsyanı Sırasında Büyük Devletlerin Tutumu.....	40
4. Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler.....	43
5. 1869 Paris Konferansı.....	47

II. BÖLÜM

GİRİT'İN ÖZERKLİK KAZANMASI ve 1896 GİRİT İSYANI

A. HALEPA MUKAVELESİ	48
B. 1878-1896 DÖNEMİNDE GİRİT	52
1. Rumlar İçin Getirilen Yeni Düzenlemeler.....	52
2. Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler ve Halepa Sözleşmesi'nin Kısıtlanması.....	55
C. 1896 İSYANI	58

1. İsyana Neden Olan Olaylar ve İsyanın Başlaması.....	58
2. Büyük Devletlerin Müdahaleleri.....	60
3. Yunanistan'ın Girit'e Asker Çıkarması.....	62
4. 1896 Düzenlemeleri.....	66
5. Girit'te Türklere Yapılan Mezalim.....	73

III. BÖLÜM

1897 TÜRK-YUNAN SAVAŞI ve GİRİT'İN TÜRK HAKİMİYETİNDEN ÇIKIŞI

A. 1897 TÜRK-YUNAN SAVAŞI.....	80
1. Savaşın Nedenleri.....	80
2. 1897 Savaşı'nda Türk ve Yunan Kuvvetlerinin Durumu.....	83
3. 1897 Türk – Yunan Savaşı'nın Gelişimi.....	85
4. Savaşa Büyük Devletlerin Müdahaleleri ve Girit'e Etkileri.....	87
B. GİRİT'TE MUHTARİYET DÖNEMİ.....	88
1. Muhtariyetin İlanı.....	88
2. Büyük Devletlerin Girit'i İşgali.....	91
a. Osmanlı Askerlerinin Adadan Çıkarılması.....	91
b. Prens George'nin Girit Valiliği.....	93
c. Zaimis'in Girit'e Yüksek Komiser Olarak Atanması.....	98
C. GİRİT'İN YUNANİSTAN'A İLHAK SÜRECİ.....	101
1. Meclisteki Türk Üyelerin Yemin Sorunu ve Meclisten İhraçları.....	103
2. Girit'te Tayini Sorunu.....	105
3. Girit Genel Meclisi Rum Mebuslarının Yunanistan Meclisi'ne Katılmaları.....	106
4. 30 Mayıs 1913 Londra Antlaşması (Girit'in Türk Hakimiyetinden Çıkışı)..	108
SONUÇ.....	110
KAYNAKÇA.....	112
DİZİN.....	121
EKLER.....	126

GİRİŞ

1. Girit'in Konumu ve Coğrafi Özellikleri

19. yüzyılda dünya ticaretinde söz sahibi olmak isteyen devletlerin hakimiyet mücadelesine sahne olan Akdeniz ve buradaki adalar, dünya üzerindeki en önemli ticaret yollarından birisi olması nedeniyle daima önemli görülmüştür.

Türkiye'den Ege denizine doğru bakılacak olursa Ege'deki adaların batı sahillerimize yakınlığından dolayı bu adaların stratejik olarak ve Türkiye'nin güvenliği açısından ne kadar büyük önem taşıdığı hemen anlaşılır. Bununla beraber Doğu Akdeniz'deki Kıbrıs adasıyla, Ege ve Akdeniz'i birbirinden ayıran Girit adası da bu önemli saha içerisindedir¹.

Girit adası Yunanistan'ın güneydoğusunda yer alan, Akdeniz'in en önemli adalarından birisidir. Batısındaki *Kithira* ve *Andikithira* adaları ile doğusundaki Kaşot (*Kasos*), Kerpe (*Karpatos*) ve Rodos (*Rhodes*) adaları ile birlikte Ege denizinin güney kilidi olan Girit adası, Akdeniz'den geçen ve Ege denizine girip çıkan tüm deniz yollarına hakim bir konumdadır.

23° - 31' ve 26° - 20' doğu meridyenleri ile 34° - 55' ve 35° - 41' kuzey paralelleri arasında bulunan adanın yüzölçümü 8.261 km² dir². Girit, Ege denizi ile Akdeniz'in kesiştiği noktada bulunması nedeniyle bir yandan Mora ile diğer yandan Anadolu'nun batı ve güneybatı sahilleriyle ve Afrika'nın kuzey sahiliyle bağlantılıdır³. Adanın kuzeybatı ucu Mora'dan (Yunanistan) 110, kuzeydoğu ucu Anadolu'dan (Türkiye) 200, güney ucu Bingazi'den (Libya) 325 km. uzaklıktadır⁴.

¹ *Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea*, Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara 1975, s. 5-7.

² Cemal Tükin, "Girit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, s. 85.

³ Ayşe Nühket Adıyeko, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara 2000, s. 7.

⁴ *Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea*, Genelkurmay..., s. 6.

Doğu-batı istikâmetinde uzunluğu yaklaşık 260 km. genişliği ise 15-50 km. arasında değişmektedir⁵. Ada, Akdeniz ve Ege denizinin hayatî önemdeki ayırım noktası üzerinde bulunması sebebiyle *Cebelitarık*, *Beyrut*, *Malta* ve *Kıbrıs*'la beraber stratejik ve siyasî açıdan büyük öneme sahiptir⁶. Bu konumu ve özellikleri açısından Girit adası, Arif Müfid Mansel'in dediği gibi; “*Girit bütün bu ülkelere bunların kültürel etkileri altında kalabilecek kadar yakın fakat bunlardan gelecek düşman akınlarını önleyebilecek kadar uzaktır*”⁷.

Girit adası, tarihin milattan önceki devirlerinden başlayarak bugüne kadar muhtelif devirlerde birçok fatihin hırslı bakışlarını üzerine çekmiştir. Hiç şüphe yok ki bu keyfiyet onun Avrupa, Asya ve Afrika gibi dünyanın üç eski kara parçası arasında uzanmış olan Akdeniz'deki coğrafi konumundan ileri gelmektedir⁸.

Ada, İlkçağlarda *Minos* uygarlığının beşiği olması nedeniyle *Minos* adıyla; bir dönem de merkezi olan *Kandiye* şehrine atfen bu isimle anılmıştır⁹. Ortaçağda *Candia*, Yunanca'da ise *Krete* veya *Kriti* denilmiştir¹⁰. Araplar Girit'i *Ikritiyye*, *Akritiş*, *İkridiş*, *İkritiş* olarak anmışlardır. Batı dillerinde ise ada *Krete*, *Creta*, *Crete* olarak adlandırılmıştır¹¹.

Girit'in yer şekillerine kısaca bakılacak olursa, adada başlıca üç dağ silsilesi bulunmakta ve bunlar adayı dört kısma ayırmaktadır. Bu dağların en büyüğü, adanın en geniş yerinde bulunan *İda (Psiloriti)* dağıdır ve yüksekliği de 2497 metredir. İkincisi adanın batısında bulunan *Akdağlar (Asprovouna)*dır ve bunun da yüksekliği 2347 metredir. Bunlar Selene, Hanya ve Apokoron kazâlarının ortalarından geçerek kuzeyde ve batıda denize ulaşmaktadır. Dağ silsilelerinin

⁵ *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. VI, Güven Yayınevi, İstanbul 1963, s. 3067.

⁶ Metin Hülâgü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Hârbî*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2001, s. 1.

⁷ Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1988, s. 5.

⁸ Mehmet Saka, *Ege Denizi Adalarındaki Türk Hakları*, Ankara 1955, s. 7.

⁹ Ayşe Nühket Adıyeke, *a.g.e.*, s. 8.

¹⁰ *Türk Ansiklopedisi*, “Girit”, C. XVII, Ankara 1969, s. 378.

¹¹ Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 85.

üçüncüsü ise adanın doğu taraflarında bulunan *Laşid* ve *Estiye* dağlarıdır ve zirveleri 2154 metredir. Bu dağlar *Sidere* burnunda denize ulaşır¹².

Ada her ne kadar dağlık görünse de, önemli ovaları da mevcuttur. Bunlardan başlıcaları ; *Lakonya*, *Gitalon*, *Kalgıratya*, *Umfaliya*, *Helemesera* ve *Kidonya* ovalarıdır. Ayrıca en önemli yaylası da *Gomalos* yaylalarıdır¹³.

Girit'te ırmak denilebilecek üç büyük akarsu mevcuttur. Bunlar; Kidonya kazâsında *Platonya*, Apokoron kazâsında *Kilyaris* ve Kandiye yakınlarında *Yufiros* nehridir. Ayrıca bunların dışında çoğunlukla kış aylarında yağmurlardan ve kar erimelerinden meydana gelen küçük çaylar yazın tamamen kurur¹⁴.

Girit'in yalnızca bir gölü vardır. Resmo'dan 20 km. içeride bulunan *Harma* gölü olup, uzunluğu 2 km. genişliği ise 1 km.'dir. Armir yakınları ve bazı sahil kenarlarında da bataklıklar mevcuttur¹⁵.

Tipik Akdeniz iklimi özelliklerini taşıyan adanın, Ege kıyılarının iklimiyle de benzerlik gösterdiği görülmektedir. Kar yağışı genellikle dağların zirve kısımlarına yağar ve alçak kısımlarında ancak iki ay kış olur. Yazın hemen hemen hiç yağmur yağmayan adada Poyraz ve Keşişleme, kışın ise Lodos eser¹⁶. Girit'in iklimi hususunda Fransız müelliflerinden Mısır ve Yunanistan'a seyahat etmiş olan meşhur *Nikolas Savari*, Yunanistan'ın coğrafyasını anlattığı eserinde Girit'in ikliminden de şu şekilde bahsetmiştir: “*Dolaşıp gezdiğim memleketlerde Girit ceziresi gibi havası sağlam bir yer görmedim. Orada sıcak ve soğuk asla şiddetli değildir. Hususuyla kış vaktinde ovalarda hiss olunmayacak derecede düşüktür. Sıcaklığın en hararetli günlerinde bile denizden esen rüzgârlar havayı serinletir. Girit'e nadir kar düşer. Yazın asla yağmur yağmaz...*”¹⁷. Adanın yüzölçümü çok

¹² Ali Cevad, *Memâlik-i Osmâniyye'nin Târih ve Coğrafya Lugâtı*, C. III, İstanbul 1313, s. 660.

¹³ Ali Cevad, *a.g.e.*, s. 663.

¹⁴ Ayşe Nükhet Adıyeko, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁵ Şemseddin Samî, *Kamusu'l Alâm*, C. V, İstanbul 1314, s. 3852; Ali Cevad, *a.g.e.*, s. 662.

¹⁶ Hüseyin Kami Hanyevî, *Girit Tarihi*, C. I, İstanbul 1288, s. 8.

¹⁷ *Salnâme-yi Vilâyet-i Girit*, 1293 (1876), s. 162-165.

geniş bir bölgeyi kapsamadığından Girit ekseriyetinde hemen hemen tek iklim hakimdir ve gece-gündüz sıcaklık farkı da fazla değildir.

Girit adasının kıyı hattı dağların karakteri icabı kırık bir şekil gösterir. Sahil yapısının birçok doğal korunaklı ve açık limanlara sahip olması gerek ticarete gerekse ulaşımda adanın gelişimini olumlu yönde etkilemiştir. Adanın belli başlı limanları ve iskeleleri kuzey kıyılarında yer alır. Bu durum adanın kuzey tarafının coğrafî açıdan daha elverişli olmasıyla ilgilidir. Kuzeydeki limanlar; *Suda, Hanya, Resmo, Granbosa, Mirebela, Almiros, Kisamo, Poro, Balı koyu, Rodia koyudur*. Güney sahilindeki limanlar ise; *Matala, İsfakiye ve Lutro*'dur. Belirtilen yerlerin hemen hemen hepsinin tarihî devirlere ait geçmişleri ve buraları koruyan istihkâm, şehir, kale ve harabeleri vardır¹⁸.

Venedikliler zamanında 250.000 olduğu söylenen adanın nüfusu Osmanlı'nın fethinden sonra bir müddet azalmış, fakat sonra yine tadrîcen artmıştır. Nüfusun, 1821 Yunan İhtilâli çıktığı zaman 260.000'i bulduğu tahmin olunmuştur ki bunun hemen hemen yarısı Müslüman'dı. 1821'den 1830'a kadar devam eden harp dönemlerinde yapılan göçler sebebiyle Girit'in nüfusu yine azalmış ve bir rivayete göre 1836'daki tahmine göre 130.000'e düşmüştür. 1900'de yapılan sayıma göre adanın nüfusu 310.000'dir. Bu nüfusun 269.000'i Rum, 33.500'ü Müslüman, 728'i de Musevi'dir¹⁹.

Bunun içindir ki Girit, gerek stratejik konumu, gerek coğrafyası ve gerekse iklimiyle yüzyıllar boyunca birçok milletin cazibe merkezi olmuş ve birçok farklı kültürdeki medeniyetin etkisi altında kalmıştır.

¹⁸ Ali Cevad, *a.g.e.*, s. 662, 663; Mithat Işın, *Tarihte Girit ve Türkler* (374 Sayılı Deniz Mecmuası'nın Tarihî İlâvesi), Askerî Deniz Matbaası, 1945, s. 3, 4.

¹⁹ Mithat Işın, *a.g.e.*, s. 5.

2. Osmanlı Hakimiyeti Öncesi Girit

Bugünkü Avrupa medeniyetinin beşiği olarak kabul edilen Girit adasının tarihi M. Ö. 4000'lere kadar uzanmaktadır. Yapılan araştırmalar bu medeniyeti kuranların Anadolu'ya yakın münasebetlerini ve hatta Anadolu kaynaklı olduklarını ortaya koymuştur²⁰. Adanın ilk sakinleri Anadolu kökenli "Küçük Asyalı" *Karlar* olarak bilinmektedir. Bunlar M. Ö. 3000-1400 seneleri arasında Girit ya da (*Kral Minos*'un adına izafeten) *Minos* diye nitelendirilen kültürü meydana getirdiler. Bu medeniyetin hayret ve takdir uyandıran kalıntılarını ilk olarak *Sir Arthur Evans*, *Knosos*'da yapılan arkeolojik araştırmalar sonunda meydana çıkardı. İngilizlerin *Knosos*, İtalyanların *Faistos-Hagia Triada* ve Amerikalıların *Gournia* bölgesinde yaptıkları arkeolojik kazılar bize M. Ö. 4000'de Girit'te *Neolitik* bir kültürün yükseldiğini göstermektedir. Yine M. Ö. 3000'de başlayan Bakır ve Tunç Devri ile bu gelişme Girit'te kendi özel yolundan giderek M. Ö. 2000'de kısmen Mısır'ın etkisi altında kalıp parlak bir devire ulaşmıştır²¹.

Burada milattan 2000 yıl önce merkezi Knosos şehrinden idare edilen birleşik bir deniz devleti kurulmuş olduğu sanılmaktadır. Gelişmiş olan denizcilik sayesinde Girit kralları (Yunan efsanesinde *Minos*) siyasî ve kültürel bakımdan Doğu Akdeniz bölgesine hakim oldukları gibi Nil ülkesi (Mısır) ile de etkin ticarî ilişkilere girmişlerdir²².

M. Ö. 1400'lerden itibaren Balkanları ve Yunanistan'ı istilâ eden *Dorlar*²³, Girit'e de akın ederek burada yaşayan halkı toprağa bağlamışlar ve "devlet kölesi" haline getirmişlerdir. Bu tarihten sonra ada aralarında bağlar bulunmayan birtakım şehirlere bölünmüştür. *Dor İstilâsı*'ndan sonra, *Dorlar* ile birlikte *Eteogiritliler*,

²⁰ S. Maritanos, "İkinci Bin Yılında Girit Adası-Anadolu Dünyası", *II. Türk Tarih Kongresi*, İstanbul 1943, s. 157.

²¹ Cemal Tukin, *a.g.m.*, s. 164; Arif Müfid Mansel, *Mısır ve Ege Tarihi Notları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1938, s. 71-73, 106.

²² Arif Müfid Mansel, *a.g.e.*, s. 86, 104.

²³ Dorlar, Hint-Avrupa kökenli göçebe kabilelerdir. Yaklaşık olarak M. Ö. 12. yüzyıl ortalarından itibaren Yunan yarımadasına dalgalar halinde akınlar düzenleyerek bu bölgedeki Tunç Çağı *Miken* uygarlığını yıkmışlardır.

Kidonyalılar ve *Pelasgi* kabilesinden olanlar Girit adası halkını oluşturmuşlardır. Adanın bu sakinleri, Yunanistan'ı yazılı kanunlar ile tanıştıran ilk topluluklardır. M. Ö. 5. yüzyıldan Roma İmparatorluğu'nun adayı ele geçirdiği M. Ö. 67 yılına kadar Girit, kent devletlerinin savaşlarına sahne olmuştur. Bu savaşlarda *Kidonya*, *Knosos*, *Gortyn* ve *Hierapytnalı* topluluklar, zayıf olan topluluklar üzerinde egemenlik kurmak için mücadele etmişlerdir²⁴.

Roma imparatorluğu Yunanistan ve Makedonya'yı birer Roma eyaleti haline getirmesine rağmen Girit bir süre daha bağımsızlığını korudu. Bu süre içerisinde (M. Ö. 1. yy.) ada tam bir korsan yatağı haline geldi ve Roma İmparatorluğu için bir tehdit unsuru olmaya başladı. Roma'nın en büyük hedefi Girit adası olduğu halde Giritlilerden korkuyordu. Çünkü çok iyi ok atan, cesur bir şekilde savaşan, en tehlikeli korsanlardan olan Giritliler, dışardan gelen baskılara boyun eğmiyor, üstelik savaşlarda zafer kazanıyordu. Romalı komutan *K. Metellus* tarafından ele geçirilen Girit'te eski *Minos Kanunları* yerini Roma kanunlarına bıraktı²⁵. Adanın Roma tarafından tamamen hakimiyet altına alınması M. Ö. 69-67 yıllarına rastlar. Girit, buğday üretildiği sürece Roma İmparatorluğu'nun zahire ambarı oldu ve bir iskân bölgesinden ziyade bir üs olarak kullanıldı²⁶. Adanın sakinlerini deniz korsanlığından men etmek için de 4 oturaktan ziyade gemi kullanmasını yasak ettiler. Romalılar, adadaki hakimiyetlerini devamlı kılmak amacıyla İtalya'dan bir kısım halkı getirip *Knosos* mıntikasına yerleştirdiler. Roma'nın Mısır'ı hakimiyeti altına almasından sonra Girit, *Barka* ve *Bingazi* eyaletleri ile birlikte bir Roma eyaleti haline geldi. Daha sonra *İllyrie* (Selânik) eyaletine dahil olundu. Roma İmparatorluğu'nun 395'te ikiye ayrılmasından sonra ise Doğu Roma (Bizans)da kalarak bu imparatorluğun *İllyricum* parçasında Makedonya eyaletinin 6 vilâyetinden birini oluşturdu²⁷. Kısa zamanda çok miktarda Musevî, Girit'e yerleşmek üzere geldi ve burasını önemli bir ticaret merkezi haline

²⁴ Ayşe Nühket Adıyeke, *a.g.e.*, s. 10.

²⁵ Niyazi Ahmet Banoğlu, *Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1991, s. 15.

²⁶ Cemal Tukin, *a.g.m.*, s. 165, 166; Aynı yazar, *İslam Ansiklopedisi*, "Girit", C. IV, Millî Eğitim Basımevi, Eskişehir 2001, s. 791.

²⁷ Cemal Tukin, *a.g.m.*, s. 167.

getirdi. Şehir halkının bir kısmını teşkil eden Musevîler 5. yüzyılda bir isyana sebebiyet verecek kadar kuvvetlendiler. Hatta kendisine “*Mesih*” süsü veren başkanları, bir hükümdar gibi aylarca adayı baştan aşağı gezmeyi başardı. Bizans İmparatorluğu’nun otoritesini tekrar tesis etmesi pek de kolay olmadı²⁸. Bu olaydan daha sonra ada 623 senesinde Balkanlardan güneye inen Slavların taarruzuna uğradı. Girit, Bizans İmparatorluğu hakimiyeti döneminde sakin denilebilecek bir hayat geçirdi. İmparatorluğun zayıflamasıyla onlar da günden güne cesaretlerini ve eski savaşçı özelliklerini kaybettiler²⁹.

622 yılında İranlıları mağlup eden Bizans İmparatoru *Herakleios* Kudüs’e girmişti. Ancak bundan on yıl sonra Bizans orduları Araplar tarafından perişan edilmiş ve imparator Suriye’yi Araplara terk etmek zorunda kalmıştı. Müslümanlıktan önce denizlerde pek görülmeyen Araplar, ilk deniz seferini *Halife Ömer* zamanında yapmış ve *Halife Osman* zamanında da Kıbrıs’ı haraca bağlamıştı. Araplar Suriye’de Finikelilerden kalanlarla oluşturulan deniz kuvvetleri ile önce Kıbrıs’ı daha sonra da Rodos’u aldılar³⁰.

Bizans hakimiyetinden sonra 7. yüzyılda Araplar Girit’le ilgilenmeye başlamışlardır. Girit’e yönelik ilk Arap akınları *Emeviler* zamanında oldu. *Muaviye* döneminde 673 tarihinde Arap orduları bir yandan İstanbul’u muhasara ederken bir yandan da Doğu Akdeniz’in ticaret zengini olan Girit’e Rodos üzerinden saldırdılar³¹. Fakat Araplar Girit’in fethini başaramadılar. Elleri geçirdikleri ganimetler ile geri döndüler³². *Tarik İbn-i Ziyad* zamanında Araplar Endülüs’ü fethettikten sonra, Girit için tekrar taarruzda bulundular ancak bir sonuç alamadılar³³. Birkaç kez yağmalama amacıyla yapılan saldırıda önemli miktarda ganimetle dönen Arap donanması nihayet adayı 823 yılında fethetti. Arapların elinde olduğu yaklaşık yüz elli yıllık dönemde Girit’te İslamî eserler meydana

²⁸ Clemens Bosch, *Roma Tarihi’nin Ana Hatları* (Çev. Sebahat Altan), İstanbul 1940, s. 88, 89.

²⁹ Cemal Tükün, *a.g.m.*, s. 166.

³⁰ Mithat Işın, *a.g.e.*, s. 20.

³¹ Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahtar Tarihi*, Yay. Haz. Ahmet Refik, C. 1, İstanbul 1928, s. 530, 534; Katip Çelebi, *Tuhfetü’l Kibar fi Esfar-ül Bihar*, İstanbul 1329, s. 135, 137.

³² Cemal Tükün, *a.g.e.*, s. 792.

³³ Niyazi Ahmet Banoğlu, *a.g.e.*, s. 16.

getirildiği ileri sürülmektedir. Ancak bununla ilgili pek fazla kayda rastlanmamakla birlikte Araplar, İlkçağlardan kalan *Knosos* şehri üzerine büyük bir kale inşa ettirdiler. Etrafını hendeklerle çevirdikleri için de bu şehre “*El-Hendek*” adını verdiler³⁴.

Girit’in Araplar tarafından fethedilmesinden sonra, bütün Avrupa’da İslâmiyet aleyhinde hareketler başladı. Hıristiyanlar artık din kuvvetine dayanmak istiyorlardı ve bunda da başarılı oldular. Bizans, Girit’e papazlar gönderiyor ve bu papazlar halkı Müslümanlar aleyhinde isyana teşvik ediyorlardı³⁵. Bizans’ın adayı tekrar Araplardan alması yaklaşık on ay sürdü. 961 yılında yeniden Bizans egemenliğine giren Girit’te ilk iş olarak İslam eserlerinin izleri yok edilmeye çalışıldı. Bu sırada uygulanan yoğun baskılar nedeniyle adadan dışarıya büyük oranda göç oldu ve nüfus bir hayli azaldı³⁶.

Bizans’ın Girit’i tekrar ele geçirmesinden sonra adada tam bir huzursuzluk hakimdi. Anlaşılan Girit halkı daha önce diğer bazı imparatorlar zamanında olduğu gibi şimdi de İmparator *Alexi Comnenos* devri saltanatında isyan ettiler. İmparator, 1182 tarihinde isyancıların üzerine kuvvet gönderdi ve kendilerine karşı itaatsizlik etmemelerini emretti. Aksi takdirde ada halkının tamamının isyan sebebi ile idam edilebileceğini bildirdi.

13. yüzyıldaki dördüncü *Haçlı Seferi*’nden sonra Bizans, Haçlıların liderleri olan *Flandr* kontu *Beaudoin (Balduin)*, Venedik devlet reisi *Henri Dandolo* ve *Montferrat* markisi *Boniface* tarafından taksim edildi. Bu taksimde *Montferrat* markisinin hissesine Girit’le beraber, imparatorun boğazın haricinde sahip olduğu bütün arazi isabet etmiştir. Fakat anlaşılan *Boniface*, Girit adasında rastlayacağı zorlukları önceden sezmiş olacak ki burasını satmaya karar verdi³⁷. Bu sebeple

³⁴ Ebuzziya Mehmed Tevfik, *Girit Osmanlılar’a Kaça Mal Oldu?*, İstanbul tarihsiz, s. 4.

³⁵ Niyazi Ahmet Banoğlu, *a.g.e.*, s. 16.

³⁶ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 11.

³⁷ Cemal Tükin, *a.g.m.*, s. 171, 172; Aynı Yazar, *İslam Ansiklopedisi*, “Girit”, C. IV, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 793.

Boniface, 12 Ağustos 1204 tarihinde adayı 100.000³⁸ gümüş karşılığında Venediklilere sattı. Venedikliler, adada egemenliklerini sağlamlaştırmak amacıyla anavatanlarından buraya insanlar getirerek yerleştirdiler. Adanın idaresini, “*Dük*” ünvanını taşıyan bir genel valiye vererek beraberine de bir komutan ve iki müşavir verildi. Ada *Hanya*, *Resmo*, *Kandiye* ve *Sitia* idarî bölgelerine ayrıldı ve ayrıca genel düzeni korumak amacıyla 20.000 kişilik bir ordu düzenlendi. Venedik döneminde toprak da üç kısma ayrıldı: Venedik Cumhuriyeti’nin hizmetleri için müsadere edilen arazi, Katolik kilisesine vakfedilen toprak ve anavatandan gelen göçmenlere tahsis edilen toprak³⁹.

400 yılı aşkın süren Venedik egemenliği döneminde adada Cenevizlilerin teşvikiyle yirmi kadar ayaklanma çıktı. Ancak bunların hepsi de gittikçe artan bir şiddetle bastırıldı⁴⁰.

3. Osmanlı Hakimiyetinde Girit

Ege denizine ilk Türk akınları, Aydın Beyi Umur Bey’in 250-300 parçalık bir donanma meydana getirmesiyle 1341 yılı sonlarında başlamıştır. Bu akınlarda Girit de hücumu maruz kalarak talan edildi. Her ne kadar Türk akınları korsanlık mahiyetinde olsa da Venedik artık burası için ciddi bir savunmayı düşünmek zorunda kalmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Girit, Türk donanmasının taarruzlarına hedef olmaya devam etti. Nitekim ada, 1469 senesinde birkaç yönden Osmanlı gemilerinin hücumuna uğradı⁴¹.

İstanbul’un fethinden sonra ekonomik ve stratejik önemi bir kat daha artan ada, 15. ve 16. yüzyıllarda sık sık Türk akınlarına uğradıysa da hemen hepsi yağma

³⁸ Bazı eserlerde bu rakam 10.000 gümüş olarak gösterilmiştir (Abdurrahman Velid Ebuzziya, *Girit’in Mazisi, Hali, İstikbali*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1328, s. 46).

³⁹ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 12.

⁴⁰ Abdurrahman Velid Ebuzziya, *a.g.e.*, s. 49-50.

⁴¹ Cemal Tukin, *a.g.m.*, s. 180.

amacı taşımaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu ile Venedik arasındaki ilişkiler her kesintiye uğradığında, ada Osmanlı donanmasının saldırısına uğruyordu. Girit adası, bilhassa Kanuni Sultan Süleyman zamanında Venedik ile Osmanlılar arasında 1538'de çıkan savaşta zarar gördü. Barbaros Hayreddin Paşa, 1538 senesi Haziranında *Kiklat* adalarını yakıp yıktıktan sonra donanması ile Kandiye önüne geldi. Safer ayının on beşinde *Milapotmo*'da karaya çıkan kuvvetler civardaki 20 kadar köyü yağma ve tahrip ettikten sonra Resmo'ya hücum ettiler. Donanma buradan Suda'ya hareket etti. Karaya çıkan askerler *Apokoron* kalesi ile civarındaki 60 kadar köyü talan edip, insan ve hayvan birçok ganimeti alarak geri çekildiler⁴².

Osmanlı donanmasının Girit sularında böyle serbest dolaşması Venediklileri bir hayli endişeye sevketmiştir. Bunu, 1560 senesinde süvarilerin de teşebbüsleri ile Dük *Antonya Kalyo*'nun nezaretinde yeniden Kandiye'de kalelerin tamir ve inşasına başlanmış olmasından anlıyoruz. Ancak alınan bu tedbirlerin yetersizliğini gören Venedik, Girit sahillerini korumak maksadıyla sürekli bir donanma bulundurmaya karar verdi⁴³.

Girit'e 16. yüzyıl boyunca fetih amaçlı seferler düzenlenmemesi bazı soruları akla getirebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir kara devleti olması, imparatorluk kurumlarını yerleştirmeye çalışması ve Venedik ile olan ticarî ilişkileri 16. yüzyıl boyunca Girit'in elde edilememesinin nedenleri arasında sayılabilir. Bir yandan 1522'de Rodos'un, 1571'de de Kıbrıs'ın fethi bir yandan da Malta'ya uzanan bir imparatorluk düşündürücüdür. Ancak Venedik'in doğudaki nüfuzunu sürdürebilmek amacıyla, hayatî önem arz eden bu son kalesini var gücüyle savunduğu da gözardı edilmemelidir.

Girit'in fethini geciktiren etkenler iki temel grupta incelenebilir. Birincisi, 16. yüzyılın ikinci yarısında başlayan içteki sosyal ve ekonomik sıkıntılardır. Bunlar, hızla artan nüfus, bunun yarattığı büyük pahalılıklar, tahıl kıtlığı ve paralelinde iç ayaklanmalar, köylünün toprağı terk etmesi ile üretimdeki düşüş,

⁴² Katip Çelebi, *a.g.e.*, s. 44, 52, 53.

⁴³ Cemal Tukin, *a.g.m.*, s. 182.

bütçe açıkları, merkezî sistemdeki bozulma, taşra yöneticilerinin merkezle bağlarını koparma girişimleri ve rüşvetin önlenemeyişi şeklinde sıralanabilir. İkincisi ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikasını belirleyen ana noktalar yer alır. Doğal sınırlara ulaşması, doğuda güçlü bir İran ve batıda güçlü bir Avusturya ile komşu olması “*Akdeniz’de Osmanlı İmparatorluğu’nu sonunun ne olacağını bilmediği bir savaşa girmekten alıkoyuyor idi*”⁴⁴.

Osmanlıların Girit üzerindeki emellerini sezen Venedikliler, adadaki hakimiyetlerini devam ettirebilmek için bazı siyasî teşebbüslerde bulundular. IV. Murad dönemindeki *Avlonya* hadisesinden sonra Sultan İbrahim dönemindeki Sünbül Ağa olayı, Venedik ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaşın görünür sebebi olmuştur. Sünbül Ağa’yı Mısır’a götüren kafilenin Malta korsanları tarafından pusuya düşürülmesi, gasbedilen eşyaların Girit’te satılması, hemen hemen çeyrek asır devam edecek olan savaşların başlamasına sebebiyet vermiştir⁴⁵.

Kuzey Afrika ve Suriye sahillerine hükmedip 1571 senesinde Kıbrıs gibi stratejik bakımdan öneme haiz olan bir adayı fetheden Osmanlı İmparatorluğu için Akdeniz’in bir Türk gölü haline getirilmesinde Girit, korsanlara yataklık yapıp deniz ulaşımını ve ticaretini baltaladığı için bir engel teşkil etmekteydi⁴⁶.

1644 tarihinde Sultan İbrahim, bazı olumsuz hareketleri nedeniyle Kızlar Ağası Sünbül Ağa’yı azletmiş ve Mısır’a gitmesini emretmiştir⁴⁷. Bir hayli serveti olan ağanın malına, bir o kadar da padişah ihsanda bulunmuştu. Alay gemileri gitmiş olduğundan, Karadeniz’den yeni yapıлып gelen İbrahim Reis kalyonu ile gidilmeye karar verilmişti. Sünbül Ağa, bütün mal, cariye ve seçkin atlarıyla gemiye binmişti. O sırada Mekke-i Mükerrreme kadısı tayin edilmiş olan Bursevî Mehmed Efendi ve bununla birlikte 3.000 kadar hacı adayı da geminin yolcuları

⁴⁴ Ayşe Nükhet Adıyeye, *a.g.e.*, s. 12, 13.

⁴⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme (Akdeniz Adaları ve Girit’in Fethi)*, (Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983, s. 94, 95.

⁴⁶ Kemal Yükep, “Girit Seferi (1645-1669)”, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi III*, C. 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977, s. 8.

⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, TTK Basımevi, Ankara 1983, s. 217.

arasındaydı⁴⁸. İbrahim Reis'in kalyonu yeni yapılmış olduğundan İstanbul'dan acele ve teçhizatsız bir şekilde yanlarına sadece 4 top alabilmişlerdi⁴⁹. Savunmasız bir geminin bu kadar kıymetli yük ile Mısır'a doğru ilerlediği Malta korsanları tarafından haber alınınca, altı çektiri kadirga ile adalar arasında gezmeye koyuldular. Nihayet korsanlar Kerpe adasında gizli bir yerde demirleyip, İbrahim Reis kalyonunu beklemeye başladılar. İbrahim Reis kalyonu Rodos adasına gelip, tekrar hareket etmek istediğinde Malta gemilerinin Kerpe'de beklediğini öğrenen Rodos ahalişi birkaç gün beklemelerini Malta gemilerinin gitmesinden sonra yollarına devam etmelerini istedi. Ancak Sümbül Ağa, “*bu sene hacca yetişmem gerek*” diyerek bu teklifi reddetti⁵⁰. Kalyonun hareket ederek Kerpe adası önlerine gelmesiyle şiddetli bir savaş başladı. Sümbül Ağa ve İbrahim Reis korsanlara karşı mücadele etseler de şehit düştüler. Korsanlar cariyeleri, hazineleri, atları ve hacca giden kabileyi esir alarak Girit'in Kandiye limanına götürdüler⁵¹. Korsanlar, Girit valisine Sümbül Ağa malından bir miktarını hediye ederek birkaç gün burada dinlendikten sonra, Malta'ya doğru hareket ettiler. Ancak Mesina adası iskelesi olan Saragoza limanına az bir mesafe kalmıştı ki, gemi ganimetleriyle birlikte battı. Bu hadise üzerine Osmanlılar Girit'e harp ilan ettiler⁵².

Hedefin Girit olduğu Osmanlı kaptanlarıyla zabitlerinden bile gizli tutulduğu için, sefer hazırlıklarını herkes olası bir Malta seferi zannetmiştir. Bu askerî hareketin Girit seferi olduğu donanma Navarin'den ayrıldıktan sonra kumandan ve serdarlara Hatt-ı Hümayun okunarak ilan olunmuş ve Hanya üzerine gidilmesi emredilmiştir. Donanmada 106 harp gemisiyle nakliyata mahsus 300 kadar Karamürsel gemisi mevcuttu. Bunların içinde Tunus ve Cezayir ocaklarının gemileri de bulunuyordu. Kara askerlerinin miktarı toplam 101.000 olarak gösterilir. Bunların 7.000'i yeniçeri, 14.000'i sipahidir⁵³. Silahdarlıktan kaptan-ı deryalığa çıkarılan Yusuf Paşa kumandasında Girit'e sefer düzenlendi. Yusuf Paşa'nın ilk

⁴⁸ Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, TATAV Yayınları, İstanbul 2004, s. 26.

⁴⁹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 3, İstanbul 1972, s. 393.

⁵⁰ Ersin Gülsoy, *a.g.e.*, s. 26.

⁵¹ İsmail Hami Danişmend, *a.g.e.*, s. 393.

⁵² Ersin Gülsoy, *a.g.e.*, s. 26, 27.

⁵³ İsmail Hami Danişmend, *a.g.e.*, s. 394, 395.

hedefi Hanya ve Aya Todori kalelerini almaktı. Çünkü buraların Osmanlılarca stratejik önemi büyük idi ve savunmaları da oldukça zayıftı. Aya Todori’de bulunan iki kale iki günde ele geçirildi⁵⁴. Hanya civarında karaya çıkan Osmanlı ordusu tam 54 gün süren bir muhasaradan sonra Hanya kalesini almaya muvaffak oldu.1645 yılındaki Yusuf Paşa’nın Girit seferine Evliya Çelebi de iştirak etmiştir⁵⁵. Ancak Venedik donanmasına karşı koyacak üstün bir Osmanlı deniz kuvvetinin bulunmaması, devletin dahilî ve haricî gaileler yüzünden yardım hususunda gereken tedbirleri almakta gösterdiği ihmâl ve nihayet var gücüyle teçhiz ettiği büyük donanmalar ile Çanakkale boğazını ablukaya alan Venedik’in deniz tahriki ile Girit’e kuvvet, malzeme ve erzak gönderilmesine manî olmak hususundaki gayreti sebebiyle savaş uzamıştır. Venediklilerin Bozcaada ve Limni adasını zapta ayrıca Çanakkale’yi abluka altına alarak denizlerde kazandıkları bu üstün duruma rağmen Osmanlı İmparatorluğu, Girit adasını fetihten vazgeçmemiştir. Sadrazam Mehmed Paşa’nın kıskançlığının kurbanı olarak öldürülen Hanya fatihi Yusuf Paşa’dan sonra Girit’teki kuvvetlerin başına Deli Hüseyin Paşa serdar tayin edildi. Hüseyin Paşa kendi gayret ve teşebbüsleri ile giriştiği harekât neticesinde *Kisamo*, *Üstirni*, *Apokoron*, *Granbosa* kalelerini fethetti⁵⁶. Daha sonra da *Resmo* şehrine yönelerek şehri kısa süren bir muhasaradan sonra sulh yolu ile 1646 tarihinde Venediklilerden aldı⁵⁷.

Türkler 1648 yılında yirmi yıldan çok devam edecek olan Kandiye kuşatmasına başladılar. Kandiye önünde, *Mylos* nehriyle *Mesera* yakınlarında yapılan birkaç çarpışmadan sonra, daha doğudaki bölgeler ele geçirildi. Kuşatma çerçevesinde kentin karşı tarafına çok sayıda top yerleştirildi.

Kandiye savaşlarını iki dönemde incelemek gerekir. Birinci dönem, yirmi yıla yakın süren, 1648 yılından 1667 yılına kadar vezir-i azâm Köprülü Fazıl Ahmed Paşa’nın adaya gelmesine değin geçen süre, ikinci dönem ise onun savaşı bizzat

⁵⁴ Ebuzziya Mehmed Tevfik, *a.g.e.*, s. 4.

⁵⁵ H. Nihal Atsız, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nden Seçmeler*, C. 1, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. IV.

⁵⁶ Cemal Tukin, *a.g.m.*, s. 191, 192.

⁵⁷ Kemal Yükep, *a.g.e.*, s. 37.

idare ettiği 1667-1669 dönemidir. Çok uzun ve yorucu olan bu savaşlarda, Türklerin hiç bıkmayan kuşatmaları, şehirdekilerin de olağanüstü savunmaları aralıksız devam etti. Girit'te de ticarî faaliyetler durma noktasına geldi ve ada eski zenginliğini yitirdi. Savaşın tahmin edildiğinden uzun sürmesi Osmanlı maliyesinin de olumsuz etkilenmesine sebebiyet verdi. Aynı zamanda savaşın uzaması, Osmanlı askerleri arasında da önce sızlanmalara, daha sonra da ciddi baş kaldırışlara neden oldu. Ancak askerin bu durumu kısa zamanda çeşitli biçimlerde sonlandırıldı. Bu uzun savaş sırasında adadaki Osmanlı serdarları birçok kez değiştirildi. Serdar Yusuf Paşa'dan sonra Deli Hüseyin Paşa ve daha sonra da birçok kez serdar değişmiştir. En son vezir-i azâm Köprülü Fazıl Ahmed Paşa serdar olmuştur. Venedik tarafında ise savaşın hemen başında *Jéromé Morosini* komutan iken, kısa bir süre sonra oğlu *Thomas Morosini* komutan olmuştur. Bütün Girit savaşı sırasında (çok kısa bir süre *Jean Capello* hariç) komutan hep *Thomas Morosini* olmuştur⁵⁸.

Fazıl Ahmet Paşa'nın kumandası altında Osmanlı kuvvetlerinin iki buçuk sene süren hücumlarına daha fazla dayanamayan Venedik kumandanı sadrazama bir mektup yazarak sulh teklifinde bulundu. Aslında Venedik kumandanının amacı vakit kazanmaktı ve müzakerelerden sonra anlaşma imzalandı. Buna göre; Venedikliler deniz topraklarını ve el silahlarını beraberlerinde götüreceklerdi ve adadan üç üs Venediklilerin elinde kalacaktı. Bu üsler arasında şehir yoktu, mesela Suda limanı gibi. Bu suretle yirmi dört yıl devam eden savaşa son verilmiş ve 409 yıldan beri Venedik hakimiyetinde bulunan ada Türklere geçmiş oluyordu⁵⁹. Bu muahededen sonra Venediklilerin elinde kalmış olan Granbosa (1692) ve Venedik'e karşı açılan Mora seferi sırasında, Kandiye ve Hanya muhafızları ile Bosna gazileri tarafından Spinalonga ve Suda (1715) kalelerinin de fethedilmesiyle ada tamamen Osmanlı idaresine geçmiştir⁶⁰.

Girit, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında bir vilâyet şeklinde idare olunmuş ve beş sancağa ayrılmıştır. Bunlar; Kandiye (merkez), Hanya, Laşid,

⁵⁸ Ayşe Nühket Adıyeke-Nuri Adıyeke, *Fethinden Kaybına Girit*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2007, s. 30-32.

⁵⁹ Ziya-Rahmi, *Girit Seferi (Mart 1645-Eylül 1669)*, Askerî Matbaa, İstanbul 1933, s. 21.

⁶⁰ Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 794.

Resmo ve İsfakiye'dir. Bu sancakların sırasıyla nüfusu; 93.100, 65.700, 53.700, 49.000 ve 32.500 idi. Nüfus durumundan da anlaşıldığı üzere Kandiye en büyük şehirdir. Bu beş sancak 17 kazâ, 50 nâhiye, 1108 köyden müteşekkildir⁶¹. 1840 tarihine kadar ada Kandiye'den yönetilmiş, bu tarihten sonra yapılan değişikliklerle Hanya şehri hükümet merkezi haline getirilmiştir⁶².

Adanın fethedilmesinden sonra adanın genelini kapsayan bir tahrîr işlemine girişildi. Bu tahrîrde zimmeti kabul edilen reayanın miktarı ile vermekle yükümlü olduğu vergiler ve esasları belirlendi⁶³. Bunların dışında fetihten sonra tımar ve zeamet tevcîhi esasları belirlenerek gerçekleştirildi. Ayrıca reaya kanunu gereğince başka vergiler ve gümrük vergisi konuldu. Ancak diğer bölgelerden alınan *ispençe, tapu, otlak, kışlak, tuz* vb. divanî ve örfî vergiler alınırken, gerek fetihten sonra gerekse daha ilerdeki tarihlerde Girit'te bu tür vergilerin alınmaması hakkında özel fermanlar yayınlanarak "*Ada hususî imtiyaz ve müsaadelere nail olmuştur*"⁶⁴. Osmanlı İmparatorluğu ayrıca gayrîmüslimlerin tasarrufunda bulunan toprakları onların elinde bıraktı. Yalnız toprak vergisi adıyla bir vergi çıkarmakla yetinildi⁶⁵.

Fetihden hemen sonra imparatorluğun ayrıcalıklı eyâletlerinden biri olan Girit'te bu ayrıcalıklar kendini idarî yapıda gösterdiği gibi sosyal yapıda da belirgin olarak ortaya çıkıyordu. "*Türkler Girit'e ayak bastıkları günde yerli ahalinin din ve mezhep işlerine karışmayarak onları dinî merasimlerini ve ruhanî müesseselerini ifada tamamen serbest bıraktılar... Ana dilleri her türlü müdahaleden masun kaldı. Osmanlılar ihtida etmek suretiyle izdivaçlar altına giren yerli Rum kadınlarından doğan çocuklarına, anneleri tarafından Rumca olarak hitap ve terbiye edilmesine karşı bile kayıtsızlık gösterdiler ve şehir, kasaba ve köylerde karışık olarak oturan İslâm ve Hıristiyan halk arasında böylece konuşulan dil dahi Türkçe değil Rumca oldu*"⁶⁶.

⁶¹ Mithat Işın, *a.g.e.*, s. 5, 6.

⁶² Şemseddin Samî, *a.g.e.*, s. 3855, 3856.

⁶³ Ömer Lütfü Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları-Kanunlar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1943, s. 350.

⁶⁴ Ayşe Nühket Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara 2000, s. 15.

⁶⁵ Cemal Tukin, *a.g.m.*, s. 197; Ersin Gülsoy, *a.g.e.*, s. 298-302.

⁶⁶ Ayşe Nühket Adıyeke, *a.g.e.*, s. 14.

Bu suretle Girit'te daima dürüst ve yumuşak bir siyaset gütmüş olan Türk idaresi, gerçekten her zaman için burada en uygun bir idare şekli olduğu keyfiyetini de ispat etmiştir. Osmanlı Devleti'nin idaresizliği yüzünden Kandiye'nin fethinden 1821 Yunan İhtilâli'ne kadar geçen bir buçuk asırlık zaman zarfında kayda değer hiçbir vukuatın olmadığı görülmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin Girit'te sağladığı bu uzun sükunet devresi özenli iç politikaya rağmen maalesef devam edemedi. Büyük Petro ile başlayıp artarak devam eden Rus tahriki, Fransız İhtilâli ile uyandırılan millet hisleri, bunlara ilâveten Osmanlı İmparatorluğu'nun günden güne bozulan ve zayıflayan iç idaresi neticesinde Rumlar arasında baş gösteren ayrılma arzusu ve nihayetinde de bu arzuyu ateşlemek için kurulmuş olan *Eteryâ* cemiyetinin zehirli propagandası Girit'in Rum halkını da harekete geçirmeye kâfi geldi⁶⁷.

⁶⁷ Cemal Tukin, *a.g.m.*, s. 205, 206.

I. BÖLÜM

GİRİT'İN ÖZERKLİK KAZANMASINDAN ÖNCEKİ GELİŞMELER

A. YUNANİSTAN DEVLETİ'NİN KURULMASI

1. Rumların Ayrılıkçı Faaliyetleri

1789'da patlak veren Fransız İhtilâli'nin ortaya çıkışında ekonomik, sosyal, kültürel sebepler ve ayrıca o dönem Fransa'sının siyasal karışıklıklarının etkili olduğu bilinmektedir. Bu ihtilâl kısa sürede krallık müesseselerine karşı tavır almış ve krallık yıkılmıştır⁶⁸. İhtilâl ile milletlerin milliyetçilik duyguları kamçılanmıştır. Bu yüzden Avrupa'nın bütün monarşi devletleri, Avusturya-Macaristan, Çarlık Rusyası ve Osmanlı Devleti bu gelişmelerden çekinmiştir⁶⁹.

1768- 1774 Osmanlı-Rus Savaşı'na son veren Küçük Kaynarca Antlaşması ile öteden beri iktisadî alanda ve denizcilikte ileri bir seviyeye gelmiş olan Rumlar ekonomik bakımdan daha da güçlenmişti. Artık Rumlar, Rus bayrağı altında ve bu devletin koruyuculuğundan istifade ederek daha serbest hareket edebileceklerdi. Böylece Rumlar, 18. asrın sonlarından itibaren ticarî amaçla uğradıkları Avrupa şehirlerinde, limanlarında devrin son siyasî ve sosyal gelişmeleri hakkında fikirler ediniyor, o ülkelere yerleşmiş olan diğer Rum asıllılarla kurdukları temaslar sonucunda “*milliyetçilik*” ve “*bağımsızlık*” gibi kavramları yakından tanımaya başlıyorlardı. Zengin Rum ticarî kuruluşları Ege çevresinde Selânik ve İzmir'den başka Akdeniz'de Trieste'de, Londra, Marsilya ve öte yandan da Odesa ve Moskova'da da giderek büyüyordu. Ayrıca İstanbul'da yaşayan Fenerli Rumlar da *Montesquieu*, *Racine*, *Voltaire* gibi Fransız yazar ve düşünürlerinden tercüme

⁶⁸ Ahmet Gündüz, “1789 Fransız İhtilâli Fikirleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması ve Balkanlardaki İsyanlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 160, Şubat 2006, s. 67, 68.

⁶⁹ Nurettin Türsan, *Yunan Sorunu*, Ankara 1987, s. 26.

yapmakta, oralardaki fikir hareketleri ve bilim adamlarıyla temas halinde bulunmaktaydılar. İstanbul Fenerlileri'nin bu çalışmalarının yanı sıra Yunanistan ve Avrupa'daki Rumlar arasında da yeni akımlardan esinlenerek eserler veren *Kozmas*, *Rigas*, *Korais* gibi yazar, şair ve fikir adamları ortaya çıkmıştı. Böylece Osmanlı egemenliğinden kopma düşüncesi fikri olgunlaşırken tüccar, gemici ve *kleft*⁷⁰lerin de kıt'a Yunanistan ve adalarda yürüttükleri faaliyetler de yoğunlaşmaktaydı⁷¹.

Bunun yanı sıra Rus Çariçesi II. Katerina (1762-1796) ile Avusturya-Macaristan İmparatoru II. Jozef (1765-1790), Osmanlı Devleti'ne karşı "*Grek Projesi*" adı ile bilinen bir anlaşma yapmıştır. Bu projeye göre, "*Osmanlı Türkleri Avrupa'dan çıkarılacak ve Katerina, torunu Konstantin için İstanbul'u Ortodoksluğa geri verecek, orada Grek İmparatorluğu'nu kuracaktı*"⁷². Böylece Ruslar, diğer devletlerle de anlaşarak Osmanlı Devleti'ne karşı Rumlar için faaliyetlerde bulunuyorlardı.

Fransa'nın 18 Ekim 1797 tarihinde Yedi Ada'ya yerleşmesinden sonra, Fransız İhtilâli'nin ortaya çıkardığı düşünce akımları Osmanlı Rumları arasında oldukça etkili olmaya başladı. Fransızlar, bölgede ihtilâl propagandası yaparak Hıristiyan toplulukları ve Rumları, Osmanlı Devleti aleyhinde kışkırttılar⁷³. İhtilâl fikirlerinin Rumlar arasında etkili olmaya başlaması ile birlikte Rum milliyetçilerin örgütlenme dönemi de başlamış oldu.

Rumları örgütleyerek Osmanlı Devleti'nden koparma faaliyetleri ilk olarak Rusların teşvikiyle harekete geçen *Rigas Velestinlis Ferraios* tarafından görülmektedir. İhtilâl fikirlerinden etkilenen *Rigas*, 1791 yılında bir Yunan *Megalo*

⁷⁰ Kleft: 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ni Rumeli'de uğraştıran dağlı eşkiyalardır ve Yunan bağımsızlık savaşında önemli rol oynamışlardır. Bu eşkiyaların en önemlileri arasında; *Theodoros Kolokotronis*, *Georgios Karaiskakis*, *Nikitaras (Tourkofagos)*, *Athanasios Diakos* gibi isimler sayılabilir.

⁷¹ Murat Hatipoğlu, *Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 4, 5.

⁷² Nurettin Türsan, *a.g.e.*, s. 26.

⁷³ Rifat Uçarol, "Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1839'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. XI, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 260.

*İdea*⁷⁴ haritası çizdi ve bu harita 1796'da Viyana'da yayınlandı. Bu *Megalo İdea* haritası daha sonra *Filik-i Eteryia*, *Etnik-i Eteryia* gibi ihtilâl örgütlerinin ve 1830'da kurulan Yunanistan'ın yayılma stratejisi oldu⁷⁵.

Rigas'ın kurmaya çalıştığı cemiyet başta Rumları Osmanlı idaresinden kurtarmak, Yunan Devleti'nin bağımsızlığını sağlamak ve Yunan *Megalo İdea*'sını hayata geçirebilmek gibi bir faaliyet programı takip etmeye çalışmıştır.

Rigas'ın kurmaya çalıştığı cemiyetinin Faaliyet programı ise şu şekildedir;

- Yunan milletinin tam istiklâlinin temini,
- Batı Trakya ve Selânik'in Yunanistan'a ilhakı,
- Ege adalarının Yunanistan'a ilhakı,
- On İki Ada'nın Yunanistan'a ilhakı,
- *Girit*'in Yunanistan'a ilhakı,
- Batı Anadolu'nun Yunanistan'a ilhakı,
- Pontus Rum Hükümeti'nin kurulması,
- Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı,
- İmroz ve Bozcaada'nın Yunanistan'a ilhakı,
- İstanbul'un işgal edilerek Doğu Roma İmparatorluğu'nun ihyâsı ve *Megalo İdea*'nın tahakkuk ettirilmesi⁷⁶.

Osmanlı karşıtı şair ve düşünür olan *Rigas*'ın, 1796'da Viyana'da kurmaya çalıştığı ilk cemiyet, Avusturya polisinin *Rigas*'ı tutuklaması ve Osmanlı yetkililerine teslim etmesi (1797) sonucunda amacına ulaşamamıştı.

⁷⁴ *Megalo İdea* kısaca, "Yunanlıların geçmişte yaşamış oldukları iddia edilen toprakları, büyük başşehir Konstantinopolis (İstanbul) başta olmak üzere ele geçirip eski Bizans'ı diriltmek ve iki kıtalı beş denizli büyük bir Yunanistan kurmak ideali" şeklinde tasavvur edilen ve Yunanlıların çeşitli yollarla gerçekleştirmek istedikleri hedefleridir. Bu konuya belli başlı iki unsur hakim olmuştur. Kilise ve 19. yy.'dan itibaren milliyetçilik fikri. Murat Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 29.

⁷⁵ Sabahattin İsmail, *Kıbrıs'ta Yunan Sorunu (1821-2000)*, Akdeniz Haber Ajansı Yayını, Lefkoşa 2000, s. 8.

⁷⁶ Selahattin Salıxık, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eteryia*, İstanbul 1968, s. 149.

Başarıya ulaşamayan bu ilk cemiyet teşebbüsünden sonra 1800'lerin başında, aralarında şair *Adamantios Korais*'in de bulunduğu, ancak üye sayısı kesin olarak bilinmeyen *Athena* adında başka bir örgüt kurulmuştu. Hakkında pek fazla bilgi sahibi bulunmayan bu kuruluşu, 1813'de Paris'te *Comte Choiseul-Gouffier*'in başkanlığında başka bir örgüt takip etti. Fransa'nın İstanbul'daki eski elçilerinden biri olan *Gouffier*'in önderlik ettiği bu cemiyetin adı *Hôtel Grec* idi⁷⁷.

Bu cemiyetler başlangıçta sadece halkı kültürel açıdan eğitmek maksadıyla kurulurken, daha sonra Rumları örgütleyen, isyana teşvik eden yerler olmuşlardır. Kısa zaman içerisinde bu teşkilâtların Viyana, Marsilya, Roma, Paris, Napoli ve Trieste gibi Avrupa'nın önemli merkezlerinde şubeleri açılmıştır⁷⁸.

Bu cemiyetlerin en önemlilerinden biri olan *Filik-i Eteryia* cemiyeti, 1814 yılında Rusya'nın Odesa kentinde kuruldu. “*Dostlar Cemiyeti*” anlamına gelen *Filik-i Eteryia*'nın kurucuları *Nikolas Skufas*, *Athanasios Tsakalof* ve *Emmanuel Ksanthos*'du. Cemiyetin esas amacı; Rumları Osmanlı yönetimine karşı ayaklandırmak, bu arada mümkün olursa diğer Balkanlı Hıristiyan toplulukları da bu isyana karıştırmaktı⁷⁹. Başkanlık için ilk düşünülen isim 1809'dan beri Rusya'da bulunan ve 1815'den itibaren de *Nesselrode* ile birlikte Rus Dışişleri Bakanlığı'nın idaresini üstlenen *Capo d'Istriaia*⁸⁰ idi⁸¹. *Filik-i Eteryia*'nın başkanının kim veya

⁷⁷ Murat Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 5, 6.

⁷⁸ Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi*, Emel Yayınları, Ankara 1978, s. 178.

⁷⁹ Murat Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 5, 6.

⁸⁰ *Capo d'Istriaia*, 17. yüzyılda Istria'dan Korfu'ya göç etmiş asil bir ailenin çocuğu olarak 1776 yılında Korfu'da doğmuştur. Napolyon'dan sonra Yedi Ada tekrar Osmanlı egemenliğine girince, bir süre burada hizmet ettikten sonra, 1809'da Petersburg'a gidip, orada Rus Dışişleri Bakanlığı'na girmiştir. Yakın Doğu konularını iyi bildiği için hızla yükselmiş ve Viyana Kongresi'nde Çar'ın en yakın danışmanı olmuştu. Kongre'de, birçok konunun müzakeresinde Rusya'yı o temsil etmiştir. Viyana Kongresi'nden sonra, Rus Dışişleri Bakanlığı'nın iki yöneticisi vardı: Biri *Nesselrode*, diğeri de *Capo d'Istriaia*. Çünkü Rus kabinesinde Bakan da olmuştu. *Capo d'Istriaia*, Viyana Kongresi'nden sonraki bütün faaliyet ve çabalarını Yunan Bağımsızlığı için harcayacak ve bir ara Mora'da kurulan Yunan hükümetinin de başına geçecektir. Bkz. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 169.

⁸¹ Hamiyet Sezer, “Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı (1821-1829)”, *Osmanlı*, C. II, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 1999, s. 90.

kimler olduğu gizli tutulmakta ve bu konuda esrarengiz bir hava estirilmekteydi, ancak bu kişinin Çar I. Aleksandr veya *Capo d'Istraia* olabileceği söz konusuydu⁸².

Filik-i Eterya cemiyetinin Odesa'da kurulmasının nedeni ise; 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz'de serbest ticaret yapan Rumlar, özellikle Rusya'nın tahıl ticaretinden para kazanan armatörlerdi. Bu cemiyetin saflarında yalnızca yeni yükselen Karadeniz tüccarları değil, en başarısız Fenerli tüccarlar da yer almaktaydı. Belirgin bir zümreye hitap eden hareket olmaması, beklenilen tersine, her kesimden her düşünceden insanı çekebilmiştir. *Filik-i Eterya* üyelerinin % 54'ü tüccar, % 13'ü doktor ve avukat, % 12'si eşraf, % 10'u papaz, % 9'u eşkiya ve kolcu, % 2'si de köylü ve zanaatkârlardan oluşmaktaydı⁸³.

Filik-i Eterya kuruluşundan kısa bir süre sonra gelişerek Osmanlı topraklarında ve dışarıda da genişlemiştir. İstanbul, İzmir, Sakız, Misolongi, Bükreş, Yanya, Yaş ve Trieste gibi önemli merkezlerde şubeler kurmuştur. Cemiyetin çalışmaları son derece gizli bir şekilde yürütülmekteydi. Bunun için ant içme, rütbelere ve şifreler yapılmıştır. Bu şifrelerden bazıları "**Çoban**" "Cemiyetin Reisi", "**Bigarez**" "Padişah" ve "**Ziyade, Müşköl**" "Sadrazam" şeklindedir. *Filik-i Eterya* güçlendikçe, amaçları daha kesin ve geniş bir hale gelmiştir. İlk amaçları, Mora'da bir isyan hareketi başlatarak Yunan devletini kurmaktı⁸⁴.

Bu cemiyetin kuruluşundan kısa bir süre sonra harekete geçip, başarı sağlamasında cemiyet azalarının zengin olmalarının büyük bir etkisi vardır. Cemiyette toplanan hatırı sayılır paralar ile az zamanda kara ve deniz kuvveti teçhiz edilerek harekete geçmişlerdir. Cemiyetin asıl gücünü dağlarda eşkiyalık edenler ile korsanlara karşı gemilerinde top taşıma imtiyazı olan ticaret gemileri oluşturmuştur⁸⁵.

⁸² Murat Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 8, 10.

⁸³ Şükrü S. Gürel, *Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ankara 1993, s. 27.

⁸⁴ Selahattin Salıksık, *a.g.e.*, s. 143, 144.

⁸⁵ Tahsin Ünal, *a.g.e.*, s. 179.

2. Rumların İsyân Hareketleri (1821)

Osmanlı Devleti, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren Rum nüfusunun yoğun olarak bulunduğu bir coğrafya üzerinde teşekkül ettiğinden çok erken tarihlerde başka din ve milletlerden azınlık gruplarla etkileşim içerisine girmiştir⁸⁶.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u aldıktan sonra, bir süre Edirne'de oturmuştu. Fakat bu arada İstanbul'dan Bizanslıların göç etmekte olduğu haberini alınca bunun nedenini araştırdı. Patrik *Greguvar*'ın İtalya'ya kaçması dolayısıyla Rumların dinî liderlerinden yoksun kalmalarının göçlerin esas sebebinin teşkil ettiğini öğrenince, Rum halkının ve papazların isteği üzerine, çok bilgili ve halkın çok sevdiği bir din adamı olan ve Edirne civarında saklanmakta olan *Gennadios*'u İstanbul'a getirtip dinî rütbesi müsait olmadığı halde, terfi ettirerek *Gnadyüs* ünvanı ile Patrik yaptı (1454). *Gennadios* Patrik seçildikten sonra, Fatih Sultan Mehmed kendisini saraya davet ederek, Patriklik âsasını vermiş ve bir de at hediye ederek o atla kendisini Patrikhâne'ye yollamıştır. Fatih Sultan Mehmed, Patrik *Gennadios* ile sohbetlerde bulunmuş ve onun ilim ve erdemini takdir etmiştir⁸⁷. Fatih'in takdir ettiği bir diğer Patrik de, 1476'da bu makama gelen *Maksim*'dur. Padişah, onunla da sohbetlerde bulunmuş ve kendisinden Hıristiyanlık dini hakkında bilgiler almıştır. Bu suretle Rumlar daha başlangıçtan itibaren her türlü din hürriyetine sahip olmuşlar ve hatta bu uygulama Osmanlı Devleti'nin Mora ve diğer toprakları almasıyla da devam etmiştir. Böylece zaman içinde Ortodoks papazların Rum halk üzerindeki liderlik yetkisi giderek kuvvetlenmiştir⁸⁸.

Rumlar, Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren diğer Hıristiyan gruplara göre özel bir konuma sahiplerdir. Rumlara divan tercümanlığı, Eflâk ve Boğdan voyvodalıkları gibi yüksek ve gizli görevler verilmiştir. Yine Fatih döneminde Rum Patrikhânesi'ne verilen imtiyazlar ile Rumlar zamanla bütün Ortodoks kiliselerinin yüksek mevkilerine yerleşmişlerdir. Rumlar ayrıca din ve dil

⁸⁶ Önder Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 29.

⁸⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK Basımevi, Ankara 1983, s. 157, 158.

⁸⁸ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 166-167.

serbestliğine sahiptiler. Bunun yanında yaşadıkları toprak üstünde mülkiyet hakkı tanınmıştır. Refah ve güvenlik içinde yaşamaları için her şey sağlanmıştır⁸⁹. İşte bu din faktöründe oldukça imtiyazlı olmaları ve Patrikhane'ye doğrudan müdahalede yetersiz kalınması, Ortodoks Kilisesi'nin Yunan ayaklanmasında çok etkin bir rol oynamasına sebebiyet vermiştir.

Osmanlı Devleti topraklarında uluslararası ticarete en etkin olan azınlık grubu yine Rumlardır⁹⁰. Rumlar yoğun olarak Mora, Teselya ve Ege adalarında bulunuyorlardı. Bunlar değişik etnik menşeli milletlere mensup bir kısım halkın zamanla din ve dil birliğiyle bir araya gelmeleri ile oluşmuş bir yapıdır. Rumlar, öteden beri millet olma özelliği taşıyorlardı. Ortak bağların başında din, yani Ortodoks Kilisesi ve dilleri gelmekte idi⁹¹.

18. yüzyılın sonunda Osmanlı-Rus Savaşı'na (1768-1774) son veren Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Ruslar, Osmanlı Devleti'ne karşı üstünlüklerini kabul ettirmişlerdi. Bu antlaşmanın en önemli maddesi ise Rusların Osmanlı Devleti üzerindeki Ortodoks tebaanın koruyuculuğunu üstlenmesi olmuştu. Ayrıca Ruslar, Galata'da bir kilise inşa edeceklerdi. Ortodoks halka mahsus olacak bu kilise, Rus elçilerinin himayesinde bulunacaktı⁹². Bu durum Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma imkânı elde etmesi anlamına geliyordu⁹³.

Asırlar boyunca Osmanlı bünyesinde yaşayan Rumların idare ile ilgili ciddi bir meseleleri olmamış, fakat 18. yüzyılın sonlarında *Adamantis Korais* ve *Rigas* isimli iki Rum'un, Rumları Osmanlı Devleti'nden koparma fikri ve planları ancak kendilerinden sonrakiler üzerinde çok etkili olmaya başlamıştır⁹⁴. Rusya'nın da desteğiyle işte bu etki kendisini *Filik-i Eteryia* ile göstermeye başlamıştır.

⁸⁹ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1986, s. 362.

⁹⁰ Önder Kaya, *a.g.e.*, s. 43.

⁹¹ Hakkı Dursun Yıldız, *a.g.e.*, s. 362.

⁹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, TTK Basımevi, Ankara 1978, s. 424.

⁹³ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 55.

⁹⁴ Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 19.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki yönetim zayıflığı, *Filik-i Etery*a cemiyetinin Mora'da bir isyan çıkarabilecek duruma gelmesine sebebiyet verdi. Aynı zamanda devletin Mora halkı üzerindeki nüfuzunun azalması isyan için diğer bir etkendir⁹⁵. Cemiyetin Rusya'daki bölümünün başına, Çar'ın savaş yaveri *Aleksandr İpsilanti* getirilmişti. *İpsilanti*'nin babası *Constantine İpsilanti* Eflâk Gospodar⁹⁶ idi ve bu makamını Rusların desteği ile almıştı. Oğlu *Aleksandr İpsilanti* ise Rus ordusuna girmiş ve generalliğe kadar yükselmişti. Cemiyetin başına önce Rus Çarı getirilmek istenmiş ancak kabul etmeyince yaveri *Aleksandr İpsilanti* örgütün başkanlığını üzerine almıştır. Böylece Çar, *İpsilanti*'nin başkanlığındaki ayrılıkçı cemiyeti daima desteklemiştir. İstanbul'daki Fener Rum Patriği bile bu cemiyetin üyelerindendi.

Yunan ayaklanmasını işte bu *Aleksandr İpsilanti* başlattı. *İpsilanti*, 6 Mart 1821 günü 3.000 kadar askerle, Prut nehrini aşarak Boğdan'a girdi ve burada bir ayaklanma çıkarmak istedi. Moldovya Prensi *Soutzo*, *İpsilanti*'yi desteklediğini açıkladı. *İpsilanti* ise Yaş şehrinde yayınladığı demecinde, “*Elenler, saat çalmıştır. Dinimizin ve vatanımızın intikam zamanı gelmiştir... İleri ! Çok güçlü bir devletin haklarımızı koruyacağını göreceksiniz*” diyordu⁹⁷.

İsyanın Eflâk ve Boğdan'da başlatılmasının sebebi, Osmanlı Devleti'ne karşı Romenlerin de kendilerine katılacakları düşüncesinden ileri gelmektedir⁹⁸. Boğdan'ın Rusya sınırında yer alması ve Rus yardımının kolaylıkla sağlanabileceği düşüncesi de bu isyanın buradan başlatılmasında etkili olmuştur⁹⁹. Ancak Rumların hareketi pek de istedikleri gibi gelişmedi. Eflâk ve Boğdan beyliği yapan Fenerli Rumlar, Romenler tarafından çok sevilmezdi. Bu sebeple Romenler, Rumların çıkarına bir ayaklanmaya katılıp , Osmanlı Devleti'ne sorun çıkarmak istemediler¹⁰⁰.

⁹⁵ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayını, İstanbul 1987, s. 47, 50.

⁹⁶ Slavca kökenli bir kelime olan Gospodar, Osmanlı Devleti'nde Rumeli'deki büyük toprak sahiplerine verilen bir ünvanıdır.

⁹⁷ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 169.

⁹⁸ Hakkı Akalın, *Ege'de Bahar Gül mü Diken mi!...*, Ümit Yayıncılık, Ankara 2000, s. 50.

⁹⁹ İsmet Binark, *Türk-Yunan Münasebetlerinin Dünü ve Bugünü*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1998, s. 13.

¹⁰⁰ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 170.

Öte yandan *Aleksandr İpsilanti*'nin çok büyük bir hata yaparak, önceleri kendilerine destek veren ve sonra bu destekten vazgeçen Romenlerin lideri *Theodor Vladimirescu*'yu öldürtmesi Romenler arasında büyük tepki uyandırdı¹⁰¹. Bu arada Rusya'nın Yaş konsolosunun *İpsilanti*'nin arkasında Rusya'nın olmadığını ve Rusya'nın yardıma gelmeyeceğini belirtmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin duruma hakim olması çok zor olmadı. Üzerine gönderilen kuvvetlere mağlup olan *İpsilanti*, Avusturya'ya sığındı. Ancak *Metternich*, onu hapse attı. 1827 yılına kadar hapiste kalan *İpsilanti*, bir yıl sonra öldü¹⁰².

İşte böylesine sıkıntılı bir dönemde Tepedelenli Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmesi yeni bir sıkıntıya sebep oldu. Ali Paşa 1788'den beri Yanya valiliği yapmıştı ve Rumların bölgedeki faaliyetlerini çok yakından takip ediyordu. Ali Paşa'nın bu faaliyetleri İstanbul'a bildirmesi bir fayda vermedi. Bâbüâli'nin gücünün taşrada yayılması için uzun süreden beri sistemli bir politika takip eden Halet Efendi'nin Rumeli'deki en büyük tehdit olarak gördüğü ve adeta devlet içinde devlet haline gelen Tepedelenli Ali Paşa'nın tenkili hakkındaki ısrarı ve merkezîyetçilik hakkında danışmanı ile aynı fikirde olan II. Mahud'un bunu kabul etmesi üzerine, Tepedelenli uzun bir uğraştan sonra ortadan kaldırıldı¹⁰³.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan istifade etmek isteyen Rumlar bu olayın hemen ardından Mora'da ayaklanmışlardır. Mora'daki şartlar Eflâk-Boğdan'a göre daha uygundu. Bölgede Rumların lehine bir nüfus dengesinin olması da, Osmanlı Devleti'nin isyan faaliyetlerini kontrol edebilmesini güçleştiren bir durumdu. Bu dönemde Mora'nın tamamında yaklaşık 15.000'e yakın Türk'e karşılık 400.000 Rum yaşıyordu¹⁰⁴. Osmanlı Devleti'nin Mora'da eşkiyalıkla mücadele işi ve ticaret ile birlikte haberleşmenin sağlandığı yolların güvenliğini, *Armatoloi* denilen Hıristiyan milis kuvvetlerine bırakarak bölgenin iç güvenliğinin

¹⁰¹ Hakkı Dursun Yıldız, *a.g.e.*, s. 367.

¹⁰² Nurettin Türsan, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁰³ Halet Efendi - Tepedelenli Ali Paşa ilişkisi ve Rum isyanında Halet Efendi'nin rolü için Bkz. Süheyla Yenidünya, *Halet Efendi'nin Hayatı, İdari ve Siyasî Faaliyetleri (1760-1822)*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009, s. 207-249.

¹⁰⁴ Zeki Arıkan, "1821 Yunan İsyanının Başlangıcı", *Askerî Tarih Bülteni*, S. 22, Yıl 12, Şubat 1987, s. 99.

sağlanmasında Rumlardan geniş ölçüde yararlanmaya yönelik uygulaması da, isyan öncesinde Osmanlı Devleti'nin aleyhine olan başka bir durumdu¹⁰⁵. Böylece 6 Nisan 1821 günü isyan patlak vermiştir. Patras Patriği *Germanos*'un başını çektiği isyan dinî bir nitelik kazanmış ve daha sonra önderlik *Aleksandr İpsilanti*'nin kardeşi *Demetrius İpsilanti*'ye geçmiştir¹⁰⁶. İsyanın başlamasıyla Türkler kalelere sığınmış ancak yardım gelmeyince bu kaleler düşmana açık hale gelmiştir. Nitekim kısa bir zamanda Tripolice (merkez) hariç bütün kaleler asilerin eline geçmiştir. Rum ticaret gemilerinin birçoğu zaten korsanlara karşı silahlıydı. Ayaklanmaya hazırlanırken bu gemiler Mora yöresine çağrıldılar, yeni silahlarla donatıldılar. Osmanlı Devleti, Yunan ayaklanmasının daha ilk haftalarında, birdenbire Ege'de güçlü bir filoyla karşı karşıya kaldı. Aslında bu filo, düzgün bir deniz savaşına girişebilecek durumda değildi. Ancak Ege'nin güvenliğini bozmaya yetti¹⁰⁷. Tripolice de aylar süren mukavemetten sonra asilerin eline geçti. Mora'daki ayaklanma Ege adalarına da sıçramadı¹⁰⁸.

Osmanlı Devleti, Mora'da olduğu gibi Ege'de de isyanı kontrol altına alamadı. İsyanın yeni başladığı zamanlarda Sisam adasına gönderilen Osmanlı donanması, eşkiya teknelerine yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı¹⁰⁹. Bununla birlikte, Sakız adasındaki isyan Mısır ve Cezayir'den gelen teknelerin desteğiyle 11 Nisan 1822'de kontrol altına alındı¹¹⁰. Girit adasında da Hanya ve İsfakiye'de başlayıp Resmo'ya kadar yayılan isyan karşısında Kandiye Muhafızı Şerif Mehmed Paşa ile Resmo Muhafızı Haşim Osman Paşa'nın kuvvetlerini birleştirerek asilerin üzerine yürümeleri sonucunda Resmo, Hanya, İsfakiye ve Acısu isyancıların elinden kurtarıldı¹¹¹. Ancak kısa bir süre sonra İsfakiye'ye giriş yapan bir *Filik-i Etery*

¹⁰⁵ Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi* (Çev. Dilek Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 30, 31.

¹⁰⁶ *Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea*, Genelkurmay..., s. 28.

¹⁰⁷ Bilâl N. Şimşir, *Ege Sorunu Belgeler*, C. I, TTK Basımevi, Ankara 1989, s. XVI.

¹⁰⁸ Hakkı Dursun Yıldız, *a.g.e.*, s. 368.

¹⁰⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, ATASE Yayını, Ankara 1986, s. 133.

¹¹⁰ Zeki Arıkan, *a.g.m.*, s. 117.

¹¹¹ Sabri Can Sannav, *Yakın Dönem Tarihimizde Limni Adası*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2004, s. 7.

ajanı isyanı tekrar başlattı. Girit'teki Osmanlı kuvvetlerinin yetersiz kalması üzerine Sultan II. Mahmud, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan Girit'teki isyanı bastırmasını istedi¹¹². Sultan'ın isteğine Mehmet Ali Paşa'nın olumlu yanıt vermesi üzerine Haziran 1822'de Mısır kuvvetleri, Suda limanından Girit'e giriş yaptı ve böylece 1825 yılına kadar devam edecek olan çarpışmalar başladı¹¹³.

Mora ayaklanması bütün Avrupa'da büyük bir heyecan ve sempati uyandırdı. Bu durum ise İstanbul'da hem telâşa hem de sinire sebebiyet verdi. İmparatorluk sınırları içindeki bütün Rumlara karşı sert tedbirler düşünüldü ise de, İngiliz elçisinin teşebbüsleri ile Padişah yumuşatıldı. Sadece soruşturma yapılmasına ve suçlu görülenlerin cezalandırılmasına karar verildi¹¹⁴.

İstanbul Patriği, *Filik-i Eterya*'nın nüfuzlu üyelerinden olmasına rağmen, isyanın Rusya tarafından organize edildiğini görünce korktu. Derhal bir aforoznâme düzenleyerek *Filik-i Eterya* üyelerinin yapmış oldukları yeminlerin batıl olduğunu, üyelikten çekilmeyerek devlete karşı savaşa devam edeceklerin lânet altında kalacağını ilan etti. Bu ilan İstanbul ve Rumeli'de yankı bulduysa da, Mora isyanının yatıştırılmasında hiçbir faydası görülmedi¹¹⁵.

Yapılan incelemelerde Fener Patriği *Gregoryus*'un hem *Filik-i Eterya* üyesi olduğu, hem de ayaklanmada parmağı bulunduğu ortaya çıkınca, resmî elbisesi ile Patrikhâne'nin önünde asıldı. Aynı şekilde, suçlu görülen diğer yerlerdeki metropolitler de idam edildi. Ancak bu idamlar Avrupa'nın Yunanlıları daha fazla desteklemesine ve kamuoyunun Osmanlı Devleti'nin aleyhine dönmesine sebep oldu¹¹⁶.

Padişah II. Mahmud'un aldığı bu kesin tavır, başta Rusya olmak üzere bütün Hıristiyan Avrupa'yı heyecana sevk etti. Çar *I. Aleksandr*, Haziran 1821'de

¹¹² Cemal Tükin, *İslam Ansiklopedisi*, "Girit", C. IV, Millî Eğitim Basımevi, Eskişehir 2001, s. 796.

¹¹³ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 139, 140.

¹¹⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. XII, İstanbul 1309, s. 70.

¹¹⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK Basımevi, Ankara 1970, s. 113.

¹¹⁶ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 171.

Osmanlı Devleti'ne bir ulti­matom vererek, Eflâk ve Boğdan'daki Türk askerlerinin çekilmesini, ayrıca Hıristiyanlara ciddi garantiler verilmesini istedi; hatta daha ileri giderek Avrupa devletlerine Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını dahi teklif etti. Bu noktada Yunan meselesi bir yandan Avrupa'yı Viyana Kongresi'nde kabul edilen prensiplere sadık kalmak ile, diğer yandan Hıristiyanlık duygusunun telkin ettiği “*Osmanlı'ya Müdahale*” arzusu arasında tercih yapmak durumunda bırakıyordu. Dinî ve millî duyguların çakıştığı Yunan isyanı, Avrupa kamuoyunda, o zamana kadar Osmanlı Devleti'ne karşı girişilen isyanlara nazaran çok daha etkili olmuştu. Bununla beraber çeşitli Avrupa ülkelerinden çok sayıda maceracı, gönüllü olarak Yunan isyancılarının yanında çarpışmak için Mora bölgesine akın etmekteydi¹¹⁷.

Mora'da çarpışmalar devam ederken Yunanlılar 22 Ocak 1822'de *Epidauros*'da toplanarak bir “*Bağımsızlık Beyannâmesi*” daha sonra da “*Epidauros Anayasası*” adı altında bir anayasa kabul ettiler¹¹⁸. İngiltere, önce diğer Avrupa devletleri gibi davrandı ise de yeni şartlar kendisini daha müdahaleci davranmasına sebep olmuştur. Çünkü Rusya'nın Yunanistan üzerinde nüfuz sahibi olması, onun Doğu Akdeniz'e rahatça sarkması demektir. İngiltere'nin Yunanlılara destek çıkması ve daha aktif bir siyaset takip etmesi gerekiyordu. Bu sebeple İngiltere daha önce tanımadığı Yunan isyancılarını 1823 Mart'ında “*muharib taraf*” olarak tanıdı. Bu hareket Fransa ve Rusya tarafından da tasvip edilince Osmanlı Devleti'nin bu üç büyük devletle arası açıldı ve İngiliz, Fransız ve Rus elçileri İstanbul'dan ayrıldılar¹¹⁹.

Bu şartlar altında Osmanlı Devleti'ne yardım eden veya yardım etmeye çalışan tek devlet Avusturya idi. Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ne yardıma çalışması iki sebebe dayanıyordu: Birincisi, *Metternich*'in “*Müdahale Sistemi*”ne olan bağlılığı idi. İkincisi, Avusturya, Rusya'nın Yunanistan vasıtası ile Balkanlar'da kuvvetlenmesinden korkuyordu. Yani Avusturya'nın politikası ile İngiltere'nin yeni politikası bir noktada birleşmiş oluyordu.

¹¹⁷ Murat Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 20.

¹¹⁸ Selim Sun, *1897 Osmanlı Yunan Harbi*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Yayınları, Ankara 1965, s. 6.

¹¹⁹ Murat Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 21, 22.

Avusturya Başbakanı *Metternich*, Osmanlı Devleti'nin ayaklanmayı bastırmakta güçlük çektiğini görünce, Sultan II. Mahmud'a Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemesini tavsiye etti. Sultan II. Mahmud, buna pek gönüllü olmadıysa da teklifi kabul ederek Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemek zorunda kaldı. Mehmet Ali Paşa'nın yapacağı bu yardıma karşılık kendisine Mısır valiliğine ek olarak bir de Girit ve Mora valiliği verilecekti. Böylece Doğu'nun bütün denizlerine iktidarını yaymak isteyen Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın eline iyi bir fırsat geçmişti¹²⁰.

3. Büyük Devletlerin Rum İsyanına Müdahalesi

Mehmet Ali Paşa'nın Avrupa usulünde yetiştirilmiş bir ordusu ile yine Avrupa usulünde kurulmuş bir donanması vardı. Bu düzenli kuvvetler, Vehhabî, Kıbrıs ve Girit isyanlarının bastırılmasında üstünlüklerini kanıtlamışlardı. Mehmet Ali Paşa, Mora'da patlak veren isyan için oğlu İbrahim Paşa'yı görevlendirdi. İbrahim Paşa, 54 harp gemisi, 16.000 asker ve 150 sahra topu taşıyan 400 ticaret gemisi ile Temmuz 1824'de İskenderiye'den hareket etti. Rodos'ta Osmanlı filosuyla birleştikten sonra, kışı Girit'te geçirdi ve ilkbaharda da Mora'ya geldi. Osmanlı Devleti'nin dört yıldır bastıramadığı isyanı İbrahim Paşa'nın düzenli kuvvetleri hızla bastırdı. 1827'de *Misolongi* düştü ve Mora kolaylıkla isyancılardan temizlendi. Artık Rum isyanı son bulmuş sayılabılırdi. Fakat bu sırada Avrupa devletlerinin işe karışmasıyla isyan yeni bir safhaya girmiş oldu¹²¹.

İsyanın hemen hemen bastırıldığı bir dönemde olaya ilk müdahale Rusya'dan geldi. Çar *I. Aleksandr*'ın Aralık 1825'deki ölümünden sonra Rusya'nın başına geçen *I. Nikola*, büyük bir Türk düşmanlığı gütmekteydi. Rumlara olan sempatisi ile bilinen *I. Nikola*, Doğu Akdeniz'de Mehmet Ali Paşa gibi güçlü bir komutanın bulunmasının Rus menfaatlerine uygun olmaması sebebiyle Yunan meselesini uluslararası bir problem haline getirmeye çalışmıştır¹²².

¹²⁰ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 173, 174.

¹²¹ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 115.

¹²² İsmet Binark, *a.g.e.*, s.14.

İngilizler ise, Doğu Akdeniz’de muhtemel bir Rus nüfuzunun ortaya çıkabileceği düşüncesiyle Rusların, Yunanlılar lehine alınmasını teklif ettikleri önlemler hususunda pazarlığa oturmayı kabul ettiler. Aynı zamanda İngiltere de Mehmet Ali Paşa’yı bir tehdit olarak görüyordu¹²³.

Ruslarla İngilizler görünürde İbrahim Paşa’nın Mora’da yaptığı zulümlere bir son vermek için *Petersbug*’da görüşmeye başladılar. Görüşmelerin sonunda 4 Nisan 1826’da imzaladıkları *Petersburg Protokolü* şu hükümleri taşıyordu: “Yunanistan, Osmanlı Devleti’ne vergi ile bağlı muhtar bir devlet haline getirilecek ve bütün Türkler Yunanistan’dan çıkartılacak”. Bu protokol bağımsız bir Yunanistan’ın kurulması için atılan ilk adımdı. Protokole Avusturya ve Prusya itiraz etti. Çünkü bu işin gerçekleşmesi, milliyetçilik cereyanlarının zaferi ve Rusya’nın bir başarısı olacaktı. Fransa ise İngiltere’yi karşısına almak istememesinden protokole katılmak niyetinde olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Londra’da İngiltere, Rusya ve Fransa arasında görüşmeler başladı ve 6 Temmuz 1827’de Londra Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre; Osmanlı Devleti, *Petersburg Protokolü*’nü kabul ettiği takdirde, isyancılarla aralarında bir mütareke yapılacağı ve bundan sonra Yunanistan devletinin kurulacağı, kabul etmediği takdirde de İngiltere, Fransa ve Rusya’nın isyancılara yardım etmekten başka, Osmanlı Devleti’ni yola getirmek için her türlü müdahaleyi yapacakları belirtiliyordu¹²⁴.

Osmanlı Devleti Londra Anlaşması’nı reddetti. Ayrıca Mehmet Ali Paşa’dan da yeni kuvvetler göndermesini istedi. Eylül 1827 başından itibaren İngiliz ve Fransız donanmaları, Mora’ya yeni Mısır kuvvetlerinin çıkmasını önlemek ve İbrahim Paşa komutasındaki Osmanlı donanmasını kontrol altında tutmak üzere, Mora kıyılarını abluka altına almaya başladı. Ekim ortalarında Rus donanması da geldi. Osmanlı-Mısır donanması Navarin’de bulunuyordu. Üç müttefik donanması Navarin’i kuşatma altına aldılar ve İbrahim Paşa’dan ateşkes istediler. İbrahim Paşa, Osmanlı Devleti’nden yetki ve izin isteyeceğini bildirince, 20 Ekim 1827 sabahı İngiliz, Rus ve Fransız filoları Osmanlı-Mısır donanmasına saldırdılar. Bu baskınla

¹²³ Murat Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 24.

¹²⁴ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 117.

Osmanlı Devleti 6.000 asker kaybetti. Müttefiklerin kayıpları ise sadece 140 kişiydi. Bununla beraber 64 parçalık Osmanlı-Mısır donanması da tamamen tahrip edildi.

Osmanlı Devleti, donanmasını yakan bu üç devletten tazminat talebinde bulunduysa da olumlu bir yanıt alamadı ve bu devletlerle olan ilişkilerini kesti. Bununla beraber İngiltere ve Fransa, Mısır askerlerinin Mora'yı boşaltması için yardımcı oldular. Fransa Mora'ya 30.000 asker sevketti. Fakat her iki devlet de Osmanlı Devleti'yle savaş yapmaya niyetli değildi. Ancak Rusya için durum böyle olmadı¹²⁵.

4. Yunanistan Krallığı'nın Kurulması

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki 1828-1829 savaşından sonra 14 Eylül 1829'da imzalanan *Edirne Antlaşması* ile Osmanlı Devleti şartları çok ağır olan bir antlaşma imzalamıştır. Antlaşmanın 7. maddesi şu şekildedir : “*Osmanlı Devleti, 4 Nisan 1826'da Yunanistan probleminin çözülmesi hususunda İngiltere ile Rusya arasında imzalanmış olan Petersburg Protokolü'nü tanımayı kabul edecektir*”¹²⁶. Bu antlaşmayla Rusya, Yunanistan'ın bağımsızlığını Osmanlı Devleti'ne zorla dikte ettirdi. Böylece millî nitelikte bir Yunan Devleti kuruluyor ve Osmanlı Devleti'nin toprak kaybını hızlandıran süreç de başlamış oluyordu¹²⁷. 3 Şubat 1830 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan *Londra Protokolü* ile de bağımsız Yunanistan'ın kurulduğu ilan edildi. Bu protokolde Yunanistan'ın devlet şekli ve sınırları belirlendi¹²⁸. Osmanlı Devleti, 24 Nisan 1830 tarihinde Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmıştır¹²⁹.

¹²⁵ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 180.

¹²⁶ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 121.

¹²⁷ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 17.

¹²⁸ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri*, C. I, Ankara 1953, s. 380.

¹²⁹ İsmet Binark, *a.g.e.*, s.16.

B. YUNANİSTAN KRALLIĞI'NIN KURULMASININ GİRİT'E ETKİLERİ

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması Osmanlı yönetiminde çeşitli kaygılara sebebiyet vermiştir. Her şeyden önce Yunanistan'ın, öteki toplumlara örnek teşkil edeceğinden ve ayrıca Osmanlı aleyhine genişleyecek olmasından korkuluyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan öteki ulusal topluluklar da Yunanlıları örnek alarak bağımsızlık isterlerse İmparatorluk parçalanabilirdi. Aslında bu kaygılar yersiz de değildi. Osmanlı İmparatorluğu, çok uluslu bir devlettir. Bu devlet sınırları içinde Türk, Rum, Bulgar, Sırp, Romen, Arap, Arnavut vb. milletler hep birlikte yaşıyordu. Her ulusal topluluğa bağımsızlık vermek, İmparatorluğu milliyetlere göre parsellemek demek olacaktı. Batıdan gelen ulusal devlet ilkesi, Osmanlı İmparatorluk düzenine taban tabana ters düşüyordu. Rumlara gelince, bunlar yalnız Mora'da yaşamıyorlardı, İmparatorluğun her tarafına, özellikle kıyılara ve adalara dağılmış bulunuyorlardı. Eğer yeni Yunan Devleti, Rumların yaşadığı her toprak parçasını ele geçirmeye kalkışırsa, boğuşmaların ardı arkası gelmeyecekti. Ayrıca açıkçası bu boğuşmaların nasıl kanlı olacağı da Mora ayaklanmasında kendisini göstermişti¹³⁰.

3 Şubat 1830 tarihinde İngiltere, Rusya ve Fransa tarafından imza edilen Londra Protokolü'nde Yunanistan'ın sınırları belirlenmişti. Ancak Girit, bu sınırlara dahil edilmemişti¹³¹. Yunanlılara göre, Yunanistan Krallığı'nın toprakları yetersizdi. Ege'de yoksul adalar, kayalık Yunanlılara verilmiş, zengin adalar ise Osmanlılara bırakılmıştı. Karşıda ise verimli ovaları, ormanları, limanlarıyla koskoca Girit boyu boyuna uzanıyordu. Böylece Girit adası, *Megalo İdea*'nın ilk hedeflerinden birisi oldu¹³². Zaten nüfus dengesi de o tarihlerde Rumların lehine artış göstermişti. 1821'de başlayan isyandan sonra yaklaşık on yıllık bir süre içerisinde adanın nüfusu

¹³⁰ Bilâl N. Şimşir, *a.g.e.*, s. XXI.

¹³¹ Cemal Tükin, *a.g.e.*, s. 796.

¹³² Bilâl N. Şimşir, *a.g.e.*, s. XXXI.

260.000'lerden 170.000'lere ve bu nüfus içerisinde Müslüman unsurun sayısı da 50.000-60.000 civarına inmiştir¹³³.

Girit'in Yunanistan sınırları içerisine dahil edilmemesi Girit Rumları için isyan sebebi olmuştur. 1830 isyanına Girit'le birlikte Sisam adası da katılmıştır. Sisam adası muhtariyet elde etse de Girit'in durumunda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Rusya'nın yanı sıra Yunanistan da Girit adasında yardım dernekleri kurmuş ve isyan başlatarak ilhak için kendisine zemin hazırlamaya çalışmıştır¹³⁴.

Girit'te isyan kısa bir sürede bütün adaya yayıldı. İsfakiye'nin ardından Hanya'ya da sirâyet eden isyanda yerel kuvvetlerin yetersiz olması nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu, Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan yardım istedi¹³⁵. Mehmet Ali Paşa'ya Şam valiliğine bedel olmak üzere Girit valiliği teklif edildi. Kendisine yapılan bu teklifi büyük bir şükranla kabul eden Mehmet Ali Paşa, 1831 yılında Girit isyanını bastırdı. Ancak Mehmet Ali Paşa, Yunanlıların ekmiş oldukları fesat tohumu filizlendikçe adada ihtilâllerin eksik olmayacağından ve buraya mutasarrıf olanın kârdan çok zararlı çıkacağını bildiğinden, özür dileyerek Girit yerine Şam valiliğinin verilmesini istedi¹³⁶. Aslında Padişah II. Mahmud, Mehmet Ali Paşa'ya çok öfkeliydi. Çünkü Mehmet Ali Paşa, Navarin'de Osmanlı Mısır donanmasını yakmaları üzerine yardımları istenen sonucu vermediği gibi, oğlu İbrahim Paşa da müttefiklerle anlaşıp kuvvetlerini Mora'dan çekmişti. Üstelik Rusların Edirne'ye kadar ilerlediği 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nda da Mehmet Ali Paşa Osmanlı Devleti'ne hiç yardım etmemişti. Padişah II. Mahmud da yenilginin sorumlusu olarak Mehmet Ali Paşa'yı gördü. Bu sebeplerle padişah bu isteğini reddetti¹³⁷.

Osmanlı Devleti'nin bu buhranlı döneminde Mehmet Ali Paşa'nın isyan etmesi devletin başına yeni ve büyük sıkıntılar getirdi. Mısır kuvvetlerinin Osmanlı

¹³³ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 79.

¹³⁴ Selim Sun, *a.g.e.*, s. 13.

¹³⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 139.

¹³⁶ Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 796.

¹³⁷ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 197, 198.

İmparatorluğu'na üstün gelmesi, büyük devletlerin her zamanki gibi olaya müdahaleleri Osmanlı Devleti'nin kendi valisiyle anlaşmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu neticeyle II. Mahmud, 6 Mayıs 1833 tarihli bir *Hatt-ı Humâyun* ile Mehmet Ali Paşa'ya Mısır ve Girit valiliklerine ek olarak Suriye, oğlu İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliğine ek olarak Adana vergisini toplama hakkını veriyordu. Bu *Hatt-ı Humâyun*, Osmanlı Devleti'yle İbrahim Paşa arasında 14 Mayıs 1833'de Kütahya'da imza edilen bir anlaşma haline getirildi. Anlaşmada ayrıca isyan sırasında Anadolu'da Mehmet Ali Paşa tarafını tutmuş olanlar için de genel bir af ilan edildi¹³⁸.

C. MEHMET ALİ PAŞA İDARESİNDE GİRİT'İN DURUMU

Mehmet Ali Paşa zorla da olsa Girit yönetimini elde etmişti. Ancak Girit'te o zamana kadar işitilmemiş bir adalet sağladığı şüphesizdir. Mehmet Ali Paşa herşeyden önce Girit halkının gönlünü fethetmeye çalıştı. Ancak bunda pek başarılı olamadı. Çünkü onun temsilcileri uygar bir yönetimi sergileyemediler. Ayrıca güçsüzdü. Bu yüzden *Murne*'de silahsız bir gösteri oldu. Gösteriyi bastıran Mehmet Ali Paşa yönetimi 40 ileri geleni astı. Yalnızca durumu kurtarmak için bunlarla beraber birkaç Türk de asıldı¹³⁹.

Bu dönemde adanın genel idaresi memleket meclisleri tarafından sağlanıyordu. Bu meclisler üç taneydi. Birincisi Kandiye'de, ikincisi Hanya'da ve üçüncüsü de Resmo'daydı. Bu meclislerin reisleri Mısır tarafından seçilmekte ise de üyeleri halk tarafından oluşturuluyordu. Meclisin görevi dinî meseleler ve mirasa ait konular dışındaki tüm sorunları çözümlenmek ve bunlarla ilgili kanun maddelerini

¹³⁸ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 136.

¹³⁹ Ayşe Nühket Adıyeke-Nuri Adıyeke, *Fethinden Kaybına Girit*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2007, s. 135, 136.

tatbik etmekti. Bunun dışında meclis üyeleri halktan en küçük bir hediyeği dahi kesinlikle kabul etmezlerdi¹⁴⁰.

Girit adasında mali işler, meclis üyeleri arasından defterdar unvanıyla görevlendirilen kişinin sorumluluğunda idi. Bu kişinin yönetimi altında divan nazırları adıyla iki memur görev yapmaktaydı. Defterdar Kandiye’de, Divan nazırlarından biri Hanya’da diğeri ise Resmo’da oturmaktaydı¹⁴¹.

Müslümanlar arasındaki dinî sorunlara kadılar bakardı. Miras konusundaki davalar ise yine kadının başkanlığında meclisten biri Müslüman diğeri Rum iki milletvekilinin hazır bulunmasıyla halledilirdi. Rumların kendi aralarındaki davalarında Rum yargıçlar da bulunurdu¹⁴².

Girit adasının en önemli gelir kaynağı zeytinyağı ve sabun üzerinden alınan gümrük gelirleri olmuştur. Mehmet Ali Paşa’nın Girit egemenliğinde bulunduğu döneme ait Fransız *Mösyö Kaporal* tarafından Fransızca olarak hazırlanmış ve daha sonra Türkçe’ye çevrilmiş bir layiha mevcuttur. Burada verilen rakamlara göre adanın gelirleri 9.300.000, giderleri ise toplam 7.925.000’dir. Buna göre yazar Girit’in gelirlerinden Mehmet Ali Paşa’ya bir kâr kalmayacağını bildirmektedir¹⁴³.

Girit adasında Mehmet Ali Paşa yönetimi tarafından Mısır’dakine benzer bir gazete çıkarılmıştır. Türkçe ve Rumca olarak yayınlanan bu gazetede divan toplantılarındaki görüşmelerle ülke işlerine ait haberler yer alıyordu. Diğeri taraftan bu dönemde yaygın olan bazı salgın hastalıklara karşı halk uyarılıyordu. Gazetenin Türkçe adı *Vekayi-i Giridiye* ve Rumca adı da *Kritiki Efiremis*’ti¹⁴⁴.

¹⁴⁰ Ayşe Nükhet Adıyeke, “Girit’in Mehmet Ali Paşa Yönetimindeki Durumuna Dair Bir Rapor”, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. 15, Ankara 1993, s. 294; Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı-Mısır Meselesi 1831-1841*, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 74.

¹⁴¹ Ayşe Nükhet Adıyeke-Nuri Adıyeke, *a.g.e.*, s. 138, 139.

¹⁴² Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.m.*, s. 296.

¹⁴³ Ayşe Nükhet Adıyeke-Nuri Adıyeke, *a.g.e.*, s. 137, 139, 140.

¹⁴⁴ Orhan Koloğlu, “Girit’te Türkçe Basın”, *Tarih ve Toplum*, C. VIII, S. 48, Aralık 1987, s. 9-12.

Mehmet Ali Paşa döneminde, Mısır'da olduğu gibi Girit'te de bayındırlık işleriyle ilgili eserler vücuda getirilmiştir. Hanya ve Resmo limanları düzenlenmiştir. Adada fenerler ve kaldırımlar inşa ettirilmiş ve Kandiye yakınlarında büyük bir su kaynağı meydana getirilerek bölgeye su sağlanmıştır. Venedikliler ve Osmanlılar döneminde yapılan yollar özellikle ihraç ürünlerinin nakliyesinde yetersiz kaldığından önemli oranda yol ağı düzenlenmiştir. Adaya dört adet köprü inşa edilmiştir. Ayrıca Mehmet Ali Paşa yönetiminde biri Rumlara diğeri de İslâmlara ait olmak üzere iki adet okul yapılmak istenmiş ancak tamamlanamamıştır.

Adada ticarî konular ticaret mahkemelerinde çözümlenirdi. Bu mahkemelerin üyeleri, Osmanlı vatandaşı, Rum ve Müslümanlar ile yabancı tüccarlardan oluşmaktaydı.

Bu dönemde ayrıca yerli veya yabancı birisi vefat ettiğinde, bunun vârisleri arasında rüşünü ispat edemeyen varsa, bunların alacağı mirasın idaresini üzerine alan “*Eytam Sandığı*” adıyla bir de sandık mevcuttu¹⁴⁵.

On yıl kadar Mehmet Ali Paşa'nın yönetimine bırakılan Girit'te, bu süre içerisinde adanın genel idaresi Mustafa Naili Paşa tarafından yürütüldü. 15 Temmuz 1840 tarihinde imza edilen Londra Antlaşması uyarınca, Mehmet Ali Paşa Girit üzerindeki tasarruf hakkını kaybetti. Ancak Mustafa Naili Paşa'nın adadaki genel idaresi devam etti¹⁴⁶.

1856'ya kadar süren dönemde Girit, sürekli Osmanlı donanmasının erzakını sağladı. Bu durum Osmanlı yönetiminin adada tekrar kurulmasında oldukça verimli olmuştur. Her ne kadar adada sık sık yerel ayaklanmalar olduysa da bunlar kolaylıkla bastırılmıştır¹⁴⁷.

¹⁴⁵ Ayşe Nühket Adıyeke, *a.g.m.*, s. 297, 302.

¹⁴⁶ Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 796.

¹⁴⁷ Ayşe Nühket Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara 2000, s. 20.

D. GİRİT İSYANI (1866)

1. İsyanı Hazırlayan Faktörler

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Girit'in bu ülkeye dahil edilmemesi adadaki Rumlar arasında huzursuzluğa yol açmış ve Giritli Rumlar sık sık isyan teşebbüslerinde bulunmuşlardı. Ancak bu isyanlar Osmanlı kuvvetleri tarafından kolaylıkla bastırılmıştı. 1866 yılında geniş çaplı isyan hareketinde bulunan Rumlar için bu sefer durum biraz daha farklıydı.

1848 tarihinde İngiliz hayranı Yunanlı siyasetçi *Aleksandır Mavrokordato*, Yunanistan'a iltihâkı lâzım gelen mahallerin listesini yaptı. Bu yerler arasında Teselya, Epir, Makedonya ve Girit sayılırken Yedi Ada listeye dahil edilmemişti. Çünkü bu tarihlerde Yedi Ada İngiltere'nin elindeydi ve Yunan fırkası İngiltere'ye karşı böyle bir girişimde bulunmak istemiyordu. Bunun yanı sıra İngiltere'ye sığınan bir fırkanın programına girmek, Girit ihtilâl komitesine elbette cüret verecek, onu taşkınlığa sevkedecekti. Bu fırka ayrıca Rusya'dan da kuvvet buluyordu¹⁴⁸.

1856 Islahat Fermanı da isyana hız kazandıran sebeplerin başında yer almaktadır. Bu Ferman, 1839'daki Tanzimat Fermanı gibi tüm Osmanlı tebaasını kapsayan bir proje olmayıp, Hıristiyanlar için düzenlenen bir ıslahat hareketi olarak kalmıştır. Ferman, 28 Şubat 1856 tarihli Paris Antlaşması'nın 9. maddesinde zikredilmiş ve büyük devletler bundan memnun olduklarını dile getirmişlerdi. Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki eşitliği amaç edinmiş olan ferman iki din mensupları arasındaki kaynaşmayı da hedefliyordu. Ancak ferman düşünüldüğü gibi olmamış, Osmanlı Devleti içerisindeki Hıristiyanlar ne zaman problem yaşarlarsa büyük devletler Osmanlı Devleti'nin içişlerine daha fazla karışma imkânı elde

¹⁴⁸ Ali Haydar Emir, *1866-1869 Girit İhtilâli* (321 Numaralı Deniz Mecmuasının Tarih Kısmı İlâvesi), Deniz Matbaası, İstanbul 1931, s. 2.

etmişlerdir¹⁴⁹. Hiç şüphe yok ki Islahat Fermanı Girit'in iç durumunda Rumlar arasında da hissedilir değişikliklere neden olmuştur.

Paris Antlaşması sonrasında Islahat Fermanı'nın uygulanmasında millet ve mezhep meseleleri yüzünden Romanya, Sırbistan, Suriye, Cidde, Lübnan ve Niş çevresinde de Bulgarların isyanları meydana geldiği gibi, Girit'te de Osmanlı idaresine karşı bir isyan gerçekleşmiştir¹⁵⁰.

1856 Paris Antlaşması'nı takip eden on yıl zarfında İngiltere'nin Doğu siyasetinde önemli bir değişiklik olmamıştır. İngiltere, Rusya nüfuzuna karşı Eflâk ve Boğdan voyvodalıklarının birleşmesini önleyememiş fakat Osmanlıların Sırbistan kalelerinde kalmalarını sağlamıştı. İngiltere ayrıca Kırım Savaşı'nda Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ne yardım etmişti. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana bir siyaset takip etse de artık bu durumun realist bir siyaset olmadığı hükmüne varmışlardı.

Girit'te önüne geçilmesi imkânsız bir isyanın çıkacağına dair haberler İngiltere'ye zamanında ulaşmış ve Hariciye nazırı *Lord Clarendon*'un görevi sona ermeden önce, İngiltere'nin olası bir isyan karşısındaki resmî tutumunu kaleme almıştı. 1866 Nisan sonunda, Hanya'daki İngiliz konsolosu *Charles Dickson* Giritlilerin vergi ve idare sisteminden şiddetle şikayet ettiklerini yazmaktaydı. Konsolosun raporları ve Giritlilerin hâmi devletlere yaptıkları müracaat adalıların hali hazırda barışsever hareketlerini yansıtmakta ise de, onların şikayetlerine gereken ilgi gösterilmediği takdirde isyan edeceklerinden *Dickson* emin bulunuyordu. Giritli Rumlar Yunanistan ile birleşmek istediklerini itirafla, diğer devletler buna itiraz edeceklerinden, daha iyi işleyen ve Hıristiyan olan bir idareyi kabule hazır bulduklarını açıklamışlardı¹⁵¹. İngiltere'nin kendi himayesinde

¹⁴⁹ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 258, 260.

¹⁵⁰ Ali İhsan Gencer, *Bahriyede Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretinin Kuruluşu 1789-1867*, TTK Yayınları, Ankara 2001, s. 309.

¹⁵¹ Kenneth Bourne, "Great Britain and The Cretan Revolt 1866-1869" (Çev. Yuluğ Tekin Kurat), *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi C. I'den Ayırbasım*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963, s. 250, 251.

bulunan Yedi Ada'yı 29 Mayıs 1864'te Yunanistan'a hediye etmesi¹⁵² ayrıca bu sıralarda Akdeniz'in ortasında millî birliğini tamamlamaya çalışan İtalya'nın Venedik'i almış olması Giritli Rumlara yersiz bir ilham kaynağı olmuştu¹⁵³.

2. İsyanın Başlaması

Yedi Ada'nın 1864 yılında Yunanistan'a verilmesi üzerine, Rumlar ile meskûn hemen hemen bütün adaları elde ederek büyük bir Yunanistan kurmayı hedefleyen Yunanlıların, Girit'e gönderdikleri papaz ve öğretmenlerin tahriki neticesinde 1866 yılında Girit adasında meydana getirdikleri isyan öncekilere oranla, çok daha geniş bir ayaklanma karakteri taşımaktadır. Bu ayaklanmayı örgütleyenler arasında Rusya'nın Hanya konsolosu da bulunuyordu¹⁵⁴. Hiçbir suretle memnun olmayan Girit Rumları bu sefer de Hatt-ı Humâyun'un hükümlerine riayet edilmesini, vergilerin hafifletilmesini, mekteplerin düzeltilmesini, limanlar açılmasını ve bir ziraat bankası kurulmasını talep ve bahane ederek ayaklandılar ve hükümetçe bu isteklerinin hepsinin birden yerine getirilmesi mümkün olmadığından, bir hükümet kurarak Girit'in Yunanistan'a ilhakını ilan ettiler¹⁵⁵.

Osmanlı Devleti bu isteklerden bazılarını haklı bulduysa da, diğerlerini reddetti ve Girit valisi İsmail Paşa da, bir deklarasyon yayınlayarak, Meclis halinde toplanmış olan Giritlilerin dağılmasını istedi. Ancak bu uyarıların hiçbir etkisi olmadığı gibi, "Girit Genel Meclisi", 28 Ağustos 1866'da büyük devletlere hitaben yayınladığı manifestoda "millî birlik" sancağını açacak ve Yunanlılarla aynı menşeden geldiklerini, Yunanistan'la birleştiklerini (*Enosis*) ilan edeceklerdi Öte yandan ayaklanma ile beraber dağlarda kuvvet biriktirmeye başladılar. İsyancıların aldıkları kararların uygulanması için de bütün Giritlileri silahlanmaya çağırdılar¹⁵⁶. İsyancıların reisi Hacı Mihal kendileriyle birlikte hareket etmeyen Rumlara

¹⁵² Selim Sun, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁵³ Murat Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁵⁴ Mehmed Salâhî, *Girit Meselesi 1866-1889* (Yay. Haz. Münir Aktepe), Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1967, s. 4, 5.

¹⁵⁵ Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 796, 797.

¹⁵⁶ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 281.

“*Silahlarını alıp benimle gelmeyeceklerin evlerini yakacağım...*” şeklinde telkin ve tehditlerde bulunuyordu¹⁵⁷. Böylece Hıristiyanlar adalara ve dağlık bölgelere, Müslümanlar da kalelere sığınmaya başladılar.

Asiler dışarıdan yardım görmedikçe amaçlarını gerçekleştiremeyeceklerini biliyorlardı ve bu bakımdan da ümitlerini Rusya, Fransa ve Yunanistan’dan gelecek yardıma bağlamışlardı¹⁵⁸.

3. Girit İsyanı Sırasında Büyük Devletlerin Tutumu

1866 isyanında Rusya’nın etkisi çok büyüktür. Çünkü Rusya, Girit’te Osmanlı Devleti yerine zayıf bir Yunan hakimiyeti düşünerek yayılma politikası bakımından daha rahat bir duruma gelecekti¹⁵⁹. Rusya, Girit isyanının başlamasından önce İngilizlerin etkisi ile Yunan tahtına geçen *Kral Yorgi*’yi, İngiliz etkisinden kurtarmak ve Rusya’ya kazandırmak için *Çar II. Aleksandr*’ın yeğeni Rus Grandüşesi *Olga* ile evlendirmiştir. Bu evlilik vesilesi ile de Yunanlılar ve Giritliler arasında Girit’in Yunanistan’a çeyiz olarak verileceği söylentisi çıkmıştır¹⁶⁰. Giritlilerin bu söylentileri aslında yersiz de değildi. Rusya Başbakanı Prens *Gorçakof*, 1 Eylül 1866’da İngiltere ve Fransa’ya başvurup, Girit meselesine üç devletin birlikte müdahale etmesini istedi. Ayaklanmadan bir müddet sonra da *Gorçakof* Türk elçisine, “*Girit adası sizin için kaybolmuştur... Muhafaza edemeyeceğiniz bu Girit adasını Yunanlılara bırakınız. Zaten önceden de Girit’i Mısır valisi Mehmet Ali Paşa’ya vermekten çekinmemiştiniz*” demiştir¹⁶¹.

Rusya, Girit isyanını başından sonuna kadar desteklediği gibi her türlü malî yardımı açıkça yapmaktan da çekinmemiştir. İstanbul’daki Rus elçisi *İgnatyef* Petersburg’a, Girit isyancılarına yardım edilmesi teklifinde bulunmuştur. 1866 Eylül

¹⁵⁷ Niyazi Ahmet Banoğlu, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁵⁸ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 281.

¹⁵⁹ Gregrana Senkoviç, “Girit İsyanı ve Rusya 1866-1869” (Çev. Tülay Duran), *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, C. 9, S. 52, İstanbul 1972, s. 41.

¹⁶⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 20.

¹⁶¹ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 281.

ayında *General Admiral* adlı bir Rus gemisi adaya yardım için sevk edildi. Ayrıca 19 Ocak 1867 tarihinde de isyancılara zahire temini için 50.000 ruble gönderildi¹⁶².

İngiltere ise Rum isyanının gelişmesinde stratejik bir yol takip etmiştir. Osmanlı Devleti'nin isyana müdahale ederek tedbirler alacağını ümit etmiş ve devletin Girit'e Hıristiyan bir vali ve Lübnan'da olduğu gibi karışık üyeli bir idare meclisi tayin etmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Bu durumun sebebi olası bir Fransız-Rus dayanışmasını önlemektir. Ancak Osmanlı Devleti, İngiltere'nin bu tavsiyesini dikkate almadığı gibi İngiltere de buna karşılık sert tedbirler almaya hiç yanaşmadı. Adadaki büyük bir Türk nüfusunun bulunması ve adanın terki gibi tehlikeli bir örnekten doğacak karışıklıklar da göz önüne alınacak olursa, İngiltere'nin Girit'teki Türk idaresini istemesinin makul nedenleri vardı. Çünkü Süveyş kanalının inşası yakında tamamlandığında, Hindistan yolu üzerinde zarurî bir istasyon olan Girit'in önemi bir kat daha artacaktı¹⁶³.

Ayrıca İngiltere, küçük bir Yunanistan'ın kurulmasını kabul etmişti. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumayı, büyük bir Yunanistan'ın kurulmasına tercih ediyordu. İngiltere, Rusya'nın işbirliğini reddederken, her devletin sahip olduğu, ülkesindeki bir ayaklanmayı silah kuvvetiyle bastırma hakkının Osmanlı hükümetine tanınması gerektiğini belirtiyor ve "*Asilerin sevdasına sempati anlamına gelebilecek bir itidâl tavsiyesinde bulunmak için vakit henüz gelmemiştir*" diyordu. İngiltere'nin bu tutumu Giritli Rumları ve Yunanistan'ı hayâl kırıklığına uğratmıştı¹⁶⁴.

Fransa İmparatoru *III. Napolyon*'un Girit hakkındaki görüşleri Rusya'ninkinden farklı değildi. Milliyetçilik siyaseti gereğince Fransa, Girit'in Yunanistan'a ilhakına muhalefet edemezdi. Çünkü bununla beraber kendisinin de Belçika'nın Fransa'ya ilhakı emelinde bulunduğu ve bu yüzden nasıl olsa

¹⁶² Gregrana Senkoviç, *a.g.m.*, s. 40.

¹⁶³ Kenneth Bourne, *a.g.m.*, s. 259.

¹⁶⁴ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 282.

İngiltere ile arasının bozulacağını bildiğinden, o sırada Rusya'yı gücendirmek de istemezdi¹⁶⁵.

Girit isyanının başladığı sıralarda Yunan Kralı, *III. Napolyon*'u ziyarete gitmiş, ziyaret sonrası Yunan Kralı veda ederken *III. Napolyon* kendisini “*Allahısmarladık aziz kardeşim iyi seyahatler temenni ederim. Unutmayınız ki Girit sizin için çantada keklik demektir*” diyerek uğurlamıştır¹⁶⁶. Fransa ayrıca Osmanlı Devleti'ne, Kandıyelilere geniş çapta bir hürriyet vermesinin makûl bir hareket olacağını söylemekten de geri kalmamış, bundan başka Girit'te Sırbistan'a benzer bir idare şekli kurulması için Osmanlı Devleti'ne baskı yapılmasını ileri süren Rus teklifine şahsen asla karşı olmadığını da belirtmişti.

Fransa'nın Avrupa'da uğradığı mağlubiyetler bir müttefik kazanmasını zorunlu kılmıştı. Fakat ortada Rusya'dan başka aday görülüyordu. İki devlet arasındaki anlaşma Prusya'nın yalnız kalmasını sağlayacak ve Rusya'nın da her istediği zaman doğuda tek başına hareket etmesine engel olamayacaktı. Netice olarak Fransız siyasetinde birbirine zıt iki eğilim belirmişti. Birincisi Rusya ile beraber hareket ederek Osmanlı Devleti'ne baskı yapmak, diğeri de bu meselede öncülüğü ele alarak doğudaki Rus nüfuzuna (dolayısıyla İngiliz nüfuzuna da) karşı rekabet etmekte¹⁶⁷.

Bu arada Avusturya, 1866 Temmuz'unda *Sadowa*'da Prusya'dan ağır bir darbe yemişti ve etrafına bakacak hali yoktu. Fakat millî birliğini yeni tamamlamış olan İtalya, Giritli Rumları destekledi. Hatta *Garibaldi*, Girit liderlerinden birine yazdığı 1 Ocak 1867 tarihli mektupta, “*Eğer bacaklarım izin verseydi, yiğit Giritlilerin kaderini paylaşmak için şüphesiz yanınızda olurum. Mamafihi, onlar için elimden geleni yapacağım*” diyordu.

¹⁶⁵ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühime-i Siyâsiye* (Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal), C. III, TTK Basımevi, Ankara 1966, s. 10-11.

¹⁶⁶ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁶⁷ Kenneth Bourne, *a.g.m.*, s. 257.

Yunanistan'a gelince büyük devletlerin bu bölünmeleri karşısında, Girit ayaklanmasına eylemli bir şekilde müdahale ederek Osmanlı Devleti ile savaşa girmeyi göze alamadı. Ancak Yunanistan halkı Girit'e yardım için ayağa kalkmıştı. Bu sebeple Yunan hükümeti, Girit asilerine para, silah, eşya ve gönüllü olmak üzere her türlü yardımı gönderdi. Hatta İstanbul Rumları bile bu yardım kampanyasına katılmaktan geri durmadılar¹⁶⁸.

4. Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler

Osmanlı Devleti haklı olarak Girit'te meydana gelen bu olaylara şiddetle mukabelede bulundu. 8 Eylül 1866 tarihinde Girit valiliğine hareket eden eski sadrazamlardan Mustafa Naili Paşa vasıtasıyla Girit'in her nahiyesinden Müslüman ve Hıristiyan birer ikişer temsilci çağrılıp, bunlarla Girit'in iç işleri müzakere yolu ile halledilmek istendi. Fakat Girit asilerinin yapılan teklifleri kabul etmemesi sebebiyle Ömer Lütfi Paşa adaya gönderilerek, bunların bastırılması emredildi. Ömer Lütfi Paşa, Karadağ isyanlarında savaşmıştı ve Girit'te uygulanan harp tipine de yabancı değildi¹⁶⁹. Meydana gelen bu yeni durum neticesinde, asiler dağlara, şehir ve kasaba halkı da iç kısımlardan sahillere ve Yunanistan'a göç etmeye başladılar. Özellikle Rusya ve Fransa'nın Girit konsolosları asi Rumları tecavüze uğramış zavallı insanlar gibi göstererek, onları himayeye kalktılar. Halbuki Yunanistan'dan ada isyancılarına gönüllü yardıma gelen dahi olmuştu. Buna rağmen Osmanlı Devleti adaya bir yardım heyeti göndermiş ve zarar gören ailelere yardım etmek istemiştir¹⁷⁰.

Osmanlı Devleti, Yunanistan'dan sağlanan bu çeşit yardımların önünü alabilmek amacıyla Girit sularında geniş çaplı bir abluka kararı aldı¹⁷¹. Girit'teki asilere mühimmat taşıyan *Arkadi Vapur* 31 Temmuz 1867 tarihinde sahile yaklaştığı sırada Gamsız Hasan Bey'in fark etmesi ile müthiş bir top, tabanca ve

¹⁶⁸ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 282.

¹⁶⁹ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁷⁰ Mehmed Salâhî, *a.g.e.*, s. 8, 9.

¹⁷¹ Ayşe Nükhet Adıyeye, *a.g.e.*, s. 21.

tüfek atışı neticesinde kaçırmaya başlamış, Gamsız Hasan Bey'in takibi sonrasında da batırılmıştır¹⁷². Batırılan *Arkadi*'nin enkazı önce Hanya'ya götürülmüş daha sonra da 25 Eylül 1867 tarihinde de İstanbul'a getirilip tamir olunmak suretiyle Haliç'e çekilmiştir¹⁷³. *Arkadi*'nin batırılması, Girit isyancıları üzerinde derin bir psikolojik etki bıraktı. Zira “*Arkadi*” adı bu tarihten itibaren adada çıkan her ayaklanmanın, ihtilâlin bayrağı olmuştur¹⁷⁴.

Yunanistan'ın sürekli yardım ve himayesiyle genişlemekte olan Girit isyanı büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasına neden oldu. Fransa, Rusya'nın da desteğini alarak Girit halkının şikayet ve isteklerinin nelerden ibaret olduğunu soruşturmak amacıyla adaya milletlerarası bir komisyon gönderilmesi teklifinde bulundu. Osmanlı Devleti bu duruma şiddetle itiraz etti. İngiltere ve Avusturya'nın da Bâbîâli'yi desteklemesinin ardından Fransa bu teklifini, aralarında Osmanlı temsilcisinin de bulunacağı bir komisyonun katılmasını ve ek olarak da mütareke talebini ilâve ederek Rusya, İtalya ve Prusya ile birlikte, Osmanlı Devleti adına yeni bir teşebbüste bulundu. Ancak Osmanlı Devleti bu teklife verdiği cevapta, kısa süreli bir mütarekeye katılabileceğini fakat Girit'teki ıslahat konusunda tamamen müstakil hareket etmek arzusunda olduğunu bildirdi. Bu gelişmelerden sonra bu dört devletin şiddetli notalarına rağmen Osmanlı Devleti fikrinde ısrar etti¹⁷⁵.

Ancak Avrupalı devletlerin devamlı baskısı neticesinde Osmanlı Devleti 12 Eylül 1867'de Girit'te genel bir af ilan etmeye razı oldu. Nihayet Ekim 1867'de Fuad Paşa, Sadrazam Ali Paşa'nın bizzat Girit'e gidip tatbik edeceği ıslahat programını büyük devletlere gönderdi¹⁷⁶. 3 Ekim 1867'de Girit'e giden Ali Paşa, öncelikle ada halkına bahşedilen imtiyazları ilan etmiş ve bundan başka Girit nahiyelerinden on beş gün içinde halkın güvenini kazanmış 4'er Müslüman ve 4'er

¹⁷² Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁷³ Ali Haydar Emir, *a.g.m.*, s. 28; Bahri S. Noyan, “Arkadi Vapurunun Zaptı”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 1, İstanbul 1970, s. 34.

¹⁷⁴ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 21, 22; Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁷⁵ Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 797.

¹⁷⁶ Kenneth Bourne, *a.g.m.*, s. 266.

Hıristiyan temsilci seçerek gönderilmelerini istemiş ve bu fermanın adanın her tarafına yayılmasını sağlamıştır¹⁷⁷. İşte adaya özerklik getirebilecek bu ferman şu maddelerden oluşmaktaydı:

1. Girit adasının mülkî idaresi, padişah tarafından atanacak bir valiye, kalelerin muhafazası da bir komutana verilecekti. Ancak icabında valilik hizmeti ile komutanlık birleştirilebilecekti.

2. Valilerin yanında biri Müslüman diğeri de Hıristiyan olmak üzere Padişah tarafından belirlenmiş iki müşavir bulunacaktı.

3. Girit adası lüzumu kadar sancaklara ayrılacak ve bu sancaklara Padişah tarafından tayin edilecek mutasarrıfların yarısı Müslüman yarısı da Hıristiyan olacaktı. Müslüman mutasarrıflara Hıristiyan, Hıristiyan mutasarrıflara da bir Müslüman yardımcı verilecekti. Sancaklar da kazâlara ayrılacak ve her kazâyâ bir kaymakam ile aynı dinden olmayan bir yardımcı tayin edilecekti.

4. Adanın malî işlerine vilayette defterdar, sancaklarda muhasebeciler, kazâlarda da mal müdürleri bakacaktı.

5. Yazı işleri ise iki dil üzerine tanzim edilecekti.

6. Vilâyet, sancak ve kazâlarda birer idare meclisi bulunacak, bunların başkanları ise vali, mutasarrıflar ve kaymakamlar olacaktı.

7. Meclislerde mektupçu, muhasebeci, başkâtip gibi resmî memurlardan başka halk tarafından seçilmiş üçü İslâm ve üçü de Hıristiyan olmak üzere 6 üye bulunacaktı.

8. Vilâyet merkezinde, sancak ve kazâlarda davaların görülmesi için birer deâvî meclisi kurulacak ve bu meclisin üyelerinin yarısı Müslüman, yarısı da Hıristiyan ahaliden seçilecekti. Ancak ahalisi sırf Hıristiyan olan yerlerde üyelerin tamamı Hıristiyanlardan olacaktı. İslâmlar arasındaki davalar, şer'iyeye mahkemelerinde görülecekti.

9. Her köyde bir ihtiyar meclisi olacak, sancaklarda ise Müslüman ve Hıristiyanlar için ayrı ayrı birer ihtiyar meclisi bulunacaktı.

¹⁷⁷ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 26-28.

10. Girit vilâyetinde bunların dışında bir de umumî meclis bulunacaktı. Bu meclise her kazâdan halkın seçeceği 2 üye katılacaktı. Ahalisi yalnız Müslüman ve Hıristiyan olan kazâların üyeleri Müslüman ve Hıristiyan olacağı gibi, karışık olan kazâlarda üyelerden biri Hıristiyan, diğeri Türkler arasından seçilecekti. Bu meclisin görevleri arasında ise şu işler bulunuyordu:

- a. Adanın yol ve köprülerine bakmak,
- b. Kredi sandıkları kurmak,
- c. Adanın ticaret, sanayi ve ziraat işlerini düzenlemek,
- d. Millî eğitim işlerini görüşmek,
- e. Adanın gelirinden bir kısmının, ıslahat işleri için adaya tahsisini sağlamak.

11. Bunlardan başka Girit halkından sadece âşar, içki ve gümrük vergisi ile tuz ve tütün vergisi alınacak, başka vergi istenilmeyecekti¹⁷⁸.

Böylece Islahat Fermanı'nın etkisiyle Sadrazam Ali Paşa'nın yaptığı düzenlemeyle adada yeni bir döneme girilmiş oldu. Ancak bu durum Yunanistan'ın pek de istediği bir biçimde gelişmemişti. Sadrazam Ali Paşa'nın Girit'te tespit ettiği bir gerçek de, Yunanistan Girit asilerine yardım ettikçe, asilerin silahlarını bırakmayacakları idi. Bu sebeple 4 Aralık 1868'de Yunanistan'a verilen bir notada, Girit ayaklanmalarına yapılan her çeşit yardımın ve desteğin durdurulması istendi. Ancak Yunanistan bu notaya olumlu bir cevap vermedi. Osmanlı Devleti'nin 11 Aralık 1868'de verdiği ultimatomdan da tatmin edici bir cevap alamaması sebebiyle Osmanlı Devleti 16 Aralık 1868'de Yunanistan'la diplomatik ilişkilerini kesti. Böylece Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında bir savaşın çıkması an meselesi olmuştu¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Mehmed Salâhî, *a.g.e.*, s. 13-15.

¹⁷⁹ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 284.

5. 1869 Paris Konferansı

Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki gerilimin savaş boyutuna ulaşacak kadar büyümesi Avrupa’da büyük bir heyecan uyandırdı. İlk olarak Fransa harekete geçerek olası bir savaşı engellemek amacıyla konunun 1856 Paris Antlaşması’nı imzalayan devletlerin katılması ile yine Paris’te bir konferansta ele alınmasını teklif etti¹⁸⁰. Ancak Osmanlı Devleti, Yunanistan’ın Paris Antlaşması’nı imzalayan devletlerden olmadığı gerekçesiyle bu toplantıda taraf olarak yer almasına itiraz etti. 20 Ocak 1869 tarihinde Yunanistan’ın gözlemci olarak katıldığı konferansta; Yunanistan’a verilen Giritli göçmenleri serbest bırakması, Osmanlı Devleti’ne karşı çeteler teşekkül ettirmemesi ve Girit asilerine yardım götüren gemileri limanlarında barındırmaması uyarısı iletilmiştir. Yalnız kaldığını anlayan Yunanistan 6 Şubat 1869’da Avrupa devletlerinin uyarısını kabul etmiştir¹⁸¹.

Girit’teki asiler Yunanistan’ın geri adım atmasıyla birlikte isyan hareketlerine bir müddet son verdiler. 1867 tarihli Ali Paşa fermanıyla Girit’teki idare daha önce belirtilen şekilde varlığını sürdürdü¹⁸². Ancak, Ali Paşa’nın Girit’teki bu düzenlemesi, Osmanlı Devleti’nin, ilhak yanlısı Rumlar lehine vermiş olduğu ilk tavizler oldu. Rumların, bu ıslahatları ilhakın gerçekleştirilmesi yolunda bir aşama olarak değerlendirerek bundan sonra da isyan faaliyetlerine devam ettikleri ve Osmanlı Devleti’nin çıkan isyanları yeni tavizler vererek yatıştırma yönünde bir politika benimsediği görülmektedir. Bununla birlikte Fransa’nın diplomatik girişimleri sonucunda 1869 yılında açılan Süveyş Kanalı’nın Doğu Akdeniz’deki İngiliz-Fransız rekabetini arttırmasından sonra Avrupa devletlerinin Doğu Akdeniz’de stratejik bir konuma sahip olan Girit’te çıkan isyanlara müdahalelerinin de arttığı görülmektedir¹⁸³.

¹⁸⁰ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 284.

¹⁸¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985, s. 186, 187.

¹⁸² Cemal Tükin, *a.g.e.*, s. 797.

¹⁸³ Mustafa Turan, “20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Dış Politikasında Ortadoğu’nun Önemi ve Hicaz Demiryolu’na Dair Bir Belge”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. I, S. 3, Kasım 1997, s. 139-141.

II. BÖLÜM

GİRİT'İN ÖZERKLİK KAZANMASI ve 1896 GİRİT İSYANI

A. HALEPA MUKAVELESİ

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi neticesinde Osmanlı Devleti ağır bir yenilgi almış ve harp sonrasında imzalanan ön sulh sözleşmesi niteliğinde olan *Ayastefanos Antlaşması*'nda Girit ile ilgili bir madde de anlaşmaya ilave edilmiştir. Bu anlaşma ile Balkanlar'daki siyasî dengeyi kendi çıkarlarına uygun olarak düzenleyen Rusya, Girit üzerinde de müdahale ve uzlaştırıcı olma önceliğinin kendisine ait olmasını sağladı¹⁸⁴. Ancak İngiltere'nin diplomatik girişimleri neticesinde toplanan Berlin Konferansı'nda Girit'in durumu ile ilgili hükümler değiştirildi. Berlin Antlaşması'nın 23. maddesi, 1868 özerklik planının uygulanması ve bu konuda Osmanlı Devleti'nin devletlere bilgi vermesi esasını getirmiştir¹⁸⁵. Rus tehlikesinin farkında olan İngiltere 1878'de Kıbrıs'ı işgal etmişti ve Girit üzerinde de söz sahibi olmak istiyordu. Bunun için her ne kadar Giritli Rum asilere yardım etse de adanın Yunanistan'a katılmasını katiyen istemiyordu¹⁸⁶.

Rusya ve İngiltere'nin Girit'le ilgili girişimleri Yunanistan'ı harekete geçirdi. Yunanistan bu gelişmeleri Girit Rumlarını isyana teşvik etmek için bir kullanmak istedi. Osmanlı Devleti ise Girit'te çıkabilecek olası bir isyanı önlemek için daha önce de olduğu gibi Giritli Rumlarla iki taraf arasında bir anlaşma yolunu seçti. Yarı özerklik denilebilecek 1867 nizamnâmesinden sonra Osmanlı Devleti bu sefer de adaya özerklik getiren 1878 Halepa mukavelenâmesini imzaladı.

Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nin Girit için vaat ettiği ıslahatların ciddi anlamda tatbik edilmesini istiyordu. Bu durum karşısında kendisini Avrupa

¹⁸⁴ Ayşe Nühket Adıyeko, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara 2000, s. 27.

¹⁸⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, TTK Basımevi, Ankara 1995, s. 119.

¹⁸⁶ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 557, 558.

devletlerine karşı bir taahhüd altına girmiş olarak kabul eden Osmanlı Devleti, 9 Eylül 1878 tarihinde Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve Temyiz mahkemesi üyelerinden Sâlim Efendi'yi Girit'e göndermek suretiyle iki taraf arasında bir anlaşmaya varmak istedi. Nihayet Girit Rum Muhalefet Fırkası temsilcileri ile Ahmed Muhtar Paşa arasında, Hanya civarlarında Halepa mevkiinde 23 Ekim 1878'de bir mukavelenâme imzalandı. Avrupa devletlerinin konsoloslarının da mukavele hükümlerinin uygulanmasına iştirak etmeleri kararlaştırılmıştı¹⁸⁷. Padişah II. Abdülhamid'in 20 Kasım 1878 tarihinde Girit valisi *Aleksandr Paşa*'ya gönderdiği fermanla şu hükümler yer alıyordu:

1. Mevcut Girit nizamnâmesi, yani 1867 tarihli nizamnâme kalıcı olup bazı noktaları değiştirilmiştir. Kanun-i Esasî dahi bu nizamnâme hükümlerini değiştirmemiştir.

2. Girit valileri, nizamnâmeye uygun olarak beş sene müddetle tayin olunacaktır.

3. Vilâyet genel meclisi, 49 Hıristiyan ve 31 Türk olmak üzere 80 kişiden teşekkül edecek ve bu meclis senede kırk gün toplantı yapacaktır.

4. Ceza ve usûl hukuku mahkemeleri ile nahiyelere ait nizamnâmelerin noksan görülen taraflarını, genel meclis derhal yeniden tanzim ederek Bâbîâlî'nin oyuna arz etmek yetkisine sahiptir; ancak hazırlanan yeni nizamnâmeler, Osmanlı Devleti kanunları ile nizamlarının esasına aykırı olmadığı taktirde, genel meclis bunları doğrudan doğruya tasdik etmeye yetkilidir. Geçerli olan nizamların, mahallî ihtiyaçları karşılamayıp, değiştirilmesi gerektiği durumlarda, bu maddenin ikinci bendine uygun olan hususlar, Bâbîâlî'nin onaylamasına sunulmadan dahi, genel meclisin üçte ikisi ekseriyeti ile değiştirebileceklerdir.

5. Mahallî icablara göre, Hıristiyan kaymakamlar, Türk kaymakamlardan fazla olabileceklerdir.

6. İdare meclislerine, başkan olan vali, mutasarrıf ve kaymakam gibi vazifelilerden başka memurlar katılamayacaklardır.

¹⁸⁷ Mehmed Salâhî, *Girit Meselesi 1866-1889* (Yay. Haz. Münir Aktepe), Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1967, s. 16, 17; Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 558; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 489.

7. Devlet dairelerinde, mahkemeler de dahil olmak üzere, her türlü yazışma iki dil üzerinden yapılacak; Umumî meclis ve mahkemelerdeki görüşmeler Rumca olacaktır.

8. Adada idarî teşkilât ile adlî teşkilât tamamen birbirinden ayrılacak ve müstakil olacaktır.

9. Valinin bir müşaviri bulunacak ancak vali ve müşaviri aynı dine mensup olmayacaktır.

10. Validen başka bütün memurlar nizamnâmelerde mevcut usûller dahilinde tayin edilecek ve ada halkından nitelikli olanlar seçilecektir.

11. Genel meclis, âşar vergisi için daha uygun bir şekil bulursa, bulduğu bu yeni şekli Bâbîâlî'nin tasdikine sunacaktır.

12. Girit Jandarma alay komutanı İstanbul'dan tayin edilecek, bu alayın diğer mensubları ise ihtiyacı karşıladığı müddetçe adanın İslâm ve Hıristiyan halkından seçilecektir. Bunlardan subayların tayin ve azil işlemi Bâbîâlî tarafından yapılacaktır.

13. Adadaki askerin masrafı, gümrük, tütün ve tuz vergileri ile vakıf emlâkının gelir ve gideri hariç tutulmak şartı ile elde edilen hasılatın yarısı devlete bırakılacak diğer yarısı ise adadaki hapisânelere, mekteplere, hastanelere, liman ve yollara sarf olunacaktır. Şayet ayrılan para bu gibi sosyal işlere kâfi gelmeyecek olursa gümrük vergisinin yarısı yine adanın genel işlerinde harcanacaktır.

14. Adada kağıt para geçmeyecek, memur maaşları ise metelik üzerinden ödenecektir.

15. Adada ilmî çalışma yapacak cemiyetler ve matbaaların kurulmasına izin verilecektir¹⁸⁸.

Bunlardan başka ada Rumlarının vergi borçlarının affedilmesi, mahkum bulunanların serbest bırakılması ve arzu edenlere de ruhsatlı silah taşıma müsaadesi verilmesi gibi bazı yeni haklar daha tanınmıştı.

¹⁸⁸ Mehmed Salâhî, *a.g.e.*, s. 16-19; Ayşe Nühket Adıyeye, *a.g.e.*, s. 28, 29; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 489, 490; Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 558. Ayrıca Halepa Sözleşmesi için Bkz. *Düstur*, 1. Tertip C. IV, İstanbul 1299, s. 859-863.

Girit Rumları, Halepa Sözleşmesi ile neredeyse muhtar denilebilecek kadar serbest bir idare tarzı sağlamış oluyordular¹⁸⁹. Verilen özel imtiyazlarla “*yarı muhtar*” bir idare tesis edilerek¹⁹⁰ ada için nihaî bir çözüm olarak kabul edilecek olan Yunanistan’a ilhak için önemli bir adım daha atılmış oldu.

Halepa Sözleşmesi ile Girit, daha büyük boyutta bir Avrupa sorunu haline gelmiştir. Bu tarihten sonra Girit’e beş yıl süreli olarak Hıristiyan vali gönderilmesi gerekiyordu. Ama görevlendirilen valilerden; kiminin Osmanlı Devleti aleyhinde bir tutum sergilemesi, kiminin Girit valiliği konusunda istekli olmaması ve bazılarının da kısa bir süre sonra valilik görevinden ayrıldıkları görülmektedir. Çünkü, Rumların ve hatta görevlendirilen Rum valilerin Girit’te güvenlik ve huzurun sağlanması gibi bir düşüncesi yoktur. Bunun aksine istedikleri karışıklık, bozgun ve güvensiz bir ortam yaratmaktır. Bu tür davranışlar, devlete karşı ayaklanan her Hıristiyan halkın ortak hareketi olmuştur. Bundan çıkarılacak anlamlar şöyle sıralanabilir:

1. Türkler iyi idareci olmadıkları için bölgede asayişin bozuk olduğu,
2. Asayişin bozuk olması ve yönetimin kötü idaresinden duyulan memnuniyetsizlik,
3. Girit’teki Türklere yapılacak baskı ile adadan göç etmelerini sağlama ve
4. Avrupa devletlerinin bu konuda Giritli Rumlara yardımları¹⁹¹.

Osmanlı Devleti’nin Girit asileri ile yapmış olduğu Halepa Sözleşmesi, adadaki Osmanlı hakimiyetinin giderek zayıflamasına ve hatta adayı gözden çıkarmasına sebebiyet vermiştir. Giritli Rumların Yunanistan ile birleşmeyi gerçekleştiremedikleri zamanlarda adadaki isyan girişimleri Osmanlı Devleti için Avrupa devletleri nezdinde her zaman gailelere neden olmuş ve bu durum adadaki sükûn ve asayişin bozulmasıyla sonuçlanmıştır.

¹⁸⁹ Mehmed Salâhî, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁹⁰ BOA., Y.A. Res. 85/31 29 Şevval 1295/26 Ekim 1878.

¹⁹¹ Mahir Aydın, *Girit Sarı Kitap*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 19.

B. 1878-1896 DÖNEMİNDE GİRİT

1. Rumlar İçin Getirilen Yeni Düzenlemeler

Osmanlı Devleti'nin, Berlin Antlaşması'nın 23. maddesi ile Girit'te yapmayı taahhüt ettiği ıslahatı uygulamaya koymasının ardından bu defa da Yunanistan, 1880 yılında aynı antlaşmanın 24. maddesinde yer alan Teselya ve Epir sınırlarında mecburen yapılması gereken sınır değişikliği teklifinde bulundu. Yunanistan'a toprak verilmesine şiddetle itiraz eden Padişah II. Abdülhamid'e karşılık devlet adamlarından çoğu, Girit'in Yunanistan'a verilmesini teklif edebilecek kadar ileri gitti¹⁹². Sultan II. Abdülhamid, Yunan hükümetinin istekleri karşısında, Girit'in Yunanistan'a terk edilmesini istedi¹⁹³. Vükelâ Heyeti'nden de adanın Yunanistan'a bırakılması işinin incelenmesini istedi. Vükelâ Heyeti'nin aldığı kararda; *“Girit adasının, mevkiinin önemi derkâr ise de varidatça faydası olmadıktan başka ara sıra ihtilâflar çıkmasıyla olağanüstü masraflara sebep olmakta ve her ihtilâlin neticesinde hükümetin kuvvetine derece derece zaaf gelmektedir. Girid'in idaresi muhtariyet usulünde olduğu halde Hıristiyan ahalisi buna kanaat etmeyip orda bir Hıristiyan hükümeti teşkil ve belki bütün bir istiklâl elde etmek fikrinde olup Devlet-i Aliyye'nin böyle gâileli vakitlerini fırsat ittihaz ederek türlü müşkülât çıkarmaktadırlar. Şu hale gelmiş bir adanın terk ve fedasıyla böyle büyük bir gâile defolunabilirse buna teşekkür olunur”*¹⁹⁴ denilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin kendi içerisinde müzakere ettiği Girit konusuna ilgi duyan İngiltere, 1877-78 Savaşı'nı kaybeden Osmanlı Devleti'nin artık Rusya karşısında duramayacağını düşünüyordu. 1880 yılında İngiltere'de iktidara gelen *Gladstone hükümeti*, Osmanlı Devleti'nin artık Avrupa devletleri karşısında tutunamayacağı ve parçalanacağı gerekçesiyle yıllardır izlediği Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma siyasetinden vazgeçti. Bu sebeple 1882'de Mısır'ı işgal etti.

¹⁹² Mehmed Salâhî, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁹³ Sultan Abdülhamit, *Siyasî Hatıratım*, Hareket Yayını, İstanbul 1974, s. 77.

¹⁹⁴ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 120.

İngiltere, Girit meselesi karşısında diğer Avrupa devletlerinin de bu mesele ile yakından ilgilenmesinden dolayı, Girit'e yönelik tek başına bir askerî müdahalede bulunamayacağından ve Yunanistan'a da güven duymadığı için adanın Osmanlı yönetiminde kalmasına yönelik politikasını sürdürdü¹⁹⁵. Ancak İngiltere'nin, Girit başka bir devlete terk edildiği takdirde, kendisinin de Osmanlı Devleti'nden toprak isteyeceği tehdidi karşısında, Osmanlı Devleti Girit'i Yunanistan'a vermekten vazgeçti¹⁹⁶. Sonuç olarak İngiltere'nin muhalefeti sebebiyle, Padişah II. Abdülhamid, Girit planını uygulayamadı ve her zaman olduğu gibi Avrupa devletlerinin aracılığıyla Türk ve Yunan tarafı arasında 24 Mayıs 1881 tarihinde imzalanan antlaşma ile Osmanlı Devleti, Teselya'nın bir kısmı ile Epir bölgesindeki Narda'yı Yunanistan'a bırakmayı kabul etti¹⁹⁷.

Girit Rumları 1885'te, Bulgaristan ile Şarkî Rumeli'nin birleştirilmesini bahane ederek tekrar ayaklanmış ve adanın Yunanistan'a ilhakı talebinde bulunmuşlardır¹⁹⁸. Her iki Bulgaristan'ın birleşmesinden sonra, Makedonya'nın Bulgarlaştırılacağından endişe duyan Yunanistan ve Osmanlı Devleti içindeki Rum unsurlar Balkanlarda dengenin kurulması için gerekli ödünün verilmesini talep ettiler. Yunanistan da Girit'in ayrıca kendisine verilmesini açıktan açığa belirtmeye başlamıştı¹⁹⁹. Osmanlı Devleti bu karışık dönemde adada asayişin sağlanması için örfî idarenin ilanının uygun olmadığı ayrıca dikkatli ve uyanık hareket edilmesi gerektiğinin uygun olacağı kararını almıştır²⁰⁰.

Halepa Sözleşmesi'nden sonra adada birtakım düzenlemelere daha gidildi. 28 Nisan 1879 tarihli "*Girit Nevahi Nizamnâmesi*" ile bazı idarî düzenlemeler

¹⁹⁵ Metin Hülagü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Hârbi*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2001, s. 19.

¹⁹⁶ Mehmed Salâhî, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁹⁷ Metin Hülagü, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁹⁸ Cemal Tukin, "Girit", *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, Millî Eğitim Basımevi, Eskişehir 2001, s. 798.

¹⁹⁹ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (Çev. Nilüfer Epceli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 500.

²⁰⁰ BOA., M.V. no: 6/41, 28 Safer 1303/6 Aralık 1885.

yapıldığı gibi 15 Temmuz 1879 tarihinde yayınlanan iradeyle de o seneye ait aşâr geliri Girit Genel Meclisi'nin teklifi ve Bâbiâli'nin de onayıyla adaya terk edildi²⁰¹.

Girit Rumlarına geniş anlamda eylem ve idare hakkı tanımış olan bu düzenleme ile oluşan sistem on yıl kadar sürdü. Bu on yıl içerisinde Müslüman-Hıristiyan mücadelesine bir de Halepa Sözleşmesi'nin sağlamış olduğu siyasî yapılanma içinde parti mücadeleleri de eklendi. Liberal Parti, Fransız İhtilâli'nden etkilenmişti. Bu partinin amacı Girit'i Yunanistan'a dahil etmeyi ve partinin başkanı da *Konstantin Mitçotakis*'di. Muhafazakârlar ise Halepa düzenlemesiyle oluşturulan sistemin korunması taraftarı idiler. *Minoa İsihakis* önderliğindeki bu parti on yıl süreyle genel mecliste kazandığı çoğunluğu elinde tuttu. Meclis'te azınlıkta bulunan *Konstantin Mitçotakis* başkanlığındaki liberallerin, ilhak savunması ve seçimlerden önce isyan hazırlıklarına başlayarak Müslümanlara saldırmaya başlamaları, Halepa Sözleşmesi'nin de Girit'in ilhak talebinin önüne geçemeyeceğini ortaya koymuş oldu. Hıristiyan *Fotyadi Paşa*'nın Girit valiliğine atanmasının ardından memnuniyetsizlikleri artan Müslümanların, saldırılara karşılık vermesiyle de iki taraf arasında çatışmalar çıktı²⁰². Yunanistan'ın da tahrikleri sonucunda olayın büyümesi ve Osmanlı yönetiminin de karışıklığı kontrol altına alamaması üzerine Avrupa devletleri, 1886 yılının başında, Suda limanının önüne savaş gemilerini göndererek, Yunanistan'ı Girit'teki olayları kışkırtmaması konusunda uyardılar²⁰³.

²⁰¹ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 21.

²⁰² Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 30, 31.

²⁰³ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 501.

2. Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler ve Halepa Sözleşmesi'nin Kısıtlanması

Girit'te yeniden isyanın başlaması karşısında Osmanlı Devleti, 9 Mayıs 1886'da aldığı bir kararla, 1886 yılının başında olaylar yüzünden açılmayan Girit Meclisi'nin açılışını engellediğini duyurdu ve bir süre sonra da adada incelemelerde bulunmak üzere Şûrây-ı Devlet Tanzimat dairesi başkanı Mahmud Celaleddin Paşa ile Askerî teftiş komisyonu üyelerinden Ahmed Râtib Paşa'yı adaya göndererek anlaşma yolunu tercih etti. Böylece 24 Temmuz 1887 tarihli fermanla, Girit adası halkına daha geniş imtiyazlar tanındı. Bu fermanda tanınan haklar arasında şu hususlar dikkati çekmektedir:

1. Girit gümrüğü hasılatının yarısı, bundan önce ancak ihtiyaç olduğu yıllarda adaya bırakılmakta iken, söz konusu fermânı müteakib, devamlı olarak, her sene iâne şeklinde Girit vilâyet sandığına verilecekti.
2. Mahsulün az olduğu yıllardaki bütçe açığı, mahsulün çok olduğu yılların bütçe fazlasından kapatılarak, artan gelirin yarısı, yine Girit vilâyetine ve ancak diğer yarısı Hazine-i Humâyun'a ödenecekti.
3. Girit vilâyetinin umûmi meclisi tarafından Bâbîâli'ye arzolanacak lâyiha ve kararlar, verildikleri tarihten itibaren, nihayet üç ay içinde red veya kabul edilecekti. Bunlar üzerinde Bâbîâli tarafından yapılacak herhangi bir değişiklik; tekrar vali vasıtası ile genel meclise sunulacak ve kabul olunduğu takdirde yürürlüğe girecekti; aksi halde yani tekrar meclis tarafından yapılacak bir değiştirme olur ise, o madde yine vali vasıtası ile Bâbîâli'ye sunulacaktı²⁰⁴.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, Girit için alınacak kararlarda Girit Genel Meclisi'nin tasarruf hakkına sahip olduğunu beyan etmiştir. Girit'te alınacak kararlarda Osmanlı Devleti'nin yapacağı herhangi bir değişiklik yine vali vasıtasıyla Girit Genel Meclisi'ne sunulacaktı. Bu durum adada *muhtar* bir yönetim anlayışının teşekkül ettiğinin de göstergesi olmuştur.

²⁰⁴ Mehmed Salâhî, *a.g.e.*, s. 22, 23.

Osmanlı Devleti'nin Girit'te Rumlar lehine bu derece müsamahakâr davranması adanın Yunanistan ile birleşme arzusunda herhangi bir değişiklik yaratmadı ve olaylar 1888 yılında da devam etti²⁰⁵.

1889 tarihinde Girit meselesinin tekrar gündeme gelmesi üzerine Padişah II. Abdülhamid, Girit'e vali olarak göndermek üzere Petersburg'daki elçilik görevi sona eren Şakir Paşa'yı 5 Temmuz 1889'da Girit vali vekilliği ve Fırka-yı Askeriye Fevkâlade kumandanlığına görevlendirmiştir²⁰⁶. 28 Ağustos 1889 tarihinden itibaren adada genel asayiş ile ilgili tedbirler alındı ve 40.000 kişilik bir kuvvet Girit'e gönderildi. Şakir Paşa 25 Kasım 1889 tarihli ferman uyarınca adada duruma tam anlamıyla hakim oldu²⁰⁷. Bu gelişmeler sonucunda Girit Rumları Avrupa'ya temsilciler göndererek, Halepa Sözleşmesi'nin ihlâl edildiği yönünde şikayetlerde bulunmaya başladılar. Ayrıca Yunan Başbakanı *Trikopis* de, Avrupalılardan Osmanlı Devleti'nin askerlerini Girit'ten çekmesini istedi. Ancak bunun ötesinde bir harekete girişemedi²⁰⁸.

Sultan II. Abdülhamid, Girit'te askerî tedbirlerin yanında merkezî otoriteyi güçlendirmek adına idarî tedbirler alma yoluna da gitti. 26 Ekim 1889 tarihinde yayınlanan fermanla, Halepa Sözleşmesi'nin getirdiği imtiyazlar büyük ölçüde sınırlandırıldı. Buna göre, valiyi Osmanlı Padişahı doğrudan doğruya kendisi tayin edecek ve vali aynı zamanda askerî kuvvetlerin de komutanlığını yapacaktı. Valinin görev süresi yoktu ve padişah, Türk bir vali tayin ederse yardımcısı Hıristiyan, Hıristiyan bir vali tayin ederse de yardımcısı Türk olacaktı. Girit Genel Meclisi'nin üye sayısı azaltılıyor ve 35 Hıristiyan, 22 Müslüman'dan müteşekkil bir hale getiriliyordu²⁰⁹. Alınan bu askerî ve idarî tedbirlerle beraber 1890 yılında Girit'te faaliyet gösteren bütün çeteler dağıtıldı²¹⁰.

²⁰⁵ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 501.

²⁰⁶ BOA., İr. Girit, no: 775, 15 Zilkade 1307/4 Temmuz 1889.

²⁰⁷ Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 798.

²⁰⁸ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 33, 34.

²⁰⁹ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 559.

²¹⁰ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 122.

II. Abdülhamid'in Halepa Sözleşmesi'ne kısıtlamalar getirmesi Avrupa'da özellikle Rusya ve İngiltere'de tepkilere yol açtı. Girit'teki bu gelişmeler Yunanistan'da karışıklıklara sebebiyet vermiş ve hükümet değişikliğine neden olmuştur. Yunan kamuoyu Girit'te ihtilâl için faaliyetlere girişmeye başlamıştır²¹¹. İngiltere ve Rusya'nın tepkisine rağmen Sultan II. Abdülhamid, merkezî otoriteyi güçlendirmeye yönelik politikasını sürdürdü. Bu tarihten sonra Girit'te 6 yıl kadar sürecek olan Müslüman valiler dönemi başladı²¹². Halepa Sözleşmesi'nden 1897'ye kadar Girit'te görev yapan valiler ve görev süreleri aşağıda gösterilmiştir²¹³:

<u>Adı</u>	<u>Görevi</u>	<u>Tarihi</u>
Kostaki Paşa	Vali	1878-1880
Fotyadi Paşa	Vali	1880-1883
Nikolaki Sartinski Paşa	Vali	1883-1889
Rıza Paşa	Vali Vekili	1889-1889
Ahmet Şakir Paşa	Vali	1889-1890
Ahmet Cevat Paşa	Vali	1890-1893
Çorluluzâde M. Celalettin Paşa	Vali	1893-1893
İsmail Kamil Paşa	Vali	1893-1893
Aleksandır Karatodori Paşa	Vali	1893-1894
Turhan Paşa	Vali Vekili	1894-1894
Mehmet Paşa	Vali Vekili	1894-1895
Abdullah Paşa	Vali Vekili	1895-1896
Corci Paşa	Vali	1896-1897
İsmail Hakkı Paşa	Vali Vekili	1897-1898

Halepa Sözleşmesi'nin sınırlandırılması ve Müslüman valiler döneminin başlaması Girit'teki Rumları müthiş derecede rahatsız etmiş ve Yunanistan ile birleşme arzusu bir kat daha artmıştır. Padişah II. Abdülhamid, adadaki mevcut

²¹¹ BOA., MTZ. GR. HR. no: 1/789-5, 25 Mayıs 1308/28 Haziran 1892.

²¹² Ayşe Nükheth Adıyeke, *a.g.e.*, s. 36, 37.

²¹³ Mahir Aydın, *a.g.e.*, s. 20; Aynı yazar, "Yunanistan'a Sunulan Armağan: Girit Anayasası", *Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, Kitabevi", İstanbul 2009, s. 88.

durum hakkında bilgi almak için Mehmet Salâhî Bey'i inceleme heyeti başkanlığında Girit'e göndermiştir²¹⁴. 1895 yılında İstanbul'da ve Anadolu'nun diğer vilâyetlerinde yeni bir Ermeni ayaklanması çıkması üzerine, Avrupa devletlerinin İstanbul önlerine donanmalarını göndermeleri ve Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhine bir hava esmesi, Girit Rumlarını harekete geçirdi ve 1895 yılı sonlarında yeni bir ayaklanma çıktı. Rumların Müslümanlara saldırması üzerine, iki taraf arasında çıkan çatışma kısa bir zaman içinde bütün adaya yayıldı²¹⁵.

C. 1896 İSYANI

1. İsyana Neden Olan Olaylar ve İsyanın Başlaması

Sultan II. Abdülhamid'in Girit'te merkezî otoriteyi tekrar kurmaya çalışması Girit Rumlarının yeniden isyana yönelik teşebbüslerde bulunmasına neden olmuştu. Giritli Rumlar merkezden atanan Türk valilerden pek de hoşnut değillerdi. Hatta 1894 yılı Temmuz ayı içerisinde Girit Valisi Mahmud Celeddin Paşa'ya bir suikast girişiminde dahi bulunmuşlardı. Bu olay adadaki Müslüman ve Hıristiyan halk arasındaki gerginliği iyice tırmandırdı.

Adada *Manousos Koundouros* liderliğinde kurulan İhtilâl Cemiyeti (*Epitropi*), bu karışık dönemde organize bir ayaklanma düşünüyordu. *Epitropi Cemiyeti* aynı dönemde Yunanistan'da kurulan *Etnik-i Eteryia* ile de işbirliği yapmaya başladı²¹⁶. Girit'teki Mahmud Celeddin Paşa'nın yönetiminden de oldukça sert olduğu için rahatsızlık duyuyordu. Karışıklıkların, kurduğu yeni

²¹⁴ Mehmed Salâhî Bey, adadaki durumu incelemek, sevk olunan askerî kuvvetlerin noksanlarını yerinde tesbit etmek ve Girit'te mevcut çeşitli cereyanların, fikir ve düşüncelerin mahiyetini öğrenip dönüşünde Padişah II. Abdülhamid'e bildirmek görevleriyle Girit adasına gönderilmişti. Aslında Mehmed Salâhî Bey, daha önce de buna benzer siyasî bir vazifede bulunmuştu. Kendisi esas itibarıyla yazar, gazeteci olmasına rağmen, Yıldız civarındaki ikinci fırkaya mensup, Arap ve Arnavut askerlerinin birbirleri ile dövüşmesi üzerine, Arnavutları Selânik'e götürmeye memur edilmiş ve dönüşünde Selânik'in çeşitli meseleleri hakkında padişaha rapor sunmuştu. II. Abdülhamid, bu rapordan oldukça memnun kalmış olacak ki, Mehmed Salâhî Bey'i, kısa bir müddet sonra durumun incelenmesi amacıyla Girit'e göndermiştir. Mehmed Salâhî, *a.g.e.*, s. 25.

²¹⁵ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 559.

²¹⁶ Metin Hülagü, *a.g.e.*, s. 21.

birimlerin çalışma şekillerinden çıktığı iddia edilen vali Mahmud Celaleddin Paşa 1895 yılında kendi isteğiyle görevinden istifa etti. Yerine Turhan Paşa atandı.

Turhan Paşa'nın valiliği sırasında beş yıl aradan sonra meclisin yeniden toplanması kararlaştırıldı. Olaylı seçimler sonucunda gerçekleştirilen ilk toplantıda meclis, Halepa Sözleşmesi'ndeki siyasî ve hukukî haklarının geri verilmesi isteğini bildirerek hemen dağıldı. Hıristiyan üyeler tüm Girit'e yayılarak, Rum ahaliyi bu gaye etrafında birleştirme faaliyetlerine giriştiler. Diğer taraftan Girit Genel Meclisi'nin Hıristiyan üyeleri mevcut ortamda görevlerine devam edemeyeceklerini ve bir Hıristiyan vali tayin edilmesi isteklerini de şiddetle beyan ettiler. Bâbiâli bunun üzerine 1895 yılı Mayıs ayında *Aleksandr Karatodori Paşa'yı* Girit'e vali tayin etti. *Karatodori Paşa'nın* adaya gelmesi büyük bir coşkuyla kutlandı²¹⁷. Bu tayin tam olarak olmasa da Girit Rumlarını kısmen yatıştırdı. Adanın Müslüman halkı ise Osmanlı Devleti'nden yeterince destek ve yardım görememekten şikayetçiydi. Diğer taraftan adanın jandarma kuvvetleri de valiye itaat etmemeye başladılar²¹⁸.

Giritli Müslüman halk ile Hıristiyan vali arasındaki gerginlik devam ederken, Asi Rumlar da isyan için harekete geçmişlerdi. Ağustos ayı içerisinde *Epitropi Cemiyeti* mensupları *Vamos'ta* Türk askerî birliğinin bulunduğu garnizonu kuşatma altına alarak isyanı başlattılar. *Karatodori Paşa'nın* beceriksizliği ve olaylar karşısında kayıtsız kalması isyanın büsbütün kontrolden çıkmasına yol açtı. Bunun üzerine *Karatodori Paşa* görevinden istifa etti. Yerine Turhan Paşa ikinci kez Girit valiliğine atandı. Adanın askerî komutanlığına da Abdullah Paşa getirildi. Abdullah Paşa'nın ilk icraatı, *Vamos'ta* Rum asileri tarafından kuşatma altında bulunan Türk garnizonunu kurtardı ve Müslüman halkı da daha güvenli bölgelere sevk ederek isyanı kısa bir süre içerisinde bastırdı²¹⁹.

²¹⁷ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 140; Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 501.

²¹⁸ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühime-i Siyâsiyye* (Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal) C. III, TTK Basımevi, Ankara 1966, s. 51; Tahmisci-zâde Mehmed Mâcid, *Girit Hatıraları* (Yay. Haz. İsmet Miroğlu – İlhan Şahin), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 72; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I Kısım I, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 82.

²¹⁹ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 141-143.

2. Büyük Devletlerin Müdahaleleri

Turhan Paşa'nın ikinci kez Girit valiliğine getirilmesinden sonra adada bir süre güvenlik sağlandı. Ancak asayişin korunması için alınan tedbirleri içeren kanunun süresinin sona ermesi sebebiyle uzatılması kararlaştırıldı. Ayrıca yaklaşan Girit Meclis seçimlerinin de Ağustos ayına ertelenmesi isyancıları yine harekete geçirdi. İsyancı Rumlar Giritli Türkleri katletmeye başladılar. Müslümanlar da buna tepki olarak Rum ve Yunan konsolos kavas²²⁰larını öldürüp, kilise ve mezarlıkları ateşe verdiler²²¹.

Artan katliam olaylarının önüne geçemeyen Turhan Paşa, valilik ve komutanlık görevini Abdullah Paşa'ya devretti. Abdullah Paşa ilk olarak Anadolu'dan takviye kuvvetler istedi ve Girit'te 16 tabur olan asker sayısını 30 tabura çıkarttı²²². İsyan kısmen olarak kontrol altına alındı ancak bu defa da Yunanistan'daki *Etnik-i Eteryä* Cemiyeti, Yunan Hükümeti'nden bağımsız olarak Girit'e gönüllü asker ve silah göndermeye başladı. 24 Mayıs 1896'da Kandiye ve Hanya'da Müslümanlarla, Hıristiyanlar arasında çarpışmalar devam etti. Padişah II. Abdülhamid, ayaklanma, isyan ve buna benzer halk hareketlerinden çekindiği için Halepa Sözleşmesi'ni yenilemeyi vaat etti. Fakat bu tedbirler Rumları tatmin etmemekten başka Müslümanları daha da hiddetlendirdi²²³. Girit'te meydana gelen bu olaylara müdahale etmek gerektiği hissine kapılan İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, Almanya ve Avusturya – Macaristan devletleri karışıklıkların bertaraf edilmesi amacıyla, 26 Mayıs 1896'da donanmalarını Girit'e gönderdiler. Osmanlı Devleti'ne de derhâl aşağıdaki tedbirlerin alınmasını tavsiye ettiler:

1. Girit'e bir Hıristiyan valinin tayini,
2. 1878 Halepa Sözleşmesi'nin tekrar yürürlüğe konulması,
3. Genel Meclis'in toplantıya çağırılması,
4. Genel bir af ilanı.

²²⁰ Kavas; Konsolosluklarda bulunan özel güvenlik görevlileri.

²²¹ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 143.

²²² BOA., İr. Girit, no; 1104, 16 Mayıs 1312/28 Mayıs 1896.

²²³ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 122, 123.

Büyük Devletler bu tebliğlerinden Osmanlı Devleti'nden herhangi bir cevap alamayınca, bir hafta sonra sundukları notada, her türlü uzlaştırıcı teşebbüslerin yapılması için, askerî harekâtın derhal durdurulması gerektiği ve her çeşit tecavüzkâr hareketlerden sakınmaları hususunda, Osmanlı Devleti tarafından askerî komutanlarına kesin emirler verilmesinin önem ve gerekliliğine işaret ettiler²²⁴. Bu altı Avrupa devleti adına Avusturya – Macaristan İmparatorluğu elçisi, dönemin Harîciye Nâzırı Tevfik Paşa ile özel bir görüşme yaparak, talep ettikleri ıslahatların uygulanmaya konmasında Avrupa devletlerinin ısrarcı olduklarını belirtti. Bu baskı karşısında Tevfik Paşa ıslahatların tatbiki konusunda teminat verdi²²⁵. Padişah II. Abdülhamid, bu isteklerden sonra Sisam valisi *Corci Broviç* Paşa'yı Girit'e vali olarak, Abdullah Paşa'yı da komutanlığa atadı. Halepa Sözleşmesi'nde de bazı değişiklikler yapılacağını Avusturya elçisine bildirdi²²⁶. Avrupa devletleri, Girit'teki sorunun çözümlenebilmesi için Yunanistan nezdinde de girişimlerde bulundular. Yunan hükümetinin, daha doğrusu *Etnik-i Eteryay*'nın Girit adasına gönüllü asker ve silah gönderilmesine engel olunmasını istediler²²⁷.

Girit'e Hıristiyan bir valinin atanması da isyancıları durdurmaya yetmedi. İsyancılar bu defa da komutanlık görevine getirilen Abdullah Paşa'nın görevinden alınmasını istediler ve bunu bahane ederek tekrar Müslümanlara saldırmaya başladılar. İsyancıların giderek şiddetini arttırması üzerine Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nden daha önce talep edilen ve genişletilen Girit ıslahatlarının tamamının uygulanmaya konmasını istediler²²⁸. II. Abdülhamid, Avrupa devletlerinin bu isteklerini de kabul etti ve yeni bir ıslahat programı hazırlandı. İstanbul'daki konsoloslar ve Osmanlı temsilcileri arasında yapılan müzakereler sonucunda yeni bir ıslahat programı hazırlandı ve 25 Ağustos 1896 tarihinde Tevfik Paşa ve konsoloslar tarafından imzalandı. Halepa Sözleşmesi hükümlerinin tekrar uygulamaya konulmasını öngören program gereğince, *Corci Broviç* Paşa'nın 5 yıl

²²⁴ Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 799.

²²⁵ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 145, 146.

²²⁶ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 56.

²²⁷ Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 799.

²²⁸ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 145, 146.

süreyile Girit valiliğinde kalması kararlaştırıldı ve bu uygulama Kasım 1896'da uygulamaya konuldu²²⁹.

1896 yılında Giritli Rumlar Avrupalıların kendilerine duyduğu ilgi ve yardımlara güvenerek ve de Yunanistan'ın adayı işgal etmesi beklentisiyle Osmanlı idaresine karşı tekrar ayaklandılar²³⁰. İsyanları organize eden *Epitropi Cemiyeti*, 1896 yılının sonunda Girit'i Yunanistan'a ilhak etmek isteyen bir ihtilâl cemiyetine dönüştükten sonra tekrar büyük bir isyan hareketine giriştiler. Bu isyan hareketlerinden haberdar olan Girit valisi *Corci Broviç Paşa* görevinden istifa ederek adayı terk etti. Kandiye'de başlayan isyan kısa sürede Resmo ve Hanya ile beraber bütün Girit'e yayıldı. Artık Osmanlı Devleti'nin adada herhangi bir düzenleme yapmasını ya da Rumların bu duruma itirazını bile beklemeden ihtilâl cemiyeti *Epitropi* her şeyi organize ediyordu²³¹. 23 Ocak 1897 tarihinde Rumlar Türklere karşı Hanya'da saldırıya geçti. Türklerin de Rum saldırılarına karşı cevap vermesiyle birlikte olaylar daha da büyüdü²³². Hanya'da çarpışmalar şiddetlendi. Şehirde bir yangın çıktı ve kısa sürede şehrin tamamına yayıldı²³³.

3. Yunanistan'ın Girit'e Asker Çıkarması

Girit'te gelişen olayların kısa bir sürede adanın ekseriyetine yayılması ve önlenemez bir hâl alması, Osmanlı Devleti'ni bu durum karşısında adaya askerî müdahaleden başka çaresinin kalmadığını göstermekteydi. Avrupa devletleri de Girit'teki karışıklıklara sebebiyet veren fitne ve bozguncu *Epitropi Cemiyeti*'nin uyarılması gerektiğini belirtti. Osmanlı Devleti'nin uyarılarda bulunduğu tarihlerde yani 1897 başlarında Girit'teki Osmanlı kuvvetleri de Hanya şehrini kuşatma altına aldı²³⁴. Girit'te bu gelişmelerin yaşanmasının ardından Rum isyancılar, Atina'dan yardım isteyen telgraflar göndermeye başladılar. Girit'ten gelen bu yardım istekleri

²²⁹ Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 799.

²³⁰ Sabri Sürgevil, "1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve İzmir", *III. Askerî Tarih Semineri*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1986, s. 296.

²³¹ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 156-158.

²³² Tahmisci-zâde Mehmed Mâcid, *a.g.e.*, s. 39.

²³³ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 502.

²³⁴ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 161, 162.

üzerine *Etnik-i Eteryä*, Yunan Hükümeti'ni baskı altında tutarak Girit'e askerî bir müdahale yapılması gerektiği fikrini yayarak kamuoyunu hükümet aleyhinde kışkırtmaya başladı²³⁵. Avrupa kamuoyunun Giritliler lehine bir hava estirmesi de Yunanistan'ın cesaretini iyiden iyiye arttırdı ve Osmanlı Devleti'ne kafa tutmaya sevk etti²³⁶. Yunan kamuoyu artık ayaklanmıştı. Yunan Kralı *Yorgi*, halkın bu isteklerine karşı çıktığı takdirde kendisini devirmelerinden korktu ve Girit'e takviye getiren Türk gemilerini engellemek için, ikinci oğlu Prens *Yorgi* komutasında bir Yunan filosunu 10 Şubat 1897'de Girit'e yolladı. Bu arada Girit isyancıları adayı Yunanistan'a ilhak ettiklerini açıklamışlardı. 13 Şubat 1897'de de Albay *Vassos* komutasında 2.000 kişilik bir Yunan kuvveti adaya çıkararak, Yunanistan'a ilhakı gerçekleştirmek için adayı işgale başladı²³⁷.

Avrupa devletleri Yunanistan'ın bu askerî müdahalesi karşısında olası bir Türk-Yunan savaşının çıkmaması için teşebbüslerde bulundular. Osmanlı Devleti, Yunan askerlerinin Girit'e çıkarma yapması üzerine Avrupa devletlerine nota vererek, bu duruma müdahale edilmediği takdirde bizzat kendisinin müdahale edeceğini belirtti²³⁸. Ortaya çıkan tablo karşısında Almanya, Girit'e asker ve silâh gönderilen Yunanistan'ın Pire limanının abluka altına alınmasını önerdi. İngiltere, Girit'e geniş bir özerklik verilerek, Yunan askerlerinin adadan çekilmesini ve Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında çıkabilecek bir savaşın bu şekilde önlenebileceğini düşünüyordu. Fransa ise Girit'te Osmanlı hakimiyetinin devamını ancak adanın kontrolünün ne Yunanistan'a ne de Osmanlı Devleti'ne bırakılabileceğini, Osmanlı Devleti'nin geniş bir özerklik tanıyarak bu bunalımın aşılabileceğini düşünüyordu. Sonuç olarak Avrupa devletleri İngiltere ve Fransa'nın görüşünde mutabakat sağladılar. Avrupa devletleri 2 Mart 1897 tarihinde Yunanistan'a bir nota vererek Girit'te muhtariyetin genişletileceğini ve askerlerini Girit'ten çekmesini istediler²³⁹. İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı Devleti'ne aynı tarihte şu notayı da vermişlerdir: “*Büyük devletler huzur ve barışı sağlamak için ve*

²³⁵ Metin Hülagü, *a.g.e.*, s. 36.

²³⁶ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 120.

²³⁷ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 561.

²³⁸ Ayşe Nühket Adıyeke, *a.g.e.*, s. 169.

²³⁹ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 561.

Osmanlı hükümlerinin haklarının korunduğunu görmek arzusunda olduklarından Girit'e silâhli olarak müdahalelerini gerektiren isyanı yatıştırmak ve Yunan kuvvetlerinin Girit'ten gitmelerini sağlamak için gerekli araçları kullanmışlardır. 13 / 25 Ağustos 1896 tarihinde ilan edilmiş olan düzenlemede ortaya konan maddelerin uygulamasında meydana gelen aksamalar nedeniyle bu düzenlemenin artık günün koşullarına yeterli olmadığı onaylanarak aşağıdaki noktaları kararlaştırmışlardır”:

1. Girit adası şimdiki durumda asla Yunanistan'a ilhak edilmeyecektir.
2. Ada için devletler tarafından muhtariyet yönetimi düzenlenecektir²⁴⁰.

Osmanlı Devleti, kendi içerisinde müzakere ettiği Girit konusunu, Avrupa devletlerinin muhtariyet teklifleri doğrultusunda şu esasların kabul edilmesi kaydıyla kabul edilebileceğini duyurdu:

1. Girit'e Osmanlı Devleti tarafından Osmanlı tebaası bir valinin tayini,
2. Şehir, liman ve diğer gerekli yerlerde Osmanlı donanması ve askerinin bulundurulması,
3. Girit'teki Müslümanların can ve mallarının korunması,
4. Girit'in yerel yönetimi tarafından Osmanlı hazinesine belirli bir miktarda vergi verilmesi,
5. Girit'teki ticaret gemilerine Osmanlı sancağı çekilmesi ve
6. Resmî belgelerin Osmanlı Padişahı adına düzenlenmesi²⁴¹.

Sözü edilen maddeler üzerinde Avrupa devletlerinin elçileriyle Osmanlı Devleti'nin İstanbul'da yapmış olduğu müzakereler sonucunda Girit'in muhtariyeti için devletlerin şu noktalar üzerinde anlaşması gerektiği belirlendi:

1. Sultan'ın hakimiyetinin devamı,
2. Girit'te vali beş yıl süre ile devletlerce seçilecek ve vali Osmanlı Padişahı tarafından tayin edilecek,

²⁴⁰ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 175, 176.

²⁴¹ BOA., Y.E.E., no: 114/425-1, 19 Şubat 1312/3 Mart 1897.

3. Girit'teki adlî ve askerî düzenlemelerin yapılabilmesi için Girit Genel Meclisi üyelerinin toplantıya çağırılması,
4. Girit'in devletlerce saptanacak belirli bir vergi ödemesi,
5. Osmanlı kuvvetlerinin tedricen azaltılarak belirli noktalarda konuşlandırılmaları ve
6. Adada muhtariyet idaresinin tesisine kadar büyük devletler tarafından seçilecek üyelerden oluşan bir komisyonun adayı geçici olarak idaresi²⁴².

Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerle yaptığı Girit'te muhtariyet idaresinin tesisine ilişkin teklifi kabul etmesine karşın, Yunanistan bu çözüm önerisine pek yanaşmadı ve Girit adasından askerlerini çekmeyi reddetti. Bunun üzerine Avrupa devletleri Yunan savaş ve ticaret gemilerinin faaliyetlerini engellemek amacıyla 21 Mart 1897'de Girit'i abluka altına aldı²⁴³. Devletlerin Girit'i abluka altına almaları Yunanistan'ın geri adım atmasına ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle Girit için karar vermiş oldukları statüyü kabul etmesine neden oldu. Bunun üzerine, devletlerin her biri Girit'e 600 asker sevk ederek, ada halkını sükûnete davet etti²⁴⁴.

Girit'te meydana gelen bu olaylar her ne kadar Yunanistan'ı sindirmiş gibi gözükse de aslında Yunanistan Girit'ten askerlerini çekmeyi kendisine yedirememişti ve ilk fırsatta Osmanlı Devleti'ne karşı bir harekete geçeceği aşikârdı. Çünkü Yunanistan kamuoyu da bu durumdan rahatsızdı ve Osmanlı Devleti'ne karşı bir müdahalenin gerekliliğine inanıyordu.

²⁴² Ayşe Nühket Adıyeke, *a.g.e.*, s. 177.

²⁴³ Cemal Tükin, *a.g.e.*, s. 799.

²⁴⁴ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 561.

4. 1896 Düzenlemeleri

1896 yılında Girit asilerinin Halepa Sözleşmesi'nin yeniden adada uygulamaya konmasını bahane ederek başlatmış oldukları isyan, büyük devletlerin müdahalesine sebebiyet vermişti. Girit asileri kendilerinin haklı olduklarını Avrupa'ya duyurabilmek ve onların desteklerini alabilmek için adadaki yabancı konsolosluklara şikayetlerde bulunuyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin, büyük devletlerin 23 Haziran 1896 tarihli notasına henüz cevap vermemiş olması devletleri yeniden harekete geçirdi. İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Avusturya – Macaristan ve Almanya adına Avusturya elçisi, Harîciye Nâzırı Tevfik Paşa ile yaptığı görüşmede Girit'teki asayişin yeniden tesisi için Osmanlı Devleti'nin Halepa Sözleşmesi kararlarını günün şartlarına uygun olarak değiştirerek yeniden uygulamaya koyması konusunda ısrarlı olduklarını bildirdi. Osmanlı Devleti bu duruma paralel olarak Girit Genel Meclisi'nin toplanması için girişimde bulundu. Ancak *Epitropi Cemiyeti*'nin meclisteki toplantıyı engellemek ya da meclisteki Hıristiyan üyelerin cemiyetin istekleri doğrultusunda hareket ederek kendi önerilerinin tartışılması için harekete geçti²⁴⁵. Zaten *Epitropi Cemiyeti*'nin istediği de buydu. Girit'te Osmanlı idaresinin yetersiz olduğu ve bunun neticesinde karışıklık çıktığı, adanın Yunanistan ile birleşmesi gerektiği ve ancak bu şekilde huzura kavuşacaklarına inandıkları için faaliyette bulunuyordu. Bunun için de Yunanistan'daki *Etnik-i Eteryâ* ile sıkı bir ilişki içerisindeydi.

Epitropi Cemiyeti'nin bu çalışmalarının ada için tehlikeli olduğunu gören ve adadaki düzenlemeler için Osmanlı Devleti'nden teminat alan büyük devletler, Fransa Sefiri *M. Carbon* tarafından Hanya Fransız konsolosluğuna şu telgrafi göndermiştir:

²⁴⁵ BOA., İr. Girit no: 1108, 17 Haziran 1312/23 Haziran 1896.

1. Adada Osmanlı Devleti'nin uygulamaya koyacağı tedbirler, büyük devletlerin programıdır. Eğer Giritliler bu şartları kabul etmezlerse Avrupa'nın sempatisini kaybederler.

2. Osmanlı Devleti, Halepa Sözleşmesi'nin yenilenmesini Girit Genel Meclisi'nin onayı olmaksızın kabul etmiş ise de genel meclis üyelerinin de bunu kabul etmesi Giritlilerin yararına olur.

3. Askerî güçlere savunma durumunda bulunmaları için gerekli emirler verilmiştir. Giritlileri mümkün olduğu kadar isyandan uzak durmaya ikna ediniz²⁴⁶.

Büyük devletler, Osmanlı Devleti ile kararlaştırılacak düzenlemeleri Girit asilerine kabul ettirebilmek ve *Epitropi Cemiyeti*'nin Osmanlı Devleti'nin izin vermesiyle davet edilmesi ve böylece Yunanistan'da bulunan Girit Genel Meclisi üyelerinin adaya dönerek meclis çalışmalarına katılmalarını sağlamak amacıyla Yunanistan Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır²⁴⁷.

Bu girişimlerin sonunda 1896 yılı Temmuz ayında toplanabilen Girit Genel Meclisi Hıristiyan üyeleri ilk iş olarak Girit'te yapılmasını talep ettikleri reformları Osmanlı yönetimine ve konsoloslara iletiler. Adada uygulanmasını istedikleri reformlar şu maddeleri içeriyordu²⁴⁸:

1. Büyük devletlerin onayıyla Osmanlı Padişahı tarafından 5 yıl için bir Hıristiyan valinin tayini,
2. Halepa Sözleşmesi'nde yapılacak değişiklikler Osmanlı Padişahı'na ait olmak üzere diğer konularda valiye veto hakkının verilmesi,
3. Müşavirin dışında tüm memurların vali tarafından atanması,
4. Askerî güçlerin valiye bağlı kalması,
5. Genel Meclis'te ve İdare meclislerinde iki unsurun da nüfus oranlarına göre temsil edilmesi,

²⁴⁶ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 58; Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 152.

²⁴⁷ BOA., Y.A. Hus. no: 345/96, 26 Haziran 1312/8 Temmuz 1896.

²⁴⁸ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 153.

6. Meclis seçimlerinin iki senede bir yenilenmesi ve mecliste kararların oy çokluğuyla alınması,
7. Yönetimde iki dilin kullanılmasının reddedilmesi,
8. Posta ve telgraf gelirleri de dahil olmak üzere vergilerin adaya ait olması fakat gümrük gelirlerinin son beş yıllık ortalamasının yarısının hazineye bırakılması,
9. Jandarmanın Avrupalı subaylar tarafından yeniden düzenlenmesinin ardından Türk askerî birliklerinin adadan çekilmesi,
10. İstinaf mahkemeleri başkanları ile savcılarının 5 sene için Avrupalı hukukçulardan seçilmesi,
11. Girit'teki olaylar sırasında yağma ve katliam hareketlerine katılanlar ile 15.000 kuruşluk emlak sahibi olmayanların adadan ihracı ve adaya tekrar gelmelerine izin verilmemesi,
12. 10 sene içerisinde adaya ithal edilen eşya üzerinden alınan verginin, adanın tamirat işleri için kullanılması,
13. Halepa Sözleşmesi esaslarının tam anlamıyla uygulanmasının Osmanlı Padişahı ve büyük devletler tarafından garanti altına alınması²⁴⁹.

Osmanlı Devleti'nin Girit'te uygulamaya koyacağı bu maddeler, adanın kontrolünün tamamen kaybedilmesine de zemin hazırlamıştır. Çünkü adadaki askerî birliklerin denetiminin valinin tasarrufunda olması, valinin istediği gibi Girit'te askerî birlikler oluşturması ve bunun neticesinde de Türk birliklerinin askerî anlamda adadan tahliyesi anlamına gelmekteydi. Sonuç olarak bu durum Yunanistan'a ilhakı kolaylaştıracaktı.

Büyük devletlerin İstanbul'daki temsilcileri, Rum meclis üyelerinin taleplerini üzerine, Osmanlı hükümlerini haklarını ve kendilerine aykırı olan hükümleri bertaraf ederek yeni bir düzenleme taslağı hazırladılar. Düzenleme maddelerinden bazıları şunlardır:

²⁴⁹ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 59, 60; Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 153, 154.

1. Vergi gelirlerinin önceden de fermanla ilan edildiği üzere yeniden adaya bırakılması,
2. Anlaşmalara aykırı olarak alınan tütün vergisinin Girit adasına terki,
3. Olaylar sırasında zarar gören ahalinin tazminatının ödenmesi ve adaya ihraç edilen mallardan alınan gümrük vergisine % 3 zam yapılması,
4. Jandarmanın düzenlenmesi için aralarında Avrupalı subayların da bulunduğu askerî komisyon kurularak bir nizamnâme hazırlanması,
5. Adliye'nin düzenlenmesi için aralarında Avrupalı hakimlerin de bulunduğu bir komisyon tarafından bir layihanın hazırlanması²⁵⁰.

Girit için yapılan bu düzenlemelerden sonra askerî kuvvet komutanı Abdullah Paşa geri çağırılmıştır. Bunu fırsat olarak gören Rum isyancılar, Müslüman halka dönük katliam hareketlerini yeniden başlattılar²⁵¹. Büyük devletlerin alevlenen bu yeni olaylar karşısında Osmanlı Devleti'ne Girit'teki reformun bir an önce yapılmasını ve adada genel bir af ilan ederek icra kuvvetinin etkinliğinin arttırılmasını istediler²⁵².

Girit'te düzeni sağlamak için büyük devletlerin İstanbul'daki elçileri ada için yeni düzenlemeler getiren teklifleri Osmanlı Devleti'ne iletiler. Bu tekliflere göre, Halepa Sözleşmesinin tekrar yürürlüğe konulması, valinin Hıristiyan olması, valinin devletlerin onayı ile seçilmiş olması, askerî kuvvetlerin sayısının sınırlı tutulması gibi maddeler bulunuyordu²⁵³.

Osmanlı Devleti, Girit için yapılan bu tekliflerde gerek büyük devletlerin gerekse Girit Hıristiyanlarının istekleri doğrultusunda önerilen bütün tekliflerin kabul edildiğini ancak adada bir türlü huzur ve asayişin sağlanamadığını ayrıca bununla beraber Girit'in Yunanistan'la birleşme arzusundan da bir türlü vazgeçemediğini belirtmiştir. Böylece İstanbul'daki büyük devletlerin elçileriyle yapılan görüşmeler sonunda Osmanlı Devleti'nin de istekleri göz önünde bulundurularak hazırlanan “*Tadilat Layihası*”, altı devletin elçileri ile Osmanlı

²⁵⁰ BOA., Y.A. Hus. no: 357/49, 2 Ağustos 1312/14 Ağustos 1896.

²⁵¹ BOA., Y.A. Hus. no: 358/16, 13 Ağustos 1312/25 Ağustos 1896.

²⁵² Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 155.

²⁵³ BOA., İr. Girit no: 1136, 12 Ağustos 1312/24 Ağustos 1896.

Devleti'nin Harîciye Nâzırı Tevfik Paşa'nın da imzasını taşıyarak 25 Ağustos 1896'da son şeklini aldı²⁵⁴. Bu düzenlemenin maddeleri şunlardır:

1. Girit valisi Hıristiyan olacak ve beş yıl süre ile atanacaktır,
2. Vali, Genel Meclis tarafından kabul edilen maddeleri reddetmek hakkına sahiptir,
3. Adada isyan çıktığında vali Osmanlı askerlerini kullanabilecek ve normal zamanlarda askerler belirlenen yerlerinde kalacaklardır,
4. Vali listesi ileride belirlenecek ikinci derecedeki memuriyetlere gereken kişileri atayabilir, daha üst düzeydeki memuriyetlerin tayini Padişah'a aittir,
5. Memurların üçte biri Müslüman üçte ikisi ise Hıristiyan olacaktır,
6. Genel Meclis üyelerinin seçimi ve toplantıları iki yılda bir gerçekleşecektir,
7. Bütçede kayıtlı masrafların azaltılmasına ilişkin teklifler vali, idare meclisi yada konunun ait olduğu bölüm tarafından bildirilerek havale edilmedikçe inceleme konusu olamaz,
8. 1878 Halepa Sözleşmesi'nin adanın gümrük gelirlerinin yarısının adaya terk edilmesi hakkındaki hükmü yeniden geçerli olacak ve tütün ithalatı vergileri adaya ait olacaktır. Osmanlı Devleti, Genel Meclis tarafından kabul edilmemiş olan bütçelerden doğan açıkları kendi üzerine alacak ancak hazine tarafından adaya borç olarak gönderilecek olan para, bu açıklardan düşülecektir,
9. Üyeleri arasında Avrupalı subayların da bulunacağı bir komisyon jandarmanın düzenlenmesine çalışacaktır,
10. Üyeleri arasında Avrupalı hukukçuların da bulunacağı bir komisyon, eski antlaşmalardan doğan haklar saklı kalmak üzere adli düzenlemeyi denetleyecektir,
11. Vali kitap, gazete ve dergilerin yayınlanması, matbaalar kurulması ve "*cemiyet-i ilmiyye*" oluşturulmasına kanunlar çerçevesinde izin verecektir,

²⁵⁴ Ayşe Nühket Adıyeye, *a.g.e.*, s. 158.

12. Vali, soyunu ispat edemeyen yada varlıkları huzur ve asayişçe sakıncalı görülen kişileri adadan gönderme hakkına sahiptir. Yalnız ecnebî tebaanın kazanılmış hakları korunmuştur,

13. Bu hükümlerin onaylanmasından itibaren altı ay içinde Genel Meclis toplantıya çağrılacaktır,

14. Büyük devletler bu hükümlerin tümüyle uygulanmaya konduğunu denetleyeceklerdir²⁵⁵.

Elçilerin onayı ile Osmanlı Devleti'nin kabul ettiği bu maddeler Girit valiliğine bildirilmiştir. Girit'te uygulanan yeni düzenlemeyle *Corci Broviç Paşa*'nın beş yıl daha valiliğe devamına karar verildi. Osmanlı Devleti, bu düzenlemenin Halepa Sözleşmesi'nin yenileştirilmesi anlamına geldiğini, adanın Yunanistan'a ilhakı ya da bağımsızlığını sağlayacak hükümler olmadığını kamuoyuna açıklamak ihtiyacını hissetti²⁵⁶. Yeni düzenleme ile birlikte Girit'te karışıklığın ardı arkası kesilmedi. Türkler çıkan olaylar sonucunda kalelere iltica etmek zorunda kaldı. Adadaki asayişin sağlanması için kalelere sığınan Türklerin yurtlarına tekrar dönmeleri gerekiyordu. Ancak yurtları yakılıp yıkılmıştı ve tamirat için de 100.000 lira ile keresteye ihtiyaç duyuluyordu. Ancak Düyûn-i Umûmiyye idaresine ve bankalara başvurulmasına rağmen herhangi bir sonuç alınamadı. Para bulunamadığı müddetçe de Türkler yurtlarına dönmedi. Nihayetinde Fransa Dışişleri Bakanı *M. Hanotaux*'un girişimleriyle Fransa ve Felemenk bankalarından 100.000 lira alındıysa da karışıklığın devamı yüzünden iş neticelenemedi²⁵⁷.

Büyük devletler komisyonunun adadaki çalışmaları sırasında Jandarma teşkilâtı içine Osmanlı tebaası olmayan ecnebîlerin de katılabilmesini mümkün kılan bir öneri gündeme getirildi. Ancak Osmanlı Devleti, Yunan tebaası kişilerin de alınabileceği kaygısını dile getiren bir telgrafi Avrupa devletlerine ilettiler. Neticede

²⁵⁵ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 213-215; Ayşe Nükhet Adıyeko, *a.g.e.*, s. 156, 157.

²⁵⁶ BOA., İr. Girit no: 1139, 7 Eylül 1312/19 Eylül 1896.

²⁵⁷ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 67.

Yunan tebaasından olanlar kapsam dışı tutularak Giritlilerden bir jandarma heyeti oluşturulması ve Avrupalı subaylar tarafından komuta edilmesi kabul edildi²⁵⁸.

Adliye komisyonu ise çalışmaları sonucunda adadaki mahkemelerde alınan kararlar hakkında, Osmanlı Hükümeti'nin temyiz hakkının kaldırılmasını ve İstinaf mahkemeleri başkanları ve savcılarının ecnebî hukukçulardan tayini kararlaştırıldı. Osmanlı Devleti, temyiz hakkının kaldırılmasının Girit'in hukuksal açıdan İstanbul'la ilişkisini tamamen keseceği gerekçesiyle bundan vazgeçilmesini istedi. Sonuç olarak da temyiz hakkının çok önemli davalarda geçerli olabileceği esası kabul edildi²⁵⁹.

Görüldüğü üzere büyük devletlerin Girit'te kurmuş oldukları komisyon, sistemli bir şekilde Osmanlı Devleti'nin adadaki hükümlerlik haklarını kısıtlamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Girit için yaptığı düzenlemelere baktığımızda 19. yüzyılın sonlarında devletin siyasî açıdan oldukça aciz bir durumda bulunduğu görülmektedir. Girit üzerine alınan bütün kararlarda büyük devletlerin tesirinin olduğu bu durumun kanıtıdır. Yapılan düzenlemelerden sonra iki toplum da memnun değildi. Türkler, yabancı bir komisyonun denetimi altında yaşayacaktı. Yönetimin büyük devletlerin kontrolüne geçmesi, Girit'i Yunanistan'a dahil etmek isteyen *Epitropi* ve *Etnik-i Etery* cemiyetlerinin de işine gelmiyordu. Rumlar için durum aslında çok netti: karışıklık ve asayişin bozulmasını sağlamak. Ancak diğer taraftan bu düzenlemelerin yapılması, adada büyük devletlerin nezaretinde bir komisyonun oluşturulması, Osmanlı Devleti'nin zaten hukuken olmasa dahi Girit'i fiilen kaybettiğinin de resmi olmuştur.

²⁵⁸ Ayşe Nühket Adıyeke, *a.g.e.*, s. 159.

²⁵⁹ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 71.

5. Girit'te Türklere Yapılan Mezalim

Girit'e, Osmanlı Devleti tarafından Hıristiyan bir vali atanması ve Askerî kuvvet komutanı Abdullah Paşa'nın görevinden alınmasının ardından Rumlar, Türklere karşı katliamlara girişmişlerdir. Amaçları ise Türkleri yıldırma ve adadan göçlerinin sağlanması olmuştur. Büyük devletlerin adada oluşturmuş olduğu komisyon ise adadaki asayişin sağlanması yerine bu katliamlara seyirci kalmıştır²⁶⁰. Yunanistan'ın da bu katliamlarda Girit asilerine yardımda bulunduğu da oldukça açıktır. Yunanistan'ın ne derece kararlı olduğu, Girit'i işgal girişimleri sırasında Başbakan *Deliyanni*'nin *Figaro* gazetesine verdiği demeç aslında olayları bütünüyle açıklıyordu: “Bizim için Girit'ten geri çekilmek mümkün değildir. Ahali böyle bir teşebbüse meydan veremez. Askerlerimizi de geri çekmeyeceğiz. Devletler burasını iyi bilmelidir ki, bizim askerimizi Girit'ten çekmemiz müthiş bir katliamın başlangıcı olur”²⁶¹.

Yüksek ve dağlık kesimlerdeki Türkler büyük bir kaygı, korku ve telaş içindeydiler. Hanya, Kandiye ve Resmo gibi büyük yerleşim yerleri, dağlık yörelerde kendilerini güvende hissetmeyen Türklerin kendileri gruplar halinde attıkları yerler haline geldi. Buralarda Türklerin evlerine, dükkanlarına, mahâllerine dönük baskınlar ve katliam hareketleri gün ortasında, açık seçik yapılır, göz göre göre cinayetler işlenirdi²⁶².

Girit'te askerî kuvvetlerin ve adliyenin Hıristiyanların eline geçmesi Müslümanların can ve mal güvenliğini sarsmıştır²⁶³. Kandiye'li Hasan Efendi, evinin soyulmasını önlemek istemiş, ancak olayın özü araştırılmadan jandarma tarafından hükümete sevk olunmuş, sonunda da haksız bir kararla 2.500 drahmi para cezası ve

²⁶⁰ *Tercüman-ı Hâkikat*, 17 Mayıs 1329/30 Mayıs 1913.

²⁶¹ Niyazi Ahmet Banoğlu, *Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1991, s. 94.

²⁶² Kemal Arı, “Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, İzmir 1991, s. 23.

²⁶³ BOA., M.V. no: 19/1, 9 Şevval 1312/1 Mayıs 1896.

altı ay hapse mahkum edilmiştir. En küçük sorunlarda haklı olmalarına rağmen Türklerden büyük miktarlarda para alınıyordu²⁶⁴.

24 Mayıs 1896'da ki olaylar sırasında Kidonya Bucağı'nda öldürülen Müslümanlar:

Katliamın yapıldığı yer		Erkek	Kadın	Çocuk
Bucak merkezi	İdare meclisi üyelerinden Emin; Hacı Abdullah, İbrahim Ağrimaki, Hüseyin Kenitaki	4		
Bağçe civarı	Abdullah'ın oğlu Bekir	1		
Nerokor köyü	Melazmaki Hasan, Kaçaralaki Ahmet	2		
Çömlekçi	Mustafa Ostlaki	1		
1- Elkiyano	Mustafa Kofaki	1		
Kofo	Ahmet Mazlumaki	1		
Eskino	Ali Kafolaki	1		
Aya Marina	Cemali Cezairaki	1		
2- Vlaşa Ronitisa	Mustafa Çetivni Molla Ahmedaki Ali ve bunun çocuğu Mustafa, Hocaki Hasan, eşi Pembe ve oğlu Ahmet	3	1	2
Sbronas	Derviş Arnavudaki, Mehmet Ömeraki, Halil Eminaki, Arif Dedaki, Salih Bayrakdaraki'nin eşi Rahmane	4	1	
3- Sirili	Arako Hasan, oğlu Mustafa, torunu Süleyman	2		1
	Toplam	21	2	3

²⁶⁴ Kemal Arı, *a.g.m.*, s. 20.

Katliamın yapıldığı yer		Erkek	Kadın	Çocuk
Mulete	Fatma Şakir Alaki		1	
Ağrimakefala	Süleyman Zarifaki	1		
Kolorya	Said Kalimaraki	1		
Acı Brago	Halil bin Kadri	1		
4- Romata	Mekimay Ramazan, Boduraki İsmail, Şalvaraki Hasan, Yusufaki'nin zevcesi Ziyolzadi, Usta Ahmet, Usta Alaki'nin zevcesi Pedropola Şakire, Terki Hasan, Arnavudalaki Mela Gonaki Osman	6	2	
Zarapanya	Zenci Mustafa	1		
Jarani	Abdüllaki Ahmet, Kuyumcu oğlu Mustafa	2		
		12	3	0
	Kidonya Bucağı ile beraber cetvelin toplamı	21	2	3
	GENEL TOPLAM	33	5	3

Açıklamalar;

1. İsyancılar, Mustafa Kofaki'ye çocuklarıyla vedalaşmasını söylemişler, zavallı adam iki çocuğunu öptükten sonra çocuklarının gözleri önünde katledilmiştir.

2. Hocaki Hazar, eşi Pembe'nin önünde öldürülmüştür. Pembe de zalim vahşiler tarafından cinsel organlarından şişlenerek katledilmiştir²⁶⁵.

Girit'te Müslümanların kapıları birtakım edepsizler tarafından vurularak, Türklük ve Müslümanlık hakkında en kaba, en çirkin küfürler ve tehditler savruluyordu. Meyhânelerde oturan bazı hayâsızlar, attıkları naralarla etrafi velveleye verirlerken, şapkalarını namus timsâli Müslüman kadınların şemsiyeleri

²⁶⁵ ATASE, ODİ; Klasör: 112, Dosya: 37, Fihrist: 5, 24 Mayıs 1896.

üzerine atıyorlardı. Minarelerde ezan okuyan müezzinler taşa tutuluyor, ak sakallı yaşlıların birçoğu yol ortasında tecavüze uğruyorlardı. Kalabalık caddelerde Rumlar, köpekleri “Mehmed”, “Hasan”, “Mustafa” gibi Müslüman isimleriyle çağırıyorlardı. Ramazan ayında Müslümanlara zorla şarap içiriliyor, resmî dairelerde çalışanların işlerine son veriliyordu. Müslümanların zeytinlikleri, bağ ve bahçeleri yağmalanıyor, Rumlar tarafından yapılan hırsızlıklar Türklerin üzerine atılıyordu. Haince şehit edilen Türklerin katilleri delilleriyle ispat edildiği halde beraatlarına karar veriliyordu²⁶⁶.

Girit valisinin Bâbîâli'ye gönderdiği 8 Eylül 1898 tarihli telgrafta, adadaki gelişmeler şu şekilde anlatılmakta idi: Girit'te Hıristiyanlar tarafından kendilerine yapılan baskı ve zulümden dolayı ev, eşya ve arazilerini terk ederek Kandiye'ye iltica eden 40.000'i aşkın Müslüman iki seneden beri çok zor durumdadır. Evleri taş üstünde taş kalmayacak şekilde Hıristiyanlar tarafından tahrip edilmekte, zeytin ağaçlarının büyük bir kısmı kesilerek yakılmakta, kalanlar da kesilmektedir. Bütün bunların yanında Kandiye'ye göç esnasında binden fazla Müslüman Hıristiyanlar tarafından katledilmiştir. Müslümanların içinde buldukları bu durum ahali tarafından defalarca büyük devletlerin hariciye nazırlarına ve konsoloslarına bildirildiği halde Müslümanların yararına olabilecek hiç bir teşebbüste bulunulmamıştır. Ayrıca Müslümanlara ait zeytin ağaçlarının Hıristiyanlara iltizam suretiyle verilmesi mümkün iken bu da yapılmamış ve öşür bedelleri Hıristiyanlar lehine sonuçlandırılmıştır. Nitekim Kandiye olayının asıl sebebi aşâr meselesidir²⁶⁷.

Girit komutanı Abdullah Paşa'nın Hanya'dan gönderdiği 15 Temmuz 1896 tarihli şifreli telgrafta ise şu hususlara yer verilmişti:

Osmanlı deniz askerlerine yapılan mezalim sonucu şehitlerin cenazelerini almak üzere giden müfreze, isyancılar tarafından ateş edildiği, dün ve önceki gün telgraflarla arz edilmişti. Hatta mevzilerimizi hafifçe yarmaları üzerine zorunlu olarak karşılık verilmiş ve dün gece saat 03.00'e kadar çatışma devam etmiştir.

²⁶⁶ Tahmisci-zâde Mehmed Mâcid, *a.g.e.*, s. 45.

²⁶⁷ BOA., HR. SYS. 50/1, no: 46, 27 Ağustos 1314/8 Eylül 1898.

İsyancıların bu sabah yeniden daha kuvvetli bir şekilde askerlerimizin üzerine hücum edecekleri, dün geceki telgrafta arz edildiği gibi, güvenilir kaynaklardan haber alınması üzerine, askerlerimizin selâmeti ve mevkilerimizin isyancıların eline geçmemesi için elde tutulması şarttır²⁶⁸.

Girit komutanı Abdullah Paşa'nın Hanya'dan gönderdiği 16 Temmuz 1896 tarihli şifreli telgrafın çözümüdür:

Bu gece Hanya'daki cami ve mescitlerin kapılarına asılmış olan yazının bir örneği aşağıda arz edilmiştir.

“Ey Müslüman toplumu! Artık gaflet uykusundan uyanmak zamanı gelmedi mi? Bizler ve devletimiz Girit Rumlarına bu kadar iyi davrandığımız halde atalarımızın kanıyla yoğrulmuş vatanımızı şahsî ve medenî haklarımızı gasptan, ırz ve namusumuzu, malımızı yok etmekten hiçbir şekilde geri kalmıyorlar. Onların bu kadar hakaretleri karşısında sessiz kalmakla kanunlarımız ortadan kalkmış olmuyor mu? Bu yönlerini çok iyi düşünelim. Medeniyet için sağlam bir temel olan kanunlarımıza bakarak ne emrediyorsa ona göre hareket etmeliyiz ki atalarımız bize lanet etmesinler”²⁶⁹.

Girit komutanı Abdullah Paşa'nın Hanya'dan gönderdiği 27 Temmuz 1896 tarihli şifreli telgrafın çözümüdür:

Bugün saat 15.30 sularında Hanya'daki çarşıda bir Hıristiyan'ın dükkânından karşısındaki bir Müslüman'ın dükkânına bir el ateş edilmiş, kurşun oradaki nöbetçi askerlerden birisini parmağından yaralamıştır. Ateş edenler yakalanarak yetkililere teslim edilmişlerdir. Yine aynı çarşıdaki bir fırından bir el ateş edilmiş, fırındaki beş Hıristiyan'dan ikisi yakalanarak yetkililere teslim edilmiş,

²⁶⁸ ATASE, ODİ; Klasör: 110, Dosya: 31, Fihrist: 5-26, 15 Temmuz 1896.

²⁶⁹ ATASE, ODİ; Klasör: 110, Dosya: 31, Fihrist: 8-1, 16 Temmuz 1896.

üçü de gözaltına alınmıştır. Ayrıca limandaki kahvelerden birisinden de silah atılmış ve kahvehane sahibi de yetkililere teslim edilmiştir²⁷⁰.

17 Nisan 1327 tarihli Tanin gazetesindeki haberde, “*Dün akşam saat 18.00’de yani ezan okunurken dükkânını kapayıp evine gitmekte olan kunduracı esnafından Musa Ağa, yolda dört Hıristiyan tarafından şehit edilmiştir. Şehrimizde onun gibi yumuşak huylu, namuslu ve yalnız kendi işiyle meşgul az kimse vardı. Bütün hayatı boyunca en ufak bir kötülük yaptığı görülmemiş, işitilmemiştir. Zavallı, geride altı tane mini mini yetim bırakmıştır. En büyüğü dokuz yaşındadır. Bu masum ve talihsiz yetimlerin merhum babalarından başka geçimlerini sağlayacak kimseleri yoktur. Sokakta kalmış olan bu zavallılar ne olacaktır? Heyhat! Hâlimiz nereye varacak?..*”²⁷¹.

İngiltere’nin Cambridge şehrinde Trampinifon sokağında 28 numarada oturan Halil Hâlid Bey, Girit ileri gelenlerinden alıp tercüme ettiği ve 15 Ekim 1907 tarihinde gönderdiği iki mektupta, Girit Türklerine yapılan zulümlerden bahsetmekteydi²⁷². Türkler şehirlerde muhasara altında olup, sıkıntı içinde vakit geçiriyorlar. Bir Türk’ün dışarı çıkıp mallarının ne halde olduğunu, ekin ve mahsullerinin yerinde durup durmadığını kontrol etmesi hayatına mal olur. Bir ay zarfından soğukkanlılıkla, birçok işkence ve zulümlerle Kandiye’de 8, Resmo’da 1, Hanya’da 2 Türk öldürülmüştür ki, bu zulümler Girit Türklerini yok etmek ve adadan firara zorlamak için kasdî olarak Rumlar tarafından icra ediliyor²⁷³.

Girit’te yayımlanan İstikbâl gazetesinin 2 Teşrinievvel 1324 tarihli nüshasında: “*Kandiye şehrinden işar olduğu üzere geçen Eylül-i Rumî’nin 24’ünde umûm Rum vatandaşlarımız tarafından Girit’in Yunanistan’a ilhaki için eylemde buldukları ayrıca beş Rum vatandaşımızın bir cinayet işledikleri hadisesi bildirildi. Şöyle ki, takriben saat 11.30 raddelerinde Kandiye şehri dışında Yedevî*

²⁷⁰ ATASE, ODİ; Klasör: 110, Dosya: 31, Fihrist: 5-65, 27 Temmuz 1896.

²⁷¹ *Tanin*, 17 Nisan 1327/30 Nisan 1911.

²⁷² Tahmisci-zâde Mehmed Mâcid, *a.g.e.*, s. 58.

²⁷³ Rauf Denктаş, *Kıbrıs Girit Olmasın*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s. 161.

*Kamara mevkisinde Rum vatandaşlarımızdan biri 80 yaşında olan Ali Şîr Yafaki namında bir İslâm'ı bilâ-sebeb şehid etti!..*²⁷⁴.

Belgelerde *Yani Osman, Hasan Nikolaki veya Mola Mehmetaki* gibi isimlere sıkça rastlanılmaktadır. Hatta kimi zaman sadece Rumca isimlerle anılan Türklere de rastlanılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin başka coğrafyalarında Türklerle Rumların komşuca yaşama biçimi, Girit'te gerçek anlamda birlikte yaşama örneği oluşturur. Adada resmî yazım dilinin Türkçe olmasına rağmen, halk arasında konuşulan dil Rumca'dır. Nuri-Nükhet Adıyeke'ye göre Rumca, sadece Rumlar ile Türkler arasında değil; Türklerin kendi aralarında da kullandıkları dil olmuştur²⁷⁵.

Avrupalı güçlerin de desteklerini arkalarında hisseden Rumlar, ada Türklerine mezalimde bulunmuşlardır. Avrupa devletlerinin Girit'te yaşanan katliamlara seyirci kalması, adadaki Türk ve Rum unsur arasındaki gerginliği daha da arttırmıştır. Büyük devletlerin idareyi ele almasıyla, Osmanlı Devleti'nin adadaki sadece şekilden ibaret varlığı, Rumlar için uygun koşulların beklenmesini sağlayarak, adanın Yunanistan'a ilhakını kolaylaştırmıştır.

²⁷⁴ *İstikbâl*, 2 Teşrin-i evvel 1324/16 Ekim 1908.

²⁷⁵ Nuri Adıyeke-Nükhet Adıyeke, "Yunan İsyanı Sırasında Girit'te İrtidad Olayları", *Kebikeç (İnsan Bilimleri İçin Kaynak Dergisi)*, S. 10, Ankara 2000, s. 107.

III. BÖLÜM

1897 TÜRK-YUNAN SAVAŞI ve GİRİT'İN TÜRK HAKİMİYETİNDEN ÇIKIŞI

A. 1897 TÜRK-YUNAN SAVAŞI

1. Savaşın Nedenleri

1897 Türk-Yunan Savaşı, Osmanlı Devleti ile Yunanistan sınırında patlak vermiş ve Teselya bölgesinde gelişmiş olmasına rağmen savaşın tek nedeni Girit olmuştur.

Yunanistan için Osmanlı Devleti ile savaşı göze aldırabilecek gerekçeler vardır. Bunlardan ilk ve en etkili gerekçe kamuoyu baskısıdır. *Etnik-i Eteryâ*'nın çabalarıyla bir halk hareketi halini alan kamuoyu baskısı, basının ateşlemesiyle de savaş fikrini savunmaya başladı. Bu etki öyle bir hâle geldi ki; dünyanın pek çok yerinden savaş fikrini destekleyen Yunanlılar ülkelerine maddî ve manevî destek göndermeye başladılar. Halk sokaklara döküldü, sarayın önünde gösteriler yaptı ve sokaklarda “*savaş isteriz*” sloganları duyulmaya başladı. Bunun neticesi olarak Yunan hükümeti, Girit sorununu ikinci plana iterek Balkanlarda bir savaş çıkması ihtimâline karşı asker toplamaya, gönüllü yazımına ve diğer hazırlıklara girişti²⁷⁶.

Yunanistan'ın Girit'e asker çıkarmasının büyük devletlerin müdahalesiyle aleyhine çözümlenmesi de diğer bir gerekçe olarak gösterilebilir. Girit'te muhtariyetin ilanı, Yunanistan'ın Girit'i kendi topraklarına katması önünde bir engel teşkil ediyordu. Böylece mücadele sahası zorunlu olarak Girit'ten Balkanlar'a kaydı. Ancak bu savaş yine de Girit için göze alınıyordu²⁷⁷.

²⁷⁶ Ayşe Nühket Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara 2000, s. 186.

²⁷⁷ Selim Sun, *1897 Osmanlı Yunan Harbi*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Yayınları, Ankara 1965, s. 25.

Savaşın çıkmasında Yunanistan gerekçelerinin dışında başka sebepler de vardı. Bu sebeplere değinmek gerekirse, en büyük nedenlerden biri Yunanistan'ın *Megalo İdea* fikridir. Yunanistan, muhtemel bir zaferle Yunanistan'ın kuzeyi ve Makedonya'dan toprak kazanabileceği ümidi içerisinde olmuştur. Böyle bir başarı ile ele geçirebileceği yerler neticesinde *Megalo İdea* düşüncesi büyük derecede başarıya ulaşmış olacaktı. Fransa'nın 1881'de Tunus'u, İngiltere'nin 1878'de Kıbrıs'ı ve 1882'de Mısır'ı işgali, 1885'te Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan'la birleşmesi, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Avusturya'nın Bosna-Hersek ve Yenipazar üzerinde hak iddia etmesi, Yunanistan'ı emellerine ulaşması noktasında cesaretlendirmiştir.

Yunanistan'ı savaşa sevk eden unsurlardan biri de Yunan donanmasının Türk donanmasından büyük olmasıydı²⁷⁸. Bahsettiğimiz bu nedenler 1897 Savaşı'nın başlamasında önemli etken olmuştur.

Bu gelişmelerin beraberinde siyasî durum bir defa da olsa Osmanlı Devleti için elverişli idi, Yunanistan büyük devletlerin nasihatlerini hiçe saymış ve barışı bozmuştu. Aslında Padişah II. Abdülhamid, harp taraftarı değildi. Ancak Yunanlıların Girit, Makedonya ve Epir'deki saldırılarına mukavemet gösterilmediği takdirde, hem Osmanlı içerisinde hem de Avrupa devletleri nezdinde zaten sarsılmış bulunan kredisini büsbütün kaybedecekti. Bulgaristan ve Sırbistan, Makedonya üzerindeki menfaatleri için tarafsız kalmaya karar vermişlerdi. Avusturya da Yunan yayılmasına karşıydı. Almanya'ya gelince, Osmanlı Devleti ile siyasî ve iktisadî münasebetlerini geliştirmeye kalkıştığı için eskiden İngiltere ve Fransa'nın oynadığı rolü benimsemişti. Yani Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yanaydı. İngiltere ve Fransa da henüz büyük bir Yunanistan'ın kurulmasına taraftar değillerdi. Rusya ise Almanya ve Avusturya-Macaristan ile bozuşmak pahasına, Yunanlılara yardım etmeyi göze alamıyordu²⁷⁹. Büyük devletlerin bu tavrı neticesinde, 1897 Türk-Yunan Savaşı başladıktan sonra müdahale etmeyecekler,

²⁷⁸ Metin Hülagü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Hârbi*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2001, s. 73-79.

²⁷⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, TTK Basımevi, Ankara 1995, s. 116.

ancak Yunanlıların mağlup olmasından ve Türk ordusuna Atina yolu açıldıktan sonra müdahale söz konusu olacaktı. Bu bir anlamda büyük devletlerin Yunanistan'a vermiş oldukları bir ders olarak da telâkki edilebilirdi. Büyük devletler, Girit sorununda Yunanistan'ı diplomatik girişimlerde durduramayınca Osmanlı Devleti ile savaşa girmesine seyirci kaldılar²⁸⁰.

13 Şubat 1897'de Albay *Vassos* komutasında 2.000 kişilik Yunan kuvvetinin Girit'e asker çıkararak adayı Yunanistan'a ilhak girişimleri, büyük devletlerin araya girmesiyle önlendi²⁸¹ ve Yunanistan adadan çekilmek zorunda kaldı. Girit'teki başarısız eylemlerden sonra bu sefer Yunanlılar Teselya sınırında ihlâl ve tahrik eylemlerine başvurarak, Osmanlı Devleti'yle harp isteyen kamuoyunun Makedonya'ya yönelik ihtiraslarını gerçekleştirebileceklerini düşünüyorlardı. *Etnik-i Eteryâ*'nın ajanları vasıtası ile ayaklandırılacak olan Rumların yanında Balkanlı diğer topluluklar da Osmanlı Devleti'ne savaş açacaklar, böylelikle Yunanistan zafer elde edecekti²⁸². *Etnik-i Eteryâ*'nın teşkil etmiş olduğu Milis kuvvetleri 9 Nisan'dan itibaren Teselya sınırında ve Makedonya'daki Osmanlılara karşı saldırmaya başladı. Osmanlı Devleti de 17 Nisan 1897'de Yunanistan'a harp ilan etti²⁸³.

Osmanlı Devleti'nin savaş kararı üzerine, Meclis-i Vükelâ'da yapılan müzakereler neticesinde topraklarında bulunan Yunan tebaasıyla alâkalı olarak Osmanlı vatandaşlığına geçmeleri halinde kendilerine dokunulmaması, aksi halde sınır dışı edilmeleri kararını almıştır²⁸⁴. Buna paralel olarak 17 Nisan 1897'de savaşın ilan edilmesi²⁸⁵ ile 15 gün zarfında Yunan ticaret gemileri, vapur ve yelkenlilerinin de Osmanlı sularını terk etmesini istemiştir. Bunun yanında

²⁸⁰ Sabri Sürgevil, "1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve İzmir", *III. Askerî Tarih Semineri*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1986, s. 296.

²⁸¹ Cemal Tukin, "Girit", *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, Millî Eğitim Basımevi, Eskişehir 2001, s. 799.

²⁸² Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 561, 562; Murat Hatipoğlu, *Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 41.

²⁸³ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 116.

²⁸⁴ Metin Hülagü, *a.g.e.*, s. 85.

²⁸⁵ Ahmet Gazioğlu, *Enosis Çemberinde Türkler, İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952)*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi Yayını, Lefkoşa 2000, s. 87.

Yunanistan'da bulunan Osmanlı tüccar ve tebaasının geri dönmeleri, Yunan liman ve sularında bulunan Osmanlı ticaret gemilerinin de aynı süre zarfında buldukları yerleri terk etmeleri istenmiştir. Özellikle tehlikeden uzak olan İzmir ve Selânik Osmanlı limanlarına çekilmeleri emrini vermiştir²⁸⁶.

Osmanlı Devleti'nin Yunan tebaayı sınır dışı etme gibi bir uygulamaya yönelmesinin temel nedenini Ege adalarının mevkiileri dolayısıyla Yunan hücumuna sahillerden çok daha fazlasıyla müsait olması teşkil etmiştir. 19. yy.'ın sonlarında bu adalarda yaşayanların % 80'i ve belki daha fazlası Rum ve Yunan nüfusundan oluşmaktaydı. Yunanistan'dan gelip yerleşmiş ya da yerli ahaliden veya Osmanlı tebaasından iken Yunan himayesine girmiş olan bu ahaliden birçoğuna şüphe ile bakılmıştır.

Savaş durumunun ortaya çıkması ile Osmanlı topraklarındaki Yunan tebaanın hukukunu koruma ve kollama vazifesini Fransa, İngiltere ve Rusya üstlenmişti. Osmanlı topraklarında bulunan Yunan tebaasının memleketlerine ihracı için belirli bir süre tayin edilmiş ve daha sonra bu müddet uzatılmışsa da belirtilen müddet henüz tamamlanmadan mütareke imzalandığı için Yunan tebaasının sınır dışı edilmesine gerek kalmamıştır²⁸⁷.

2. 1897 Savaşı'nda Türk ve Yunan Kuvvetlerinin Durumu

Türk Kara Kuvvetleri bu devrede, 7 ordu ve 2 bağımsız tümen den oluşuyordu.

Ordu Merkezleri Şunlardı:

Birinci Ordu İstanbul

İkinci Ordu Edirne

Üçüncü Ordu Selanik

Dördüncü Ordu Erzincan

Beşinci Ordu Şam

²⁸⁶ Metin Hülagü, *a.g.e.*, s. 90, 91.

²⁸⁷ Metin Hülagü, *a.g.e.*, s. 95, 96.

Altıncı Ordu Bağdat

Yedinci Ordu Sana.

Bu 7 ordudan başka Mekke’de Hicaz Bağımsız Tümeni, Trablusgarp’ta Trablusgarp Bağımsız Tümeni bulunuyordu.

Ordu ve tümenlerin genel toplamı: 21.634 subay ve 378.174 er olmak üzere toplam 399.808 kişiydi.

1897 Türk-Yunan Savaşı’nda 3’üncü Ordu’dan ayrılan 6 Tümen, 1’inci ve 2’nci ordulardan takviye görerek Teselya bölgesinde toplanmıştır. Bu kuvvete *Alasonya Ordusu* adı verilir²⁸⁸.

Yunan Kara Kuvvetleri:

Yunanistan’ın teşkilât ve kuvvet bakımından birbirine eşit olmayan 3 komutanlığı vardı. Bunlar:

Birinci Komutanlık Yenişehir

İkinci Komutanlık Misolongi ve

Üçüncü Komutanlık Atina’daydı.

Bütün Yunan ordusu toplam olarak 48 piyade taburu, 20 batarya, 2 istihkâm taburu, 1 telsiz bölüğünden ibaretti. Barış zamanına göre bu ordunun toplamı: 2.000 subay, 26.000 er, 3.800 hayvan ve 120 toptan ibaretti. Yunan ordusunun sefer-i kuvvetiye: 66.000 er, 4.250 hayvan ve 120 toptan oluşuyordu.

Yunan donanması sayı bakımından Türk donanmasından azsa da, topların çapı, zırh kalınlığı ve sürat bakımından üstündüler. Bu nedenle de Ege denizine hakim bulunuyorlardı²⁸⁹.

II. Abdülhamid döneminde tehlikelerin çoğunun denizlerden geldiği görülmektedir. Rusya’nın boğazlarda egemenlik kurmak istemesi, Yunanistan’ın

²⁸⁸ 1897 *Türk-Yunan Harbi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 520 Kültür Eserleri Dizisi: 25, Ankara 1982, s. 10, 11.

²⁸⁹ Selim Sun, *a.g.e.*, s. 1-5.

adalara hakim olarak *Enosis* planları, İngiliz ve Fransızların Mısır ve Suriye'deki emelleri, İtalyanların Trablusgarb'ı sınırları içine dahil etmek istemesi; Osmanlı Devleti donanmasının çok güçlü olmasını gerektiriyordu. Ancak 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı donanmasının Haliç'e bağlanması ve bu tarihten sonra donanmanın günün şartlarına göre yenilenmemesi bu konuda Osmanlı Devleti'nde sıkıntıya sebebiyet vermiştir²⁹⁰.

3. 1897 Türk – Yunan Savaşı'nın Gelişimi

Türk – Yunan Savaşı Teselya, Epir ve denizlerde yapıldı. Teselya'da ve Epir'de mevcut Osmanlı kuvvetleri Müşir Ethem Paşa komutasında bulunup 192 tabur ve 350 toptan ibaretti. Osmanlı ordusu, General *Baron Von der Goltz* maiyetinde bulunan Alman subaylar tarafından yeniden teşkilâtlanmıştı.

Yunan ordusuna gelince, Kral'ın kardeşi *Konstantin* komutasında bulunuyordu. Yunan askeri heyecanlıydı ve daha çok büyük bir harp yapmaktan ziyade arazide çete muharebesi yapmaya istekliydi. Yunan donanması kuvvetliydi ancak Türk hakimiyetinde bulunan adaları işgal edebilecek durumda değildi²⁹¹.

Yunanlılar savaşın başlaması ile birlikte Kralları *George*'nin akraba olduğu İngiltere, Rusya ve Almanya'nın kendilerini destekleyeceğini umuyorlardı. Ancak bu devletler, hükümetlerinin muhalefetleriyle uğraşmışlardır. Çünkü Yunanistan şimdiye kadar olan tutumu ile milletlerarası hukuk kurallarına aykırı hareket etmiştir. Diğer taraftan Girit'in Yunanistan'a verilmesi Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde özellikle Makedonya, Epir ve Arnavutluk'ta karışıklıklar çıkmasına neden olacaktı. Bu sebeplerle büyük devletler tarafsız kalmışlardır²⁹². Balkan devletleri de tarafsız kalmaları karşılığında belirli menfaatler elde etmenin yollarını arıyorlardı. Bu anlamda Bulgar hükümeti, Osmanlı Devleti'nden

²⁹⁰ Atif Büyüktuğrul, "1897 Osmanlı-Yunan Savaşı İçin Yeni Belge", *Belleten*, C. 36, S. 143, TTK Basımevi, Ankara 1972, s. 327, 328.

²⁹¹ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 116, 117.

²⁹² Mithat Işın, *Tarihte Girit ve Türkler* (374 Sayılı Deniz Mecmuası'nın Tarihî İlâvesi), Askerî Deniz Matbaası, 1945, s. 59.

Makedonya’da Menlik, Strumça, Kurmak ve Manastır’da bir ticaret ajanlığı bulundurmak hakkını kazanmıştır. Sırp Hükümeti de Üsküp’teki Rum metropolitinin kaldırılmasını, Manastır ve Selânik vilayetlerinde de Sırp okulları inşa etme hakkını kazanmıştır²⁹³.

Etnik-i Eteryâ’ya bağlı gönüllü birlikler sınır tecavüzünde bulununca²⁹⁴ Türk ordusu Müşir Ethem Paşa kumandasında Yunanlıları arka arkaya mağlup ederek, *Yenişehir* ve *Tırhala*’yı ele geçirmiş ve onları geri çekilmeye mecbur bırakmıştır²⁹⁵. Bu galibiyetten sonra Ordu Komutanı Müşir Ethem Paşa, 16 Mayıs 1897 günü akşamı taarruz emrini verdi. Emirde anlaşılmadık hiçbir nokta bırakılmamış ve her birliğin yapacağı görev açık ve net bir şekilde belirtilmişti²⁹⁶. Dömeke, Yunan ordusunun son dayanak noktası olmuştur. Yunan kuvvetlerinin Dömeke’nin doğu ve batısındaki istihkamlarındaki toplam asker sayısı 20.000 civarında olduğu tahmin edilmiştir. Buna mukabil Türk askerinin sayısı ise 25.000-30.000 arasındadır. Türk ordusunun muhtelif kollardan saldırıda bulunması ile 17 Mayıs 1897’de başlayan Dömeke Muharebesi 20 Mayıs 1897 tarihine kadar devam etmiştir. *Neşet*, *Hayri*, *Hamdi* ve *Memduh Paşalar* komutasındaki Türk ordusu Yunanlıları büyük bir mağlubiyete uğratarak Dömeke’ye girmiştir²⁹⁷. Yunanlılar da birçok mühimmatı bırakarak kaçmışlardır²⁹⁸. 1897’de yapılan Teselya Savaşı’nın kazanılması ile Türk ordusu tarihimize şerefli bir sayfa daha eklemiş oldu²⁹⁹. Bir ay süren Türk-Yunan Savaşı’nda, Dömeke galibiyetinden sonra Atina yolu Türklere açıldı³⁰⁰.

²⁹³ Selim Sun, *a.g.e.*, s. 28.

²⁹⁴ Murat Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 29.

²⁹⁵ Şükrü S. Gürel, *Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ankara 1993, s. 32.

²⁹⁶ *1897 Türk-Yunan Harbi*, Kültür ve Turizm..., s. 35.

²⁹⁷ Metin Hülagü, *a.g.e.*, s. 118.

²⁹⁸ Bayram Kodaman, *1897 Türk-Yunan Savaşı (Teselya Tarihi)*, TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 35.

Bu mühimmatlar; 2250 sandık piyade cephanesi, 3 adet kale toplarına mahsus sehpalı boş kundak, 19 cephaneye arabası, 3 adet on beş santimetrelik toplara mahsus cephaneye arabası, 7 adet nakliye arabası, 445 sandık atık sefâin-i harbiye toplarına mahsus cephaneye, 70 sandık on buçuk santimetrelik toplara mahsus mermiyat ve 1445 adet sert döküm dâne .

²⁹⁹ B. Remzi Özorun, “Teselya Savaşı”, *Türk Kültürü*, S. 110, Ankara 1971, s. 110.

³⁰⁰ Murat Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 41.

4. Savaşa Büyük Devletlerin Müdahaleleri ve Girit'e Etkileri

Türk kuvvetlerinin büyük başarılar elde etmeleri ile *Çatalca*, *Yenişehir*, *Tırnova*, *Golos*, *Velestin* gibi yerlerin ele geçirilmesi, Teselya bölgesinde *Furka* boğazına kadar ilerlemeleri ve Dömeke'yi ele geçirmeleri³⁰¹ ile Atina yolu açılmıştı. Bunun üzerine Yunan Hükümeti istifa etti. Yeni hükümet de ilk iş olarak Rus Çarı II. Nikola'dan yardım istedi³⁰². 1897 Türk-Yunan Savaşı, Türk ordusunun kesin zaferiyle sonuçlanmış ve artık sulh müzakereleri başlamıştır³⁰³.

Yunan başkenti Atina'nın tehlikeye girmesi üzerine Rusya, Fransa, İngiltere, Yunan Hükümeti'ne, Girit'te muhtariyet idaresinin kurulmasını kabul etmesi halinde Osmanlı Devleti'ne ateşkes teklifinde bulunacaklarını bildirdiler. Anlaşma hiçbir toprak kaybı olmaması esasına bağlı olacaktı. Buna göre Yunan hükümeti Dışişleri Bakanı, 10 Mayıs 1897 tarihinde devletlere gönderdiği telgrafta Yunan hükümetinin büyük devletlerin isteklerine uyma kararı aldığını ve Girit'in muhtariyetini tanımayı kabul ettiğini de bildiriyordu³⁰⁴. Yunanistan'ın barışa yanaşması üzerine Rus Çarı II. Nikola, Padişah II. Abdülhamid'e telgraf çekerek, Yunanistan'ın Girit'te muhtariyet idaresinin kurulmasını ve büyük devletlerin belirleyeceği barış şartlarını imzalamayı kabul ettiğini bildirerek, Osmanlı Devleti'ni barış yapmaya davet etti. Rus Çarı'nın bu isteğini kabul etmek durumunda kalan Osmanlı Devleti'nin de olumlu yanıt vermesi üzerine iki taraf arasında 19 Mayıs 1897'de ateşkes yapıldı³⁰⁵. Avrupa devletlerinin aracılığıyla barış şartlarının tespiti için 4 Haziran 1897'de İstanbul'da başlayan müzakereler ancak 1897 yılının sonunda tamamlanabildi. İki taraf arasında 4 Aralık 1897'de barış antlaşması yapıldı. Antlaşma ile Teselya sınırında bazı stratejik kaleler Osmanlı Devleti'ne bırakıldı. Yunanistan'ın 4 milyon Osmanlı lirası savaş tazminatı vermesi kararlaştırıldı. Osmanlı Devleti'nin savaştan galip çıkan taraf olmasına karşın

³⁰¹ Metin Hülagü, *a.g.e.*, s. 165.

³⁰² Süleyman Kocabaş, *Tarihte ve Günümüzde Türk-Yunan Mücadelesi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1984, s. 105.

³⁰³ Süleyman Kani İrtəm, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi*, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 105.

³⁰⁴ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 189.

³⁰⁵ Murat Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 41.

yeterince faydalanamadığı bu antlaşmada Girit ile ilgili herhangi bir madde yer almadı³⁰⁶.

İmzalanan bu antlaşma ile savaştan galip çıkmış olmasına rağmen Osmanlı Devleti eşine rastlanmayacak bir şekilde zaferin neticelerinden mahrum bırakıldığı gibi tamamıyla bozguna uğratılmış Yunanistan ise bu durumun tam aksine, mağlubiyete rağmen Teselya'nın kendisine bırakılması gibi maddelerle ödüllendirilmiştir. Bu noktada görülüyor ki Avrupalı devletler, Hıristiyanları Müslümanlara karşı koruma şeklindeki taraflı politikalarını uygulamaktan vazgeçmemişlerdir³⁰⁷.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti bu savaştan zaferle ayrılmasına rağmen kazancı sadece birkaç stratejik önemi olan müstahkem mevkidir. Bunun haricinde kazanç sağlayamamıştır³⁰⁸.

B. GİRİT'TE MUHTARİYET DÖNEMİ

1. Muhtariyetin İlanı

20. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti içinde, özellikle Balkanlarda karşılaşılan muhtariyet sistemi, bağımsızlığa atılan en önemli adımlardan biri olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'ne tabii olan bu bölgeler başlangıçta birer vilâyetten ibarettiler. 19. yüzyıldan itibaren Padişahın otoritesine bağlı olma özellikleri zayıflayınca, şiddetli isyanlar ve Avrupalı devletlerin müdahalesi ile muhtariyete sahip oldular. Muhtar statüye sahip olan bölgeye uluslararası antlaşmalarla bir yönetici tayin edilirdi. Tayin edilen yönetici Padişah tarafından atanır ancak kendisine egemenlik hakkı tanınmazdı. İçişlerinde tamamen bağımsızdı ve merkeze her yıl vergi vermekle yükümlü idi. Merkezî devletin

³⁰⁶ Bayram Kodaman, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasî Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. XII, Çağ Yayını, İstanbul 1990, s. 155.

³⁰⁷ Metin Hülagü, *a.g.e.*, s. 257.

³⁰⁸ Yusuf Halaçoğlu, "Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne Karşı Takip Ettiği Siyaset (1885-1918)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.1, S. 6, İstanbul 1980, s. 16.

çıkartına ve haklarına aykırı olmamak kaydıyla üçüncü devletlerle ilişki kurabilir, anlaşmalar imzalayabilirdi³⁰⁹.

Yunanistan ile barış antlaşmasının imzalanmasından sonra savaştan önce Avrupa devletleri ile Osmanlı Devleti arasında kararlaştırılmış olan muhtariyet idaresinin kurulmasına yönelik hazırlıklar başladı. Osmanlı Devleti, müzakerelerde izleyeceği politikayı belirtmek için Ticaret ve Nafia Nazırı Mahmud Paşa, Müşir Rauf Paşa, Aleksandr Paşa ve Turhan Paşa'dan oluşan bir komisyon kurdu. Komisyonun özellikle üzerinde duracağı noktalar, adaya ecnebî bir valinin tayini ile Osmanlı askerlerinin boşaltılması sorunu idi³¹⁰. Muhtariyet idaresinde vali problemi gündeme gelince Avrupa basınında Girit'e *Prens George*'nin vali olarak atanabileceği³¹¹ ve Osmanlı askerinin adayı terk etmesinin isteneceğine dair haberler çıkması üzerine Osmanlı yetkilileri bu iki konuda taviz verilmemesini kararlaştırdılar. Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nin tutumu karşısında bu hassasiyetleri de dikkate alarak kendi aralarında yeniden müzakerelerde bulundular³¹². Bu arada Girit Genel Meclisi de muhtariyet hususu konusunda Osmanlı Devleti'ne birtakım tekliflerde bulundu³¹³. Sonuçta Fransa'nın önerdiği İngiltere'nin de desteklediği şekliyle Girit'in muhtariyet yönetimi esasları belirlenerek bu noktalarda varılan uzlaşma Osmanlı Devleti ile büyük devletler elçileri arasında 18 Aralık 1897'de imzalanarak ilan edildi. Bu anlaşmayla birlikte "*Girit Vilayeti Muhtariyet İdaresi Teşkilâtına Dair Nizamnâme*"de kabul edildi. Yirmi altı maddeden oluşan bu nizamnâmenin, muhtariyet yönetiminin kesin çerçevesini belirleyen hükümleri şunlardır:

1. Girit adası, Osmanlı Devleti'nin siyasî ve askerî egemenliğinin altında muhtar bir vilâyettir (Md. 1).

2. Adada Hıristiyan bir vali beş sene için devletlerin onayıyla Bâbîâli'den tayin edilecek ve valinin biri İslâm diğeri Hıristiyan Giritli iki müşaviri bulunacaktır (Md. 2).

³⁰⁹ Anzilotti Dionisio, *Devletler Hukuku* (Çev. Sahir Erman), İÜHF Yayınları, İstanbul 1946, s. 154.

³¹⁰ Ayşe Nükheth Adıyeke, *a.g.e.*, s. 195.

³¹¹ BOA., Y. PRK. AZJ. no: 35/74, 8 Kanun-i sani 1312/20 Ocak 1897.

³¹² BOA., Y. PRK. AZJ. no: 34/70, 29 Muharrem 1315/30 Haziran 1897.

³¹³ BOA., Y. PRK. AZJ. no: 35/25, 16 Teşrin-i evvel 1313/28 Ekim 1897.

3. Adliyenin düzenlenmesi özel bir nizamnâme ile sağlanacaktır (Md. 5).
4. Vilâyette jandarma heyeti özel bir nizamnâme ile düzenlenecektir (Md. 6).
5. Mahallî vergilerin tümü vilâyet mal sandığına ait olup, Girit hazineye yıllık belirli bir miktar vergi ödeyecektir (Md. 7).
6. İki yılda bir meclis toplanacak ve vilâyete ait kanunları düzenleyerek Bâb-ı Alî'nin onayına sunacaktır (Md. 9).
7. Vilâyetin resmî parası devletin parası olduğu gibi bayrağı da devletin sancağıdır (Md. 10).
8. Bu nizamnâmenin ilanından sonra Müslümanların şahsî ve medenî hakları güvence altına alınacaktır (Md. 15)³¹⁴.

Girit'te muhtariyetin ilanı ile beraber adada Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişmelerin ortaya çıkmaya başlaması üzerine bu durumdan sorumlu olmak istemeyen Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile birlikte Mart 1898'de askerlerini çekti. Muhtariyet düzenlemelerini uygulamaya koyma gerekçesiyle adada kalan dört Avrupa devletinden Rusya, Resmo'nun; İngiltere, Kandiye'nin; Fransa, Sitia ve Spinalonga'nın; İtalya da Yerapetre ve çevresinin kontrolünü üstlendi³¹⁵. Ada görüldüğü gibi büyük devletler tarafından idare ediliyordu. Dolayısıyla şimdi bir Hıristiyan vali bulmak gerekmektedir. Vali konusu yeni tartışmalara sebebiyet verdi. İngiltere ve Rusya, ilk defa aynı görüşü benimseyip, Yunan veliahdı *George*'nin vali olmasını istedi. Osmanlı Devleti buna yanaşmak istemedi. Padişah II. Abdülhamid başka bir devletin uyruğu olan birisinin vali tayin edilmesinin, adanın elden çıkması sonucunu doğuracağını biliyordu. Bu dönemde Osmanlı devlet adamlarının görüşleri de oldukça şaşkıncıdır. İngiliz işgalinde bulunan Kıbrıs'ın Girit'le değiştirilebileceği ve böylece gailelerin de atlatılabileceği

³¹⁴ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 197-198.

³¹⁵ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 199.

düşünülyordu³¹⁶. Ancak özellikle Rus Çarı'nın baskısı üzerine Padişah II. Abdülhamid, *George*'nin Girit valiliğini kabul etmek zorunda kaldı³¹⁷.

2. Büyük Devletlerin Girit'i İşgali

a. Osmanlı Askerlerinin Girit'ten Çıkarılması

Girit'te muhtariyetin ilan edilmesinden sonra 1898 yılında Osmanlı Devleti'nin artık ada ile olan bağlantısını fiilen kesmek isteyen süreç gelişmeye başladı. *Epitropi Cemiyeti* eylemlerini daha rahat bir şekilde sürdürüp Yunanistan'a ilhaki kolaylaştırmak için Girit'te büyük devletlerin icra komitesinden Osmanlı askerlerinin adadan çekilmesini istedi. Avrupa devletlerinin bahanesiyle de yaşanmakta olan karışıklıkların sebebinin adadaki Osmanlı askerleri olduğunu görmeye başladılar³¹⁸.

Girit'te bulunan büyük devletlerin amiralleri, başkentlerine gönderdikleri telgraflarda adada 4.500 Osmanlı askeri ve 8.000 civarında silâhlı Müslüman'ın bulunmasına rağmen Avrupa askerinin sayısının 1.500 olduğunu, bu durumun adada asayişin sağlanmasına engel olduğunu bildirmişlerdir. Bunun üzerine 16 Mayıs 1898'de Osmanlı Devleti'ne verilen notada Girit'teki Osmanlı askerinin sayısının azaltılmasını istemişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti bunu reddetmiştir³¹⁹.

Girit'teki icra komitesi göreve başladıktan sonra öncelikle maddî kaynak sağlamak amacıyla adanın aşâr gelirinini idare tarafından toplanmasını istemiştir. Amirallerin aracılığıyla büyük devletlerin bu konuda olumlu cevap vermeleri üzerine aşâr gelirinini yeni yönetim tarafından toplanmasına başlanmıştır. Osmanlı Devleti de aşâr toplanmasının Osmanlı memurlarının elinden alınıp yeni yönetime verilmesinin Osmanlı hükümlerine aykırı olduğunu belirterek protesto

³¹⁶ BOA., Y. PRK. TKM. no: 38/11, 29 Ağustos 1315/10 Eylül 1899.

³¹⁷ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 563.

³¹⁸ Ayşe Nükhet Adıyeko, *a.g.e.*, s. 204, 205.

³¹⁹ BOA., Y.A. Res. 95/42, 22 Cemaziyelevvel 1316/8 Ekim 1898.

etmiştir³²⁰. 6 Eylül 1898'de Kandiye'de İngiliz askerlerinin aşâr toplamak yetkisini almak için vergi dairesine girmeye çalışmaları üzerine buradaki memurların ve halkın direnmesi ile karşılaşmışlardır³²¹. İngiliz askerlerinin halk ve memurlar üzerine silâh kullanması sonucu olaylar büyümüşür. Kandiye şehrindeki çatışmalar sırasında Müslüman ve Hıristiyan halktan ve İngiliz askerlerinden bir çok ölen ve yaralanan olmuştur. Bu ölenler arasında İngiltere'nin Girit konsolosu da bulunuyordu³²². Adadaki İngiliz hükümeti temsilcileri Kandiye olayları nedeniyle bu şehirde bir askerî mahkeme oluşturdular. Olaylara doğrudan karıştığı tespit edilen yedi Müslüman 19 Ekim 1898'de idam edildi³²³. Kandiye olayları, Osmanlı askerinin Girit'ten çıkarılması için yeterli bir sebep olarak görülmeye başlandı. Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'ne 4 Ekim 1898 tarihinde verdiği ultiमतomda, adadaki Osmanlı askerî varlığının tam muhtariyet esasıyla bağdaşmadığını ve halk üzerinde tahrik sebebi olduğunu, Osmanlı askerlerinin bir ay içinde adayı tahliye etmesi gerektiğini ve Girit'teki Müslümanlar ile Osmanlı hakimiyetini kendilerinin koruyacağını bildirdiler³²⁴. Osmanlı Devleti, büyük devletlerin baskılarına daha fazla karşı gelemeyerek 1898 yılı Kasım ayından itibaren adadaki tüm askerlerini çekmek zorunda kaldı. Sadece Hanya'da Osmanlı sancağını korumakla görevli küçük bir müfreze bırakıldı³²⁵.

Girit'ten Osmanlı askerlerinin asayışı bozduğu bahane edilerek zorla çıkarılması adadaki Türkleri kaygı içerisine düşürmüştür. Büyük devletlerin, adadaki Rumları kollaması, Türklerin ise evlerine girerek tecavüzde bulunmaları ve silâhlarını toplamalarının açıklanabilir hiçbir yanı yoktur. Türk askerinin geri çekilmesiyle birlikte adadaki Türk nüfusunun yarısı Anadolu'ya göç etti. Girit'te 1897 yılında 70.000 Türk'e karşılık, 230.000 Rum yaşıyordu. 1900 yılında yapılan nüfus sayımında Türk nüfustaki azalma giderek belirgin bir hâle gelmeye başladı. Girit'te Türkler 33.496 nüfus ile % 11'lik, Rumlar ise 269.319 nüfus ile % 88'lik bir

³²⁰ BOA., Y.A. Res. 94/70, 26 Ağustos 1315/29 Nisan 1898.

³²¹ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 563.

³²² Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 124.

³²³ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 205.

³²⁴ Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 800.

³²⁵ BOA., Y.A. Res. 94/11, 7 Teşrin-i sani 1314/19 Kasım 1898.

orana sahipti³²⁶. Türk askerinin adadan çekilmesi Türk ve Rum nüfus arasındaki dengesizliği arttırmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin de Girit'teki hakimiyeti her açıdan olduğu gibi nüfus açısından da büyük bir darbe almıştır.

b. Prens George'nin Girit Valiliği

Prens George, Rus Çarı'nın Osmanlı Devleti'ne yaptığı baskılar sonucunda Girit valiliğine getirilmişti. Görev süresi 3 yıl olarak belirlenen *Prens George*'nin, 21 Aralık 1898'de göreve başlamasından sonra Girit'te askerî kuvveti bulunan dört devletin amirallerinden her biri 800 kişilik bir kuvvet bırakarak, adadan çekildiler³²⁷. Aynı *Prens George*, iki yıl önce Girit'i Yunanistan'a katmak için Rum asilerle birlikte adaya çıkmıştı. Yunanistan'ın elde etmek istediğini, şimdi Avrupa devletleri ona kendi elleriyle sunuyorlardı. Girit'teki Türk askerî ve mülkî görevliler uzaklaştırıldığı gibi, adadaki Türk halkın elinde bulunan silahları da topladılar ve Türkleri, Rumların insafına bıraktılar. Bununla beraber büyük devletler, *Prens George*'nin otoritesini güçlendirmek adına ona 4.000.000 frank para verdiler³²⁸.

1899 yılında Girit'te kurucu meclis toplandı ve Giritli bir hukukçu olan *Venizelos* tarafından hazırlanan yeni anayasayı inceleyip kabul etti. Girit için bir bayrak, posta pulu, İtalyan subayları nezaretinde Girit polis teşkilâtı oluşturuldu. *Prens George*'ye yardımcı olmak üzere beş kişilik bir müşâvere heyeti kuruldu³²⁹. Bu tarihten itibaren Girit, Osmanlı Devleti için artık kaybedilmiş olarak telâkki edilebilirdi. Çünkü adada yalnız bir Osmanlı bayrağı kalmıştı ki, bu da sadece Osmanlı hakimiyetinin temsili olduğunu gösterir mahiyetteydi³³⁰. Görüldüğü üzere Padişah II. Abdülhamid döneminde Girit adası Osmanlı hakimiyetinden fiilen ayrılmıştır. Ancak bu ada üzerinde Osmanlı idaresinin devam etmekte olduğuna inanan tek kişi yine II. Abdülhamid'di. Padişah'ın Girit hakkındaki görüşleri

³²⁶ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 267.

³²⁷ Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 801.

³²⁸ Mahir Aydın, *Girit Sarı Kitap*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 27.

³²⁹ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 125.

³³⁰ Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 801.

oldukça şaşırıktır. “Yunan Prensi George’nin Girit adası valiliği tayinine istemeyerek muvafakat ediyorum. Zaten ne yapabilirim ki?. Rusya ve İngiltere onun namzetliğini desteklemek hususunda mutabıktılar. Çarın şahsî sempatilerinin, Rus diplomasisinin mülahazalarına yerini terk etmesi beklenebilirdi. Fakat Çar’ın, hayatını kurtaran kişiye karşı dostluğu ve minnettarlığı, bu halde Rus politikasının sevk ve idare kuvvetini teşkil etmiştir. Fransa özel bir düşünceye sahip olmaksızın bir daha Moskov havasına uyarak hareket etmektedir. Avusturya ve İtalya ise kayıtsızdırlar.” “Bize, bu kadar kana mal olan bu güzel ada nede olsa birgün bizden koparılacaktır. Eski projemin (1880) tatbik mevkiine konması iyi olurdu. Girit’i Yunanlılara feda etmek istiyordum; bu suretle her vakit için Tesalya’yı temin etmiş olacaktım”³³¹.

Venizelos’un başkanlığında hazırlanan 114 maddelik Girit Kanun-i Esasîsi, 19 Nisan 1899’da uygulamaya konuldu. Söz konusu kanunun maddeleri şöyleydi:

1. Girit, kendisine bağlı diğer adalar ile dört devlet tarafından kararlaştırılmış şartlar gereği tam bir muhtar hükümettir (Md. 1).
2. İşgal güçlerinin ayrılmasından sonra hiçbir yabancı asker Girit üzerinde bulunamaz veya geçemez (Md. 4).
3. Girit’in resmî dili Rumca’dır. (Md. 5).
4. Giritliler hangi dine mensup olurlarsa olsunlar kanun karşısında eşit olup aynı haklara sahiptirler (Md. 7).
5. Genel güvenlik açısından sakıncalı olmadığı halde her Giritli Girit’te istediği yere gidip gelebilir ve istediği yerde oturabilir (Md. 12).
6. Prens adanın hakimidir. Kendisi halktan seçilmiş bir meclisle birlikte kanun koyma görevini ve müsteşarlar aracılığıyla yürütme erkini kullanır. Adlî kuvveti ise mahkemeler aracılığıyla uygular (Md. 28).
7. Prens meclisin onayına sunmak kaydıyla anlaşma, imza, sikke darb ve nişan ita eder (Md. 30).

³³¹ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 125.

8. Genel meclis Prens ile beraber kanun koyma konusunda eşittir. Meclis seçilmiş üyelerle Prens tarafından atanan üyelerden oluşur (Md. 37).

9. Prens müsteşarlarını dilediği şekilde tayin ve azleder (Md. 65)³³²

Görüldüğü üzere, sözde hukuk ilkelerini tespit eden maddeler aslında Girit'teki hukuksuzluğun en güzel örnekleridir.

Prens George'nin Girit'e gelmesiyle birlikte adada bir sükun devresi başladığı görülmüşse de, Rumların Yunanistan'a ilhak için giriştikleri mücadele ve Müslümanlara karşı saldırı ve cinayetler yeniden başlamıştı³³³. Girit'te huzursuzluklar devam ederken *Prens George* ile hukukî danışmanı *Venizelos* arasında bir anlaşmazlık baş gösterdi. *Venizelos*, adanın bir an önce Yunanistan'a ilhak edilmesi gerektiği yönünde baskılarda bulunuyordu³³⁴. *Prens George*, *Venizelos*'un baskılarına daha fazla dayanamadı ve 1900 yılında Hanya hükümet konağına Yunan bayrağı çekti³³⁵. Bu tarihten sonra da Girit'te bulunan dört devlete Yunanistan ile birleşme çalışmalarında kendisine yardım talebinde bulundu. Ancak İtalya hariç bu dört devlet, statükonun korunmasını gerekçe göstererek bu başvuruya red cevabı verdi³³⁶. Avrupa devletlerinin bu tutumu karşısında *Prens George* emellerinden vazgeçmedi ve 1901 yılında Girit Genel Meclisi, Girit'in Yunanistan'a ilhak edildiğine dair bir karar aldı. Bu kararı desteklemeleri için de Fransa, İtalya, İngiltere ve Rusya'ya ziyaretlerde bulundu³³⁷. Ancak Osmanlı Devleti, bu devletlere gönderdiği telgraflarla durumu protesto etti ve Girit'te Osmanlı hükümlerlik haklarının korunması gerektiğini, Müslümanlara karşı girişilen faaliyetlerin önlenmesini ve büyük devletlerin bu konuda vermiş oldukları teminatı yeniden hatırlattı³³⁸. Ancak Avrupa devletlerinin ilhak için daha erken olduğu düşüncesi ve

³³² Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 212, 213.

³³³ Tahmisci-zâde Mehmed Mâcid, *Girit Hatıraları* (Yay. Haz. İsmet Miroğlu – İlhan Şahin), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 46.

³³⁴ Murat Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 43, 44.

³³⁵ Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 801.

³³⁶ BOA., Y. PRK. AZJ. no: 49/123, 28 Kanun-i sani 1316/10 Şubat 1901.

³³⁷ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 213.

³³⁸ BOA., İr. Girit, no: 1370, 11 Mayıs 1317/24 Mayıs 1901.

bu tavırlarını değiştirmemeleri üzerine *Prens George*'nin girişimleri sonuçsuz kaldı³³⁹.

Prens George'nin Yunanistan'a ilhak için faaliyetlere giriştiği bu dönemde, Girit'te yaşanan bir diğer mühim siyasî gelişme de *Prens*'e karşı bir muhalefet hareketinin başlamış olmasıydı. Bu muhalefet hareketinin önderliğinde başı çeken isim de *Prens*'in hukukî danışmanı *Venizelos*'tu. *Prens George* ile arasının açılması, Girit'i Yunanistan'a dahil etmek isteyen Girit İhtilâl Komitesi'nin de *Prens*'e karşı cephe almasına sebebiyet verdi. 31 Mart 1901 tarihinde Hükümet'teki görevinden istifa eden *Venizelos*, Girit'teki mevcut duruma yönelik eleştirilerini kendisine ait olan *Kirikis* adlı gazetesinde devam ettirdi. *Venizelos*'un gazeteciliği ve gazetesinde *Prens George* ve çevresindekilere yönelttiği eleştiriler siyasî çevreleri oldukça rahatsız etmişti. Bununla beraber *Prens George*'nin yarı resmî yayın organı olan *Patrida* da, *Venizelos*'un *Kirikis*'te çıkan eleştirilerini yanıtlıyordu. Girit'teki *Venizelos-Prens George* arasındaki mücadele giderek büyüdü ve kısa süre içinde *Venizelos*, *Prens George*'ye karşı muhalefetin simgesi haline geldi. *Venizelos* aslında büyük devletlerin onu kolladığını ve Yunanistan Kralı'nın oğlu olması sebebiyle işinin oldukça zor olduğunu biliyordu ancak yine de Girit İhtilâl Komitesi'yle birlikte geniş çaplı bir isyan hareketi başlattı. İsyancılar, ayaklanmayı *Prens George*'ye karşı başlatmış olmasına rağmen Girit'in Yunanistan'a ilhak edildiğini ilan ettiler. Girit'te bu gelişmelerin yaşanması üzerine Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın isyanı bahane ederek adaya asker göndermemesi konusunda Avrupa devletlerini uyardı. Avrupa devletleri ise adada Müslümanların güvenliği için yeteri kadar kuvvet bulunduğunu Osmanlı hükümetine bildirdiler³⁴⁰. Diğer bir taraftan da Osmanlı Devleti'nin adaya kesinlikle asker göndermemesini sert bir dille uyardılar³⁴¹. *Prens George* ve *Venizelos* arasındaki bu mücadelede Türkler tarafsız olmalarına rağmen, iki tarafının ateşi arasında kalmış ve isyandan dolayı büyük can ve mal kaybına uğramıştır³⁴². Özellikle *Prens George*'nin yandaşlarının kışkırtmaları sonucu birçok Türk'ün malları yağmalandı, bazıları

³³⁹ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 213, 214.

³⁴⁰ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 217, 218.

³⁴¹ Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 801.

³⁴² Tahmisci-zâde Mehmed Mâcid, *a.g.e.*, s. 46.

köylerini boşaltmak zorunda kaldı, direnenler ise öldürüldü³⁴³. 1905 yılının Temmuz ayına kadar isyana müdahale etmeyen Avrupa devletleri, bu tarihten sonra isyancıları silâh bırakmaları konusunda uyardılar ve *Prens George*'den de isyancıların Girit Anayasası'nda düzeltilmesini istedikleri değişiklikleri yapmasını istediler. Avrupa devletlerinin takındıkları bu tavır ve isyancıların silâh gücünün zayıflaması sebebiyle *Venizelos*, Avrupa devletlerinin temsilcileri ile yaptığı görüşmelerden sonra isyana son verdi³⁴⁴. İsyancıların istekleri doğrultusunda hazırlanan yeni Anayasa; gizli oy, çoğunluklu seçim, seçilmiş yerel yöneticiler, basın özgürlüğü gibi maddeleri içeriyor ve meclise *Prens*'in on adet üye ataması hakkını ortadan kaldırıyordu. Her ne kadar *Venizelos* isyana son verse de, politik anlamda isyan durumu devam etti. *Venizelos*, *Prens George*'ye karşı son kozunu 1906 seçimlerinde kullandı. Ancak seçimlerden istediği sonucu alamadı. *Venizelos* ve arkadaşlarının bulunduğu parti meclise 36 üye çıkarırken, *Prens George* hükümetinden yana parti 78 üye çıkardı³⁴⁵. Bu seçimlerde konuşulan konu, *Prens George* yanlısı partinin para ile oy satın alması gibi seçim hileleri yapması oldu. *Prens George*, seçimlerden sonra güven tazelediğini düşünerek yapılması düşünülen düzenlemeler konusunda isteksiz davranmaya başladı ve bu düzenlemelerin yapılmasını Türklerin istemediği yönünde bir propagandaya başlayarak, adadaki Türkleri hedef gösterdi. Ayrıca, Anayasa'da değişiklik yapılmaması için Osmanlı Devleti'nin itibarlı memurlarından Danıştay üyesi Giritli bir Rum olan *Andreas Kupas*'tan da yardım istedi³⁴⁶.

Adada bu gelişmelerin yaşandığı sırada Rusya, Makedonya'daki Slavların himayesi için bir durum yaratmayı umarak Girit'in Yunanistan'a verilmesi teklifini öne sürdü. Ayrıca bu teklife paralel olarak, adadaki uluslararası komisyon yetki sınırlarını aşarak Girit sorunu için tek çözümün bu olduğunu ileri sürdü. Ancak bu öneri, Rusya'ya çıkar sağlayacağı gerekçesiyle İngiltere tarafından reddedildi. İngiltere bu muhalefetinin beraberinde yeni bir öneriyi de gündeme getirdi. Yunan

³⁴³ Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi-Mustafa Kemal Neler Yaptı*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1960, s. 90, 91.

³⁴⁴ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 219, 220.

³⁴⁵ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 220.

³⁴⁶ Ahmet Gazioğlu, *a.g.e.*, s. 91.

Kralı, *Prens George*'nin yerine başka bir Yüksek Komiser atayacak, Yunan subayları Girit milis kuvvetlerini yeniden organize edecek, uluslararası birlikler çekilecek ve Yunan Hükümeti, büyük devletlerin onayı olmaksızın Girit'in ilhak edilmeyeceği konusunda teminat verecekti. Sonuçta bu noktalar üzerinde uzlaşma sağlandı. Uzlaşmanın sağlanmış olması, *Prens George*'nin Girit'teki görevinin sona erdirilmesi anlamını da taşıyordu³⁴⁷.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, zaten büyük devletlerin özellikle Rusya'nın baskılarıyla Osmanlı Devleti tarafından Girit'e vali olarak atanan *Prens George*'nin yerine atanması düşünülen kişinin şimdi, Yunan Kralı'nın insiyatifine bırakılmış olmasıdır. Ayrıca Girit'in Yunanistan'a ilhakını sadece büyük devletler kabul ettiği taktirde çözümlenmiş olacağının da işaretlerini vermiştir.

c. Zaimis'in Girit'e Yüksek Komiser Olarak Atanması

İngiltere'nin Girit'e yeni bir idareci teklifinin diğer devletlerce de onaylanması üzerine *Prens George*'nin kendi isteğiyle görevini bırakması için durum Yunan Kralına bildirildi. Kralın Girit'teki Yunan haklarının teminini istemesi üzerine büyük devletler cevap olarak, Osmanlı padişahının Girit'teki hükümlerlik haklarının korunacağını bildirdiler. Ancak Yunanistan ile de ilişkilerini bozmamak için Girit'e atanacak kişinin belirlenmesini Yunan Kralı'na bıraktılar. Yunan Kralı ile yapılan görüşmelerden sonra Yunanistan'ın eski Başbakanı olan *Aleksandr Zaimis*'in Yüksek Komiser olmasına karar verildi. Osmanlı Devleti, *Zaimis*'in tayinini protesto etmesine rağmen, Avrupa devletleri bu durumun Osmanlı hükümlerlik haklarına aykırı bir durum olmadığını açıkladılar³⁴⁸. *Zaimis*, 1 Ekim 1906'da görevine başlamış ve statünün korunacağı konusunda teminat vermiştir³⁴⁹. *Zaimis*, Yüksek Komiser olarak Girit'te bulunduğu ilk günlerde *Prens George*'nin kabul edip uygulamada geciktirdiği Anayasa için çalışmıştır. Osmanlı Devleti, adada yaşayan Türklere zarar verecek maddelerin yer almaması için girişimlerde

³⁴⁷ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 221.

³⁴⁸ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 221-223.

³⁴⁹ Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 801.

bulunmuştur. Girit'te Yüksek Komiser'in belirlenmesinin ardından Avrupa devletleri, Girit hükümetine verdikleri 10 Temmuz 1906 tarihli nota ile Jandarma ve Milis Askerî Teşkilâtı uygun şekilde oluşturulup, asayiş sağlandıktan sonra Girit'i tahliye edeceklerini ilan ettiler³⁵⁰. Büyük devletlerin Girit'ten askerlerini çekmesinin kesinleşmesi Rumlar arasında büyük bir sevinçle karşılandı. *Venizelos* bir makalesinde: “*Yedi asırdan beri Girit ilk kez dün yabancı askerlerin postalları altında ezilmiyordu. Aslında Avrupa askerleri gerçek anlamda Girit'i işgal etmiş sayılmazlardı. Ama özgürlük açısından bu hoş bir durum değildi. Yabancı askerler adada kaldıkları süre içinde kendi egemenliklerini adada hissettirdiler. Askerî işgal büyük devletlerin egemenliğini de beraberinde getirdi ve Girit halkının egemenliğini üstlendi*” sözleriyle Girit'in işgalden kurtuluşunu kutluyordu³⁵¹. Girit'te her devletten sadece 250 asker bulunuyordu. Büyük devletlerin askerlerini çekmesinin hemen ardından Hanya kalesine Yunan bayrağı dikilmiş, olayın büyümesi üzerine büyük devletlerin askerleri sorun teşkil eden Yunan bayrağını indirerek meseleyi çözümlemişlerdir³⁵². Girit'te bu gelişmelerin yaşanmasından sonra 22 Eylül 1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, 5 Ekim 1908'de de Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesiyle beraber Girit Rumları 6 Ekim 1908'de Girit'in Yunanistan'a katıldığını belirten bir bildiri yayınlamaya genel meclisi bu kararı uygulamak için toplantıya çağırmıştır³⁵³. Ancak Yunanistan Hükümeti o an için ne büyük devletleri ne de Osmanlı Devleti'ni karşısına almak istemediğinden ilhakı kabul etmeyerek bu konuda güvence verdi³⁵⁴.

Bu yıllarda Osmanlı Devleti'nde yönetim değişikliği olmuş ve Meşrutiyet Hükümeti döneminde, yaklaşık on yıldır Girit sorunu ile ilgisi zorunlu olarak kesilmiş basın, bu girişimleri şiddetle protesto etmeye başlamıştır³⁵⁵. İstanbul ve Anadolu menşeli bir çok gazete; Girit'in yıllar evvel Türk hakimiyetinden çıktığını, Osmanlı Devleti'nin ada üzerinde artık bir etkisinin kalmadığını ve Yunanistan'a

³⁵⁰ BOA., MTZ. GR. HR. no: 67/18, 18 Cemazeyilevvel 1324/10 Temmuz 1906.

³⁵¹ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 225.

³⁵² Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 801.

³⁵³ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, İstanbul 1972, s. 337.

³⁵⁴ Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 802.

³⁵⁵ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 226.

duyulan öfkeyi ortaya çıkarmış ve Girit'teki gelişmelerden kamuoyunu sürekli haberdar etmiştir³⁵⁶.

Osmanlı tebaasının durumu 18 Ocak 1909 tarihli Tanin gazetesinde Hüseyin Cahid'in makalesine şöyle yansımıştır: “... *Osmanlı efkâr-ı umumîyesinin hükümetteki sükût-ı mücrimaneye rağmen Girit meselesine ne kadar alâkadar olduğu son günlerde görülen ilâm ile pek güzel meydana çıkıyor. İstanbul'da Girit'in Yunanistan'a ilhaki aleyhinde büyük bir nümayiş hazırlandığı gibi, vilâyetlerde de bu yolda tehyicât görülüyor, halâ müteaddid imzalarla her taraftan almaya başladığımız telgrafnameler büyük bir galeyân-ı hissiyâta delâlet ediyor...*”³⁵⁷.

Girit'teki bu gelişmeler karşısında, adadaki Osmanlı hakimiyetinin korunması konusunda ısrarcı olmayan Sultan II. Abdülhamid, protestoda bulunmaktan başka bir şey yapmıyordu. Padişah için bu dönemde Balkanlardaki Osmanlı Devleti çıkarları daha da önemliydi. Nitekim, Balkanlarda her geçen gün büyüyen Bulgar tehlikesine karşı oluşturmayı planladığı ittifaka Yunanistan'ı çekmek için Girit'teki hükümler haklarını pazarlık konusu yapmayı düşünüyordu³⁵⁸.

Artık Osmanlı Devleti için Girit'in elden çıkması kaçınılmazdı. Osmanlı Devleti, bu tarihlerden itibaren adada Rumların yapmış oldukları bütün düzenlemelere seyirci kalmıştır. Rumlar ise ilhak için sadece uygun zamanı kollamaya başlamışlardır.

³⁵⁶ BOA., Y. PRK. TKM. no: 52/28, 29 Safer 1327/22 Mart 1909.

³⁵⁷ *Tanin*, 25 Zilhicce 1326/18 Ocak 1909.

³⁵⁸ Süleyman Kocabaş, *Son Haçlı Seferi Balkan Harbi 1912-1913*, Vatan Yayınları, İstanbul 2000, s. 76, 77.

C. GİRİT'İN YUNANİSTAN'A İLHAK SÜRECİ

Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin askerlerini Girit'ten çekmesinden sonra Yunanistan ile Girit'in yeniden ilhak girişimlerinde bulunmasından ve Türklerin can güvenliğinin tehlikeye düşmesinden endişe ediyordu. Osmanlı Devleti, bu düşüncelerle, 1909 Mart ayının sonunda devletlerden tahliye kararından vazgeçmelerini istedi. Fransa cevap olarak, tek başına karar veremeyeceğini ve Balkanlarda yaşanan buhran sebebiyle bu işten bahsetme zamanının henüz gelmediğini bildirdi. Diğer devletlerden de olumlu yanıt alamayan Osmanlı Devleti, İngiltere'ye özel bir teklifte bulunarak, Girit sorunu çözümlenene kadar İngiliz askerlerinin adada kalmasını istedi. İngiltere ise verdiği cevapta, Girit'te huzur ve asayişin sağlandığını ve tahliye kararının alındığını, İngiliz askerinin Girit'te kalmasının İngiltere ile diğer üç Avrupa devletinin arasını açacağını bildirerek bu teklifi reddetti³⁵⁹.

Osmanlı Devleti'nin tüm çabalarına rağmen Avrupa devletlerinin tahliye kararından vazgeçmemesi üzerine tartışmalar tahliyeden sonra adada idarî durumun nasıl olacağı konusu üzerinde yoğunlaştı. 1909 Mayıs ayı sonunda Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinden tahliye sonrasında kendisine bağlı muhtariyet idaresinin devam etmesini istedi³⁶⁰. Bu dönemde basında çeşitli yorumlar ortaya çıktı. Öncelikle adadaki askerlerin tümüyle çekilerek yerlerini Yunan askerine terk etme kararı aldıklarından bahsediliyordu. Diğer taraftan dört büyük devlet askerlerinden Fransız, İtalyan ve Rus askerlerinin çekilerek adada İngiliz askerlerinin kalacağı ve bunların da sonradan adayı Yunanistan'a terk edeceği de yine gazetelerde dolaşan söylentiler arasında idi. Son olarak ise basında dolaşan söylentiler Girit adasının tamamen bağımsız bir devlet olacağı yolunda idi. Basında bu tartışmaların yapıldığı sırada büyük devletler Osmanlı Devleti'ne belirli bir para karşılığı ada üzerindeki

³⁵⁹ BOA., MTZ. GR. HR. no: 67/35, 10 Rabiulevvel 1327/1 Nisan 1909.

³⁶⁰ *İttihad*, 19 Mayıs 1325/1 Haziran 1909.

haklarından tümüyle vazgeçmesi teklifini getirdi. Ancak bu olay basında yine büyük protestolara yol açtı³⁶¹.

Büyük devletlerin askerlerini çekmesinin hemen ardından bu durum için fırsat kollayan Rumlar, Türklere karşı katliamlara giriştiler. Hanya ve Kandiye’de bir çok Türk katledildi. Girit’in Yunanistan ile birleşmemesinin adadaki Türklerin can ve mal kaybına sebebiyet vereceğini bildirdiler. Rumlar bununla da yetinmeyip, adanın Yunanistan ile birleşmesinde en büyük engel teşkilinin Türkler olduğu ve yok edilmelerinin gerektiği yazılan beyannameler yayınlarak adanın çeşitli yerlerinde halka dağıtmışlardı³⁶².

Bu gelişmelerin yaşandığı sırada Girit’te görev yapan Yüksek Komiser *Zaimis*’in görev süresi 1911 yılında sona eriyordu. Girit Rumları bu ortamdan yararlanmak amacıyla adayı Yunan Kralı adına Yunan Anayasası’na göre yönetecek bir komiser tayin edilmesini istiyorlardı. Osmanlı Devleti, büyük devletler nezdinde sefirleri aracılığıyla ne *Zaimis*’in görev süresinin uzatılmasını, ne de Yunan Kralı tarafından yeni bir komiser tayin edilmesini kabul etmeyeceğini bildirdi. Söz konusu devletler bu noktada aralarında gerçekleştirdikleri görüşmelere Osmanlı Devleti’ni dahil etmemekle birlikte, Osmanlı Devleti’nin de isteklerini dikkate alarak adaya yeni bir komiser tayin edilmemesini kararlaştırdılar³⁶³. Ancak Girit Genel Meclisi bu kararı tanımamakla birlikte *Zaimis*’in adaya girmesini engelledi. *Zaimis*’in senelik komiserlik tahsisâtı olan 100.000 frank Girit’in 1911 yılı bütçesine dahil edilmedi. Böylece büyük devletler ve Osmanlı Devleti gözünde Yüksek Komiser sıfatı taşıyan *Zaimis*’in bu statüsü Girit Genel Meclisi tarafından ortadan kaldırıldı³⁶⁴.

³⁶¹ Ayşe Nükhet Adıyeke, “Türk Basınında Girit’in Yunanistan’a Katılması (1908-1913)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, İzmir 1991, s. 53.

³⁶² *İkdam*, 8 Kanun-ı sani 1324/21 Ocak 1909.

³⁶³ Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 802.

³⁶⁴ Tahmisci-zâde Mehmed Mâcid, *a.g.e.*, s. 99, 100.

Girit'teki bu gelişmelerden sonra adadaki Osmanlı hükümlerlik haklarını hiçe sayan uygulamalar ortaya konulmuştur. Girit Genel Meclisi'nde Türk üyelerin yemin sorunu, Osmanlı Devleti'nin Girit'e gönderdiği kadıların Rumlar tarafından kabul edilmemesi durumu ve Türk üyelerin Girit Genel Meclisi'nden atılmaları bunlardan sadece birkaçıdır. Bu durum artık fiilen kaybedilen Girit'in kağıt üzerinde olmasa da hukuken de kaybedildiğinin resmidir. Artık sadece Türk sancağının adadan indirilmesi gibi basit bir işlem kalmıştır ki, bu da Balkan Savaşı'ndan sonra gerçekleşecektir.

1. Meclisteki Türk Üyelerin Yemin Sorunu ve Meclisten İhraçları

Girit Genel Meclisi'nin 1908 yılı içerisinde Yunanistan'a ilhak kararının Avrupa devletleri tarafından tanınmamasına rağmen yerel yönetim, Girit'teki tüm kademelerde bulunan idarî ve adlî memurların Yunan Kralı adına yemin ederek göreve devam etmeleri zorunluluğunu getirdi. Girit Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne bağlılığını hedef alan bu zorunluluk ilk aşamada çeşitli dairelerde görev yapan az sayıda Müslüman memuru kapsadı. Memurlar ise bu durumu, görevden ayrılma yada nakdî para cezalarına çarptırılmayı göze alarak şiddetle protesto etti³⁶⁵.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerini uyarmasına rağmen, Girit Meclisi'nin açılışında yemin sorunu çözümlenemedi. 9 Mayıs 1910'da açılan mecliste kapının üstünde Yunan bayrağı dalgalanıyordu. Başkanlık kürsüsünün üstünde iki büyük Yunan bayrağı arasında Yunan Kral ve Kraliçesinin resimleri asılmıştı. Orada bulunan Yunan subayları da resmî kıyafetlerini giymişlerdi. Dinî merasimin ardından Meclis Başkanı *Skolozı*, kürsüye çıkarak, Meclisi Yunan Kralı adına ve Yunan kanunlarına göre açtığını ilan etti. Müslüman mebuslar bu durum karşısında, meclisin Yunan Kralı adına ve Yunan kanunlarına göre açılmasına itiraz eden bir reddiyeyi Meclis Başkanlığı'na verdi. Reddiye, başkanlık tarafından kabul edildi. Ancak bu sefer de Meclis Başkanı'nın teklifi ile Yunan Kralı adına yemin edildi. Bu olayı da protesto etmek için ikinci bir reddiyeyi Meclis Başkanı'na

³⁶⁵ Ayşe Nühket Adıyeye, *a.g.e.*, s. 288.

vermek için başkanlık makamına giden *Naimbeyzâde Hüseyin Bey*, reddiyeyi vermek üzereyken Rum mebus *Daskaloyani*'nin saldırısına uğradı ve reddiye elinden alınarak yırtıldı. Bununla beraber diğer Rum mebuslar “*okso, okso*” yani “*dışarı, dışarı*” şeklinde bağırmağa başladılar. Girit'teki Müslüman mebuslar bu olay üzerine Meclis'ten çıkarıldı³⁶⁶. Girit'te bu gelişmelerin yaşanması üzerine Osmanlı Devleti, büyük devletlere başvurmuş ve Yunan mallarına karşı boykot uygulamıştır. Büyük devletlerin Atina temsilcileri, Yunan Kralı'ndan Girit'te kendisine edilen yemini tanımamasını, Girit hükümetinden de Müslüman üyelerin yemin etmeksizin meclise girebilmelerini istemiştir. Ancak Girit Meclisi'nin konsoloslara ilettikleri cevapta, adanın Yunan devlet teşkilâtı dışında var olmayacağını bildirmişlerdir³⁶⁷.

Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi üzerine İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya, Girit Hükümeti'ne bir nota vererek, Müslüman mebusların meclise yeminsiz olarak alınmaması halinde adanın önemli noktalarını çıkarak limanları ve gümrükleri işgal edeceklerini bildirdiler³⁶⁸. 1910 Temmuz ayı sonunda bir kez daha toplanan Girit Genel Meclisi, Avrupa devletlerinin uyarısını dikkate alarak Müslüman mebusların Yunan kralı adına yemin etmeden meclise kabul edilmeleri kararlaştırıldı. Ancak *Venizelos*, meclisi tatil etti ve Müslüman mebusların meclise girişini de geciktirmiş oldu³⁶⁹.

Yemin meselesi büyük devletlerin baskılarıyla bu sonuca ulaştıktan sonra, Rumlar girişimlerini başka noktalara kaydurdular. Meclis üyeleri ve memurlar nedensiz olarak görevden alınmaya yada maaşlarının ödenmemesi yöntemine sık sık başvuruldu.

³⁶⁶ Tahmisci-zâde Mehmed Mâcid, *a.g.e.*, s. 66, 67.

³⁶⁷ Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 802.

³⁶⁸ Ayşe Nühket Adıyeke, *a.g.e.*, s. 289.

³⁶⁹ *Ümid*, 17 Temmuz 1326/30 Temmuz 1310.

1912 yılı başında yeni toplanan mecliste alınan kararlar arasında bir kez daha Müslüman üye ve memurların Yunan Kralı adına yemin etmesi zorunlu tutuldu³⁷⁰.

2. Kadı Tayini Sorunu

Girit'te 23 Mart 1900'de ilan edilen “*Girid Ahali-yi İslâmiyesi Nizamnâme-yi Hususisi*”nde Hanya, Resmo ve Kandiye'de bulunan şer'i mahkemelere şeyhülislâmdan “*vazife-yi kazayı ifa etme*” izni olan kadıların, Prens'in emriyle tayin edileceği belirtilmişti. Ayrıca kadıların göreve başlamadan önce, Prens ve müsteşarının huzurunda yemin edecekleri de karar altına alınmıştı³⁷¹.

Girit'te Kadı sorununun ortaya çıkması ise, Kandiye Kadı vekilinin, 1911 Mart ayında vefat etmesi nedeniyle Müslümanlar tarafından seçilen Mehmed Kâzım Efendi'nin hükümetten tayin iznini almak için önce Yunan Kralı adına yemin etmesinin istenmesidir. Mehmed Kâzım Efendi, Yunan Kralı adına yemin etmeyince, Kandiye Mahkeme-i Şer'iyyesi Kadı Vekilliği makamı boş kaldı³⁷².

Osmanlı Devleti'nin Girit'e kadı gönderme kararının adayı karıştırması üzerine İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya, Osmanlı Devleti'nden kadı tayinini ertelemesini istedi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasında müzakereler başladı³⁷³. Kadı tayini problemi için devletlerin müzakerelere başladığı tarihlerde gerek Girit'teki Rumlar gerekse Osmanlı kamuoyu, düzenledikleri mitinglerle alınacak kararların kendi istekleri doğrultusunda çözümlenmesi için uğraştılar. İstanbul'da Sultanahmed meydanında geniş çaplı bir protesto mitingi düzenlendi. 7 Haziran 1911'de de Hanya'nın *Paçonarya* mevkiinde büyük bir silâhlı miting yapıldı. Mitinge Rum ahalinin yansıra Girit Meclisi Rum üyeleri, politikacılar, *Venizelos*'un danışmanı, Girit'i Yunanistan'a katmak isteyen asi Rum eşkiyaları da katıldı. Miting bitiminde, Rum eşkiyalar, Hanya'da Müslümanların

³⁷⁰ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.m.*, s. 62

³⁷¹ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 290.

³⁷² Tahmisci-zâde Mehmed Mâcid, *a.g.e.*, s. 64.

³⁷³ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 290.

oturdukları yerlere giderek, gözdağı vermek amacıyla havaya binlerce kurşun sıkıldılar³⁷⁴.

Müzakereler sonunda Avrupa devletleri, kadıların ada Müslümanlarından seçilmesini ve Girit Hükümeti tarafından yemin ettirilmeksizin görevlendirilmelerini kararlaştırdılar ve bunu ada yönetimine bildirdiler. Böylece Osmanlı Devleti'ne dinsel olduğu kadar hukuksal bağının da sembolü haline gelen kadıların tayini sorunu, her zaman olduğu gibi büyük devletlerin müdahalesi sonucunda çözümlendi³⁷⁵.

3. Girit Genel Meclisi Rum Mebuslarının Yunanistan Meclisi'ne Katılmaları

1910 Nisan ayında Yunanistan'da *Liberal Parti*, Girit'ten Venizelos ve beraberindeki beş kişiyi genel seçimler için milletvekili adayı olarak gösterdi. Bu olay Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nde büyük tepki yarattı. Ancak bütün itiraz ve engellemelere rağmen Girit Genel Meclisi, *Venizelos* ile birlikte Yunan parlamentosuna katılacak diğer temsilcileri seçti. *Venizelos* da, Avrupalı devletlerin itirazlarına uyararak Girit'teki meclis başkanlığından istifa etti³⁷⁶.

Yunanistan'da 1909 yılı Ağustos ayındaki *Gudi Darbesi* ile yönetimi ele geçiren Askerî İttifak, ülkedeki karışıklığı çözümlenmeyi başaramadı³⁷⁷. Bu sebeple Yunanistan'ı siyasî buhrandan kurtarmak için Girit'te başarılı bir politik geçmişine olan *Venizelos*'a 1909 Aralık ayında siyasî danışmanlık teklif edildi³⁷⁸. *Venizelos* bu teklifi 22 Aralık 1909'da kabul etti. Yunanistan'da giriştiği siyasî mücadelelerin ardından da 6 Ekim 1910'da Yunanistan'da başbakanlığa getirildi³⁷⁹.

³⁷⁴ *İttihad*, 27 Mayıs 1327/9 Haziran 1911.

³⁷⁵ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 291.

³⁷⁶ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 292.

³⁷⁷ Murat Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 51, 52.

³⁷⁸ *Girit'ten Kıbrıs'a Yunan Yayılmacılığı, Girit Nasıl Kaybedildi*, KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı Tanıtma Dairesi Yayını, Lefkoşa 2001, s. 35.

³⁷⁹ Murat Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 52.

Venizelos'un Girit'ten giderek Yunanistan Başbakanı olması, Girit Rumlarını harekete geçirmiştir. 1911 yılı içerisinde Yunanistan parlamentosuna gönderilmek üzere Girit'ten 25 üye belirlenmiştir. Ancak büyük devletler, bu defa duruma müdahale ederek üyelerin Yunanistan'a gitmelerini engellemiştir. Üyelerin adayı terk etmeleri halinde de Girit'i işgal edeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine *Venizelos* başkanlığındaki Yunanistan Hükümeti, Giritli üyeleri kabul etmeyeceğini Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir. Ancak Giritli üyeler bir yolunu bulup Atina'ya gitmek için harekete geçtiler. Fakat bir Fransız harp gemisi tarafından yakalanarak tutuklandılar ve Yunan parlamentosu açık kaldığı müddetçe de serbest bırakılmadılar³⁸⁰.

Giritli Rum milletvekillerinin Yunan parlamentosuna katılma hadisesi 1912 Mart ayında da yaşandı. Büyük devletler bu defa Girit'i işgale karar vermiş olduklarını bildirdiler. Ancak uyarıya rağmen Girit yönetimi kararını değiştirmede ve belirlediği 69 üyeyi Atina'ya gönderme teşebbüsünde bulundu. Ancak yine Atina'ya gitmek için yola çıkan üyeler bu defa İngiliz harp gemilerince tutuklandı³⁸¹. 1912 yılı içerisinde Balkanlardaki gerginliğin hat safhaya çıktığı bu dönemde Başbakan *Venizelos*, Osmanlı Devleti'ne karşı Sırbistan ve Bulgaristan'la anlaşarak "*Balkan İttifakı*"nı oluşturdu. Ayrıca *Venizelos*, Osmanlı Devleti'ne karşı vermiş olduğu teminatlardan da geri adım atabileceğini belirtti³⁸².

Balkan Savaşı'nın patlak vermesinden biraz önce, sayıları 40 kadar olan Giritli Rum mebuslar, görkemli bir biçimde Atina'da Yunan parlamentosuna katıldılar. Yunan Başbakanı *Venizelos*, "*olaylar nasıl gelişirse gelişsin, bundan böyle Girit ile Yunanistan parlamentosu aynı olacaktır*" dedi. Osmanlı Devleti, Girit'in Yunanistan'a katılması (*Enosis*) anlamına gelen bu davranışı bir savaş nedeni sayacağını önceden belirtmişti³⁸³.

³⁸⁰ Cemal Tukin, *a.g.e.*, s. 803.

³⁸¹ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 293.

³⁸² İsmail Hami Danişmend, *a.g.e.*, s. 382.

³⁸³ Bilâl N. Şimşir, *Ege Sorunu Belgeler*, C. II, TTK Basımevi, Ankara 1989, Eklerden.

Bütün bu gelişmelerden sonra I. Balkan Savaşı patlak verdi. Osmanlı Devleti, Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan ile savaşmak zorunda kaldı. Bütün cephelerde mağlup oldu. Büyük devletlerin araya girmesiyle savaş sona erdi ve Londra’da savaşın sonuçları değerlendirilmek üzere bir konferans yapıldı.

4. Londra Antlaşması ve Girit’in Türk Hakimiyetinden Çıkışı

Birinci Balkan Savaşı sonunda toplanan Londra Konferansı’na Balkan devletleri ve Osmanlı Devleti’nin yanı sıra büyük devletler de katıldılar. Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti’nden istedikleri; Midye-Enez hattının batısında kalan toprakların ve adaların Osmanlı Devleti’nin elinden alınarak Balkan devletleri arasında paylaşılmasıydı³⁸⁴.

Görüşmeler esnasında Osmanlı Devleti temsilcisi Reşit Paşa, Osmanlı Devleti’nin “...*Girit üzerindeki bütün haklarımızdan vazgeçiyoruz. Şu şartla ki, bizden başka bir Ege adasının bırakılması istenmesin*”³⁸⁵ şeklinde dile getirmiştir.

Görüşmeler sonunda 30 Mayıs 1913’te imzalanan Londra Antlaşması ile Girit tamamen Osmanlı hakimiyetinden çıkmış oldu. Anlaşmanın ilgili maddesi ile;

Madde 4: “*Sultan’ın Girit üzerindeki bütün haklarını bağlaşıklara bıraktığını*” belirtir.

Bu maddeden anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti Girit’i büyük devletlere terk etmiştir. Girit’in dışında I. Balkan Savaşı’nda Yunanistan’ın işgal ettiği adalarla ilgili karar verme yetkisi de yine büyük devletlere bırakılmıştır.

14 Kasım 1913 tarihinde Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında Atina Antlaşması imzalandı. Kısaca bu antlaşmayla, her iki ülke, kendi sınırları içinde kalan topraklardaki azınlıkların dinsel ve sosyal haklarını teminat altına aldılar³⁸⁶.

³⁸⁴ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 679.

³⁸⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II Kısım II, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 216-224.

³⁸⁶ Ayşe Nükhet Adıyeye, *a.g.m.*, s. 67.

Bu tarihten bir ay sonra da 14 Aralık 1913 günü Yunan Kralı, Girit adasına Yunan bayrağı çekti ve adanın Yunanistan'a katıldığı tüm dünyaya ilan edildi. Böylece bir zamanlar yüz binlerce can verilerek Osmanlı toprağına katılmış olan, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının ortasındaki bu stratejik ada Osmanlı Devleti'nden artık kopmuş ve Yunan toprağı haline gelmiş oluyordu³⁸⁷.

³⁸⁷ Bilâl N. Şimşir, *a.g.e.*, s. XXII.

SONUÇ

Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında, stratejik bakımdan oldukça önemli bir konumda bulunan ve tarih boyunca çeşitli milletlerin egemenliğine giren Girit adası, 1669'da 25 yıl süren kanlı çarpışmalar sonucunda Türkler tarafından fethedilmiştir.

Girit, Türk hakimiyetine girdikten sonra Osmanlı Devleti, fethettiği birçok yerde uyguladığı nizamın daha fazlasını Girit'te tatbik etmiştir. Yüzyıllar boyunca huzur ve asayişin sağlanamadığı Girit'te, sulh ve sükûnu Osmanlı Devleti tesis etmiştir. Osmanlı Devleti yapmış olduğu idarî, adlî, malî düzenlemelerle adadaki Rum halka tam bir serbestlik vermiş, Rum ahalinin dinî işlerine dahi karışmamıştır.

19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Fransız İhtilâli'nin beraberinde getirdiği milliyetçilik akımından, çok uluslu bir devlet olan Osmanlı Devleti de etkilenmiştir. Devletin Balkanlar'da ve Akdeniz adalarında yaşayan Hıristiyan halkları, milliyetçilik ve bağımsızlık fikirlerinin de etkisiyle isyan etmişler ve kendi devletlerini kurmak istemişlerdir. Bu emeline ulaşarak Osmanlı Devleti'nden kopan ilk devlet de Yunanistan olmuştur. Girit'in kaderinin belirlenmesinde Yunanistan'ın çok büyük rolü bulunmaktadır. Çünkü Yunanistan'ın kurulmasından sonra Girit'in bu devlete dahil edilmemesi gerek Yunanlıları gerekse Giritli Rumları harekete geçirmiştir. Yunanistan'ın Giritli Rumları el altından Osmanlı idaresine karşı kıskırtması ve birleşme istekleri isyanlara sebebiyet vermiştir. 1866 yılından itibaren başlayan Girit isyanlarını Osmanlı Devleti, olayların büyüyerek Avrupa devletlerinin müdahalesini önlemek için tavizler vererek bastırabilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin taviz vererek adada yaptığı düzenlemeler Rumlar için yeterli görülmemiş ve isyanlar devam etmiştir.

1878 Halepa Sözleşmesi ile Girit Rumlarına geniş imtiyazlar verilmiş, ada Osmanlı Devleti içinde özerk bir yapıya kavuşmuştur. Ancak kazanılan bu geniş haklara rağmen Rumlar yetinmemiş, adanın Yunanistan'a ilhakı için silâhlı

mücadeleye devam etmişlerdir. Bu mücadele Avrupa devletlerinin Girit'e fiilî müdahalesine kadar devam etmiştir.

1898'de ada İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyanlar tarafından asayişin temini bahanesiyle işgal edilmiş, Osmanlı askerleri adadan çıkarılmış ve adaya Yüksek Komiser olarak da Yunan Kralı'nın oğlu *George* atanmıştır. Adada Osmanlı askerinin olmayışı, Rumları iyice cesaretlendirmiş ve Türklere karşı katliamlara girişerek yıldırma politikası gütmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin tüm protestolarına rağmen Girit'te hakimiyetinin devam ettiği söylenerek bir nevi oyalama taktiği uygulanmıştır. Avrupa devletlerinin bu tutumu Girit'in Yunanistan'a ilhakını kolaylaştırmaktan başka bir şey değildir.

Giritli Rumların asıl hedefleri adayı Yunanistan'a dahil etmek ve bunun için de Girit'te sürekli isyanlar çıkararak adadaki Türkleri korkutmak, sindirmek ve göçe zorlamak olmuştur. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı siyasî durum, adadaki Türkleri kendi kaderlerini belirlemeye zorlamıştır. Avrupa devletlerinin Girit Rumlarına sempatisi, Osmanlı Devleti'nin çaresizliği ve dirayetli bir dış politika takip edememesi, Girit'in Türk hakimiyetinden çıkışının en belirleyici faktörleri olmuştur. Nitekim ilhak için en uygun zamanı kollayan Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne karşı Bulgaristan ve Sırbistan ile birleşerek I. Balkan Savaşı'nı başlatmış, Osmanlı Devleti'nin mağlup olmasından sonra 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması ile de Girit, sessiz sedasız bir biçimde Türk hakimiyetinden çıkmıştır.

Girit'teki benzer tarihî süreç bugün Kıbrıs'ta karşımıza çıkmaktadır. Girit, nasıl sistemli bir şekilde oynanan oyun sonucunda Türk hakimiyetinden çıktıysa bugün Kıbrıs da aynı şekilde elimizden alınmaya çalışılmaktadır. Avrupa devletlerinin yüzyıllar boyunca Türklere karşı takip etmiş oldukları politikada hiçbir değişiklik olmamıştır. Daha fenası ise, Türk idareci ve eliti ile kamuoyunun bu tür ayrılcı politikalar karşısında seyirci rolünü devam ettirmesidir.

KAYNAKÇA

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

a. Girit İrade Tasnifi

İr. Girit, no: 775, 15 Zilkade 1307/4 Temmuz 1889.

İr. Girit, no; 1104, 16 Mayıs 1312/28 Mayıs 1896.

İr. Girit no: 1108, 17 Haziran 1312/23 Haziran 1896.

İr. Girit no: 1136, 12 Ağustos 1312/24 Ağustos 1896.

İr. Girit no: 1139, 7 Eylül 1312/19 Eylül 1896.

İr. Girit, no: 1370, 11 Mayıs 1317 – 24 Mayıs 1901.

b. Yıldız Arşivi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

Y.A. Hus. no: 345/96, 26 Haziran 1312/8 Temmuz 1896.

Y.A. Hus. no: 357/49, 2 Ağustos 1312/14 Ağustos 1896.

Y.A. Hus. no: 358/16, 13 Ağustos 1312/25 Ağustos 1896.

c. Sadaret Resmi Maruzat Evrakı

Y.A. Res. 85/31 28 Ramazan 1314/18 Şubat 1312.

Y.A. Res. 95/42, 22 Cemaziyelevvel 1316/8 Ekim 1898.

Y.A. Res. 94/70, 26 Ağustos 1315/29 Nisan 1898.

Y.A. Res. 94/11, 7 Teşrin-i sani 1314/19 Kasım 1898.

d. Eyalat-ı Mümtaze Kalemî Girit Dökümanları

MTZ. GR. HR. no:1/789-5, 25 Mayıs 1308/28 Haziran 1892.

MTZ. GR. HR. no: 67/18, 18 Cemazeyilevvel 1324/10 Temmuz 1906.

MTZ. GR. HR. no: 67/35, 10 Rabiulevvel 1327/1 Nisan 1909.

e. Yıldız Esas Evrakı

Y.E.E., no: 114/425-1, 19 Şubat 1312/3 Mart 1897.

f. Meclis-i Vükela Mazbataları

M.V. no: 6/41, 28 Safer 1303/6 Aralık 1885.

M.V. no: 19/1, 9 Şevval 1312/1 Mayıs 1896.

g. Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri

HR. SYS. 50/1, no: 46, 27 Ağustos 1314/8 Eylül 1898.

h. Yıldız Parekende Evrakı Arzuhal Jurnal Kataloğu

Y. PRK. AZJ. no: 35/74, 8 Kanun-i sani 1312/20 Ocak 1897.

Y. PRK. AZJ. no: 34/70, 29 Muharrem 1315/30 Haziran 1897.

Y. PRK. AZJ. no: 35/25, 16 Teşrin-i evvel 1313/28 Ekim 1897.

Y. PRK. AZJ. no: 49/123, 28 Kanun-i sani 1316/10 Şubat 1901.

i. Yıldız Parekende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği

Y. PRK. TKM. no: 38/11, 29 Ağustos 1315/10 Eylül 1899.

Y. PRK. TKM. no: 52/28, 29 Safer 1327/22 Mart 1909.

2. ATASE Arşiv Belgeleri

OYH., Klasör: 13, Dosya: 16, Fihrist: 1-1, 8 Şubat 1897.

OYH., Klasör: 34, Dosya: 112, Fihrist: 8-1, 10 Eylül 1897.

OYH., Klasör: 55, Dosya: 3, Fihrist:1-40, 24 Mayıs 1896.

OYH., Klasör: 55, Dosya: 3, Fihrist:1-41, 24 Mayıs 1896.

ODİ., Klasör: 112, Dosya: 37, Fihrist: 5, 24 Mayıs 1896.

ODİ., Klasör: 110, Dosya: 31, Fihrist: 5-26, 15 Temmuz 1896.

ODİ., Klasör: 110, Dosya: 31, Fihrist: 8-1, 16 Temmuz 1896.

ODİ., Klasör: 110, Dosya: 31, Fihrist: 5-65, 27 Temmuz 1896.

OYH; Klasör: 55, Dosya: 3, Fihrist:1-76, 25 Mayıs 1896.

OYH; Klasör: 13, Dosya: 16, Fihrist:1-23, 9 Şubat 1897.

OYH; Klasör: 13, Dosya: 16, Fihrist:1-4, 27 Ocak 1897.

OYH; Klasör: 34, Dosya: 112, Fihrist:11-6, 24 Kasım 1897.

3. Gazeteler

- İkdam*, 8 Kanun-ı sani 1324/21 Ocak 1909.
İstikbâl, 2 Teşrin-i evvel 1324/16 Ekim 1908.
İttihad, 19 Mayıs 1325/1 Haziran 1909.
İttihad, 27 Mayıs 1327/9 Haziran 1911.
Tanin, 25 Zilhicce 1326/18 Ocak 1909.
Tanin, 17 Nisan 1327/30 Nisan 1911.
Tercüman-ı Hâkikat, 17 Mayıs 1329/30 Mayıs 1913.
Ümid, 17 Temmuz 1326/30 Temmuz 1310.

4. Kitaplar ve Makaleler

- Adıyeke, Ayşe Nükhet-Nuri, *Fethinden Kaybına Girit*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2007.
- Adıyeke, Ayşe Nükhet, “Girit’in Mehmet Ali Paşa Yönetimindeki Durumuna Dair Bir Rapor”, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. 15, Ankara 1993.
- Adıyeke, Ayşe Nükhet, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara 2000.
- Adıyeke, Ayşe Nükhet, “Türk Basınında Girit’in Yunanistan’a Katılması (1908-1913)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, İzmir 1991.
- Adıyeke, Nuri-Nükhet, “Yunan İsyanı Sırasında Girit’te İrtidad Olayları”, *Kebikeç (İnsan Bilimleri İçin Kaynak Dergisi)*, S. 10, Ankara 2000.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. XII, İstanbul 1309.
- Akalın, Hakkı, *Ege’de Bahar Gül mü Diken mi!...*, Ümit Yayıncılık, Ankara 2000.
- Akçura, Yusuf, *Osmanlı Devleti’nin Dağılma Devri*, TTK Basımevi, Ankara 1988.

Altundağ, Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı-Mısır Meselesi 1831-1841*, TTK Basımevi, Ankara 1988.

Arı, Kemal, “Mübadele Göçmenlerini Türkiye’ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, İzmir 1991.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, TTK Basımevi, Ankara 1999.

Atsız, H. Nihal, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nden Seçmeler*, C. 1, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

Aydın, Mahir, *Girit Sarı Kitap*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Aydın, Mahir, “Yunanistan’a Sunulan Armağan: Girit Anayasası”, *Eski Çağ’dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, Kitabevi, İstanbul 2009.

Banoğlu, Niyazi Ahmet, *Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1991.

Barkan, Ömer Lütfü, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları-Kanunlar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1943.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. I Kısım I, TTK Basımevi, Ankara 1991.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II Kısım II, TTK Basımevi, Ankara 1991.

Binark, İsmet, *Türk-Yunan Münasebetlerinin Dünü ve Bugünü*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1998.

Bourne, Kenneth, “Great Britain and The Cretan Revolt 1866-1869” (Çev. Yuluğ Tekin Kurat), *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi C. I’dan Ayrıbasım*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963.

Büyüktuğrul, Atif, “1897 Osmanlı-Yunan Savaşı İçin Yeni Belge”, *Bellekten*, C. 36, S. 143, TTK Basımevi, Ankara 1972.

Cevad, Ali, *Memâlik-i Osmâniyye’nin Târih ve Coğrafya Lugâtı*, C. III, İstanbul 1313.

- Clogg, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi* (Çev. Dilek Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul 1997.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 3, İstanbul 1972.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, İstanbul 1972.
- Denktaş, Rauf, *Kıbrıs Girit Olmasın*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.
- Dionisio, Anzilotti, *Devletler Hukuku* (Çev. Sahir Erman), İÜHF Yayınları, İstanbul 1946.
- Düstur*, 1. Tertip C. IV, İstanbul 1299.
- Ebuzziya, Abdurrahman Velid, *Girit'in Mazisi, Hali, İstikbali*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1328.
- Emir, Ali Haydar, "1866-1869 Girit İhtilâli", *321 Numaralı Deniz Mecmuasının Tarih Kısmı İlâvesi*, Deniz Matbaası, İstanbul 1931.
- Emre, Ahmet Cevat, *İki Neslin Tarihi-Mustafa Kemal Neler Yaptı*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1960.
- Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri*, C. I, Ankara 1953.
- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme (Akdeniz Adaları ve Girit'in Fethi)*, (Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983.
- Gazioğlu, Ahmet, *Enosis Çemberinde Türkler, İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952)*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi Yayını, Lefkoşa 2000.
- Gencer, Ali İhsan, *Bahriyede Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretinin Kuruluşu 1789-1867*, TTK Yayınları, Ankara 2001.
- Girit'ten Kıbrıs'a Yunan Yayılmacılığı, Girit Nasıl Kaybedildi*, KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı Tanıtma Dairesi Yayını, Lefkoşa 2001.
- Gülsoy, Ersin, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, TATAV Yayınları, İstanbul 2004.
- Gündüz, Ahmet, "1789 Fransız İhtilâli Fikirleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması ve Balkanlardaki İsyanlar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 160, Şubat 2006.

Gürel, Şükrü S., *Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ankara 1993.

Halaçoğlu, Yusuf, “Yunanistan’ın Osmanlı Devleti’ne Karşı Takip Ettiği Siyaset (1885-1918)”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.1, S. 6, İstanbul 1980.

Hanyevî, Hüseyin Kami, *Girit Tarihi*, C. I, İstanbul 1288.

Hatipoğlu, Murat, *Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

Hülagü, Metin, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Hârbi*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2001.

Işın, Mithat, “Tarihte Girit ve Türkler” (*374 Sayılı Deniz Mecmuası’nın Tarihî İlâvesi*), Askerî Deniz Matbaası, 1945.

İrtem, Süleyman Kani, *Osmanlı Devleti’nin Makedonya Meselesi*, Temel Yayınları, İstanbul 1999.

İsmail, Sabahattin, *Kıbrıs’ta Yunan Sorunu (1821-2000)*, Akdeniz Haber Ajansı Yayını, Lefkoşa 2000.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK Basımevi, Ankara 1970.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, TTK Basımevi, Ankara 1995.

Katip Çelebi, *Tuhfetü’l Kibar fî Esfar-ül Bihar*, İstanbul 1329.

Kaya, Önder, *Tanzimat’tan Lozan’a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

Kocabaş, Süleyman, *Tarihte ve Günümüzde Türk-Yunan Mücadelesi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1984.

Kocabaş, Süleyman, *Son Haçlı Seferi Balkan Harbi 1912-1913*, Vatan Yayınları, İstanbul 2000.

Kodaman, Bayram, “1876-1920 Arası Osmanlı Siyasî Tarihi”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. XII, Çağ Yayını, İstanbul 1990.

Kodaman, Bayram, *1897 Türk-Yunan Savaşı (Tesalya Tarihi)*, TTK Yayınları, Ankara 1993.

Koloğlu, Orhan, “Girit’te Türkçe Basın”, *Tarih ve Toplum*, C. VIII, S. 48, Aralık 1987.

Kütükoğlu, Mübahat S., “Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974’e Kadar)*, ATASE Yayını, Ankara 1986.

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Macîd, Tahmisci-zâde Mehmed, *Girit Hatıraları* (Yay. Haz. İsmet Miroğlu – İlhan Şahin), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.

Mansel, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1988.

Mansel, Arif Müfid, *Mısır ve Ege Tarihi Notları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1938.

Maritanos, S., “İkinci Bin Yılında Girit Adası-Anadolu Dünyası”, *II. Türk Tarih Kongresi*, İstanbul 1943.

Mufasssal Osmanlı Tarihi, C. VI, Güven Yayınevi, İstanbul 1963.

Noyan, Bahri S., “Arkadi Vapurunun Zaptı”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 1, İstanbul 1970.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayını, İstanbul 1987.

Özoran, B. Remzi, “Teselya Savaşı”, *Türk Kültürü*, S. 110, Ankara 1971.

Panorama De La Crète, İstanbul Tarihsiz.

Saka, Mehmet, *Ege Denizi Adalarındaki Türk Hakları*, Ankara 1955.

Salnâme-yi Vilâyet-i Girit, 1293 (1876).

Sannav, Sabri Can, *Yakın Dönem Tarihimizde Limni Adası*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004.

Salışık, Selahattin, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eteryâ*, İstanbul 1968.

Samî, Şemseddin, *Kamusu’l Alâm*, C. V, İstanbul 1314.

Salâhî, Mehmed, *Girid Meselesi 1866-1889* (Yay. Haz. Münir Aktepe), Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1967.

Senkoviç, Gregrana, “Girit İsyani ve Rusya 1866-1869” (Çev. Tülay Duran), *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, C. 9, S. 52, İstanbul 1972.

Sezer, Hamiyet, “Mora İsyani ve Yunanistan’ın Bağımsızlığı (1821-1829)”, *Osmanlı*, C. II, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 1999.

Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahtar Tarihi*, Yay. Haz. Ahmet Refik, C. 1, İstanbul 1928.

Sultan Abdülhamit, *Siyasî Hatıratım*, Hareket Yayını, İstanbul 1974.

Sun, Selim, *1897 Osmanlı Yunan Harbi*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Yayınları, Ankara 1965.

Sürgevil, Sabri, “1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve İzmir”, *III. Askerî Tarih Semineri*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1986.

Şimşir, Bilâl N., *Ege Sorunu Belgeler*, C. I, TTK Basımevi, Ankara 1989.

Tevfik, Ebuzziya Mehmed, *Girid Osmanlılar’a Kaça Mal Oldu?*, İstanbul tarihsiz.

Tukin, Cemal, “Girit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996.

Tukin, Cemal, “Girit”, *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir 2001.

Tukin, Cemal, “Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyancıları”, *Bellekten*, TTK, C. IX, S. 34, Nisan 1945.

Turan, Mustafa, “20. yy. Başlarında Osmanlı Dış Politikasında Ortadoğu’nun Önemi ve Hicaz Demiryolu’na Dair Bir Belge”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. I, S. 3, Kasım 1997.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Mesâil-i Mühime-i Siyâsiye* (Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal), C. III, TTK Basımevi, Ankara 1966.

Türsan, Nurettin, *Yunan Sorunu*, Ankara 1987.

Türk Ansiklopedisi, “Girit Maddesi”, C. XVII, Ankara 1969.

1897 Türk-Yunan Harbi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 520 Kültür Eserleri Dizisi: 25, Ankara 1982.

Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea, Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara 1975.

Uçarol, Rifat, “*Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan 1839’a Kadar Osmanlı İmparatorluğu*”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. XI, Çağ Yayınları, İstanbul 1989.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK Basımevi, Ankara 1983.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, TTK Basımevi, Ankara 1983.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, TTK Basımevi, Ankara 1978.

Ünal, Tahsin, *Türk Siyasi Tarihi*, Emel Yayınları, Ankara 1978.

Yenidünya, Süheyla, Halet Efendi’nin Hayatı, İdarî ve Siyasî Faaliyetleri (1760-1822), (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1986.

Yükep, Kemal, “Girit Seferi (1645-1669)”, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi III*, C. 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977.

Ziya-Rahmi, *Girit Seferi (Mart 1645-Eylül 1669)*, Askerî Matbaa, İstanbul 1933.

5. Elektronik Kaynaklar

1.<http://img288.imageshack.us/img288/8937/girit3vc.gif> (11.03.2009).

2.<http://img226.imageshack.us/img226/5438/paris2pg.gif> (11.03.2009).

3.<http://www.yolgecenhani.biz/cizgilerle-abdulhamid-ve-hasta-adam-t365443.html?s=3035192b0db19fdbf232904bdbea7a7a&t=365443> (16.04.2009).

4.<http://www.yolgecenhani.biz/cizgilerle-abdulhamid-ve-hasta-adam-t365443.html?s=3035192b0db19fdbf232904bdbea7a7a&t=365443> (16.04.2009).

5.<http://www.austro-hungarian-army.co.uk> (22.05.2009).

DİZİN

A

- Abdullah Paşa · 58, 60, 61, 62, 70, 74, 77, 78
 Abdülhamid (II) · 50, 53, 54, 57, 58, 59, 61, 62, 82, 85, 88, 91, 94, 101
 Adamantis · 24
 Adana · 35
 Afrika · 1, 2, 12, 109, 110
 Ahmet Cevat Paşa · 58
 Akdeniz · 1, 2, 3, 5, 7, 11, 12, 18, 20, 29, 30, 31, 40, 48, 110, 116
 Akritiş · 2
 Alasonya Ordusu · 85
 Aleksandır Karatodori Paşa · 58, 60
 Aleksandr İpsilanti · 25, 26, 27
 Aleksandr Paşa · 50, 90
 Alexi Comnenos · 8
 Ali Paşa · 26, 27, 30, 31, 34, 35, 36, 37, 41, 45, 47, 48, 113, 114
 Ali Şîr Yafaki · 80
 Almanya · 61, 64, 67, 82, 86, 91
 Almiros · 4
 Anadolu · 1, 5, 20, 27, 35, 59, 61, 93, 100, 117, 118
 Andikithira · 1
 Apokoron · 3, 10, 14
 Arap (-lar) · 2, 7, 8, 33, 59
 Arkadi Vapuru · 44
 Armatoloi · 26
 Arnavut · 33, 59
 Asprovouna · 3
 Asya · 2, 5, 109, 110
 Athanasios Tsakalof · 21
 Atina · 64, 83, 85, 87, 88, 104, 107, 108, 109
 Avlonya · 11
 Avrupa · 2, 5, 8, 18, 19, 21, 28, 29, 30, 43, 47, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 73, 80, 82, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111
 Avusturya · 11, 18, 19, 20, 26, 29, 31, 43, 45, 61, 62, 67, 82, 91, 95, 100
 Aya Todori · 13
 Ayastefanos Antlaşması · 49

B

- Bâbüâlî (-nin) · 50, 51, 55, 56, 60, 90, 91
 Bağdat · 85
 Bağimsızlık Beyannâmesi · 29
 Balkan · iii, vi, 86, 101, 103, 108, 109, 111, 117
 Balkan İttifakı · 108

- Balkan (-lar) · 5, 25, 29, 49, 54, 81, 86, 89, 101, 103, 108, 109, 111, 117
 Balkan Savaşı · 108, 109, 111

- Barbaros Hayreddin Paşa · 10
 Baron Von der Goltz · 86
 Batı Trakya · 20
 Beaudoin · 9
 Belçika · 43
 Beyrut · 2
 Bingazi · 2, 6
 Bizans · 6, 7, 8, 9, 20, 23
 Boğdan · 23, 25, 26, 28, 39
 Bosna-Hersek · 82, 100
 Bozcaada · 14, 20
 Bulgar · 33, 87, 101
 Bulgaristan · 54, 82, 100, 108, 111
 Bursevî Mehmed Efendi · 12
 Bükreş · 22
 Büyük Petro · 17

C

- Cambridge · 79
 Capo d'Istria · 21
 Cebelitarık · 2
 Cezayir · 13, 27
 Charles Dickson · 39
 Cidde · 35, 39
 Comte Choiseul-Gouffier · 21
 Constantine İpsilanti · 25
 Corci Broviç Paşa · 58, 62, 63, 72

Ç

- Çanakkale · 13
 Çar I. Aleksandr · 21, 28, 30
 Çar II. Aleksandr · 41
 Çar II. Nikola · 88
 Çarlık Rusya · 18
 Çatalca · 88
 Çorluluzâde M. Celalettin Paşa · 58

D

- Deli Hüseyin Paşa · 14
 Deliyanni · 74
 Doğu Roma · 6
 Dorlar · 5
 Dostlar Cemiyeti · 21
 Dömeke · 87, 88

Dömeke Muharebesi · 87
Düyûn-i Umûmiyye · 72

E

Edirne · 23, 32, 34, 84
Eflâk · 23, 25, 26, 28, 39
Ege · 1, 2, 3, 5, 10, 18, 20, 24, 25, 27, 33, 84, 85,
108, 109, 114, 117, 118, 119
Elenler · 25
El-Hendek · 8
Emeviler · 7
Emmanuel Ksanthos · 21
Endülüs · 8
Epir · 38, 53, 54, 82, 86
Epitropi Cemiyeti · 59, 60, 63, 64, 67, 68, 92
Erzincan · 84
Estiye · 3
Eteogiritliler · 6
Eterya · 17, 20, 21, 22, 24, 25, 27, 28, 59, 61, 62,
64, 67, 73, 81, 83, 87, 118
Etnik-i Eterya · 20, 83
Evliya Çelebi · 12, 13, 114
Eytam Sandığı · 37

F

Fatih Sultan Mehmed · 23
Fazıl Ahmet Paşa · 15
Felemenk · 72
Fener · 25, 28
Fenerli Rumlar · 18
Figaro Gazetesi · 74
Filik-i Eterya · 21, 22
Finike · 7
Fotyadı Paşa · 55, 58
Fransa · 18, 19, 21, 29, 31, 32, 33, 41, 42, 43, 44,
45, 47, 48, 61, 64, 65, 67, 68, 72, 82, 84, 88, 90,
91, 94, 96, 101, 105, 106
Fransız · 3, 17, 18, 19, 29, 31, 36, 42, 43, 48, 55,
68, 102, 107, 110, 111, 116
Fransız İhtilâli · 17, 18, 19, 110, 116
Fuad Paşa · 45

G

Galata · 24
Gamsız Hasan Bey · 44
Gazi Ahmed Muhtar Paşa · 50
General Admiral · 42
Gennadios · 23
Girit Genel Meclisi · 9, 40, 55, 56, 57, 60, 66, 67,
68, 90, 96, 103, 105, 107
Girit İhtilâl Komitesi · 96
Giritliler (-den) · 6, 41, 64, 68, 73, 95
Gnadyüs · 23
Golos · 88
Gortyn · 6

Granbosa · 4, 14, 15
Grek Projesi · 19

H

Hacı Mihal · 39
Haçlı Seferi · 9, 101, 117
Halepa Sözleşmesi · 49, 50, 51, 52, 55, 56, 57, 58,
60, 61, 62, 63, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 110
Halet Efendi · 26
Haliç · 45, 86
Halife Osman · 7
Halife Ömer · 7
Hanya · 3, 4, 9, 13, 15, 27, 34, 35, 36, 37, 39, 40,
45, 50, 61, 63, 64, 68, 74, 77, 78, 79, 93, 96,
100, 102, 105, 106
Haşim Osman Paşa · 27
Hatt-ı Hümâyün · 13, 40
Herakleios · 7
Hiristiyan (-lar) · 8, 16, 19, 21, 23, 26, 28, 38, 39,
41, 42, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 55, 57, 59,
60, 61, 62, 67, 68, 70, 71, 74, 77, 78, 79, 90, 91,
92, 110
Hiristiyanlar · 8, 38, 41, 46, 61, 77
Hiristiyanlık · 23, 29
Hicaz · 48, 85, 119
Hicret · 7
Hierapytna · 6
Hindistan · 42
Hocaki Hazar · 76

I

İkriyye · 2
İslahat Fermanı · 38, 39, 47

İ

İbrahim Paşa · 30, 31, 34, 35
İbrahim Reis · 12
İda · 2
İgnatyef · 42
İkridiş · 2
İkritis · 2
İllyricum · 6
İmroz · 20
İngiliz (-ler) · 5, 28, 29, 31, 38, 39, 41, 43, 48, 83,
86, 91, 92, 101, 102, 108, 111, 116
İngiltere (-nin) · 29, 31, 32, 33, 38, 39, 41, 42, 43,
45, 49, 53, 54, 58, 61, 64, 67, 79, 82, 84, 86, 88,
90, 91, 93, 94, 96, 98, 99, 101, 105, 106
İpsilanti · 25, 26, 27
İran · 7, 11
İsfakiye · 4, 15, 27, 34
İslâm (-lar) · 1, 16, 19, 24, 46, 47, 50, 51, 80, 89,
90, 117, 119, 120
İsmail Hakkı Paşa · 58
İsmail Kamil Paşa · 58

İstanbul · 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16,
18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 35,
38, 40, 41, 44, 45, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 59, 60,
63, 66, 70, 71, 73, 74, 79, 84, 88, 89, 90, 94, 96,
97, 100, 101, 106, 113, 114, 115, 116, 117, 118,
119, 120
İstikbâl Gazetesi · 79
İtalya (-nlar) · 5, 6, 23, 40, 43, 45, 61, 67, 86, 91,
94, 95, 96, 102, 105, 106
İzmir · 18, 22, 63, 74, 83, 84, 102, 105, 109, 114,
118

K

Kandiye · 2, 3, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 27, 35, 36, 37,
61, 63, 74, 77, 79, 91, 92, 102, 105, 106
Kandiyeli Hasan Efendi · 74
Kanun-i Esasî · 50
Kanuni Sultan Süleyman · 10
Karadağ · 44
Karadeniz · 12, 22
Karamürsel · 13
Karpatos · 1
Kasos · 1
Kaşot · 1
Katerina (II) · 19
Kerpe · 1, 12
Kıbrıs · 1, 2, 7, 11, 12, 20, 30, 49, 79, 82, 83, 91,
107, 111, 115, 116
Kırım Savaşı · 39
Kidonya · 3, 6, 75, 76
Kiklat · 10
Kisamo · 4, 14
Kithira · 1
Knosos · 5, 6, 8
Konstantin Mitçotakis · 55
Korais · 19, 21, 24
Kostaki Paşa · 58
Kozmas · 19
Köprülü Fazıl Ahmed Paşa · 14
Kral Yorgi · 41
Krete · 2
Kriti · 2
Kritiki Efiremis · 36
Kudüs · 7
Kurmak · 87
Küçük Asyalı · 5
Küçük Kaynarca Antlaşması · 18, 19, 22, 24, 119
Kütahya · 35

L

Laşid · 3, 15
Liberal · 55, 107
Libya · 2
Limni · 14
Londra · 9, 18, 31, 32, 33, 37, 108, 109, 111
Londra Antlaşması (1827) · 31
Lord Clarendon · 39
Lutro · 4

Lübnan · 42

M

M. Canbon · 68
M. Hanotaux · 72
Mahmud (II) · 26, 27, 28, 30, 34, 35
Mahmud Celaleddin Paşa · 56, 59
Mahmud Paşa · 90
Makedonya · 6, 38, 54, 82, 83, 86, 88, 98, 116
Maksimos · 23
Malta · 2, 11, 12, 13
Manastır · 87
Manousos Koundouros · 59
Marsilya · 18, 21
Matala · 4
Megalo İdea · 1, 2, 20, 27, 33, 82, 119
Mehmed Kâzım Efendi · 106
Mehmet Ali Paşa · 28, 30, 34, 35, 36, 37
Mehmet Paşa · 58
Mehmet Salâhî Bey · 59
Mekke · 12, 85
Menlik · 87
Mesera · 14
Mesih · 7
Metellus · 6
Metternich · 26, 29, 30
Mısır · 3, 5, 6, 11, 12, 27, 30, 31, 32, 34, 35, 36,
37, 41, 54, 82, 86, 114, 118
Midye-Enez · 108
Milliyetçilik · 18, 20, 31, 42, 110
Minoa İsihakis · 55
Minos · 2, 5, 6
Mirebela · 4
Misolongi · 22, 30, 85
Moldovya · 25
Montesquieu · 19
Mora · 1, 15, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30,
31, 32, 33, 34, 118
Moskova · 18
Mösyö Kaporol · 36
Muaviye · 7
Murad (IV) · 11
Murne · 35
Musevi (-ler) · 4, 7
Mustafa Kofaki · 75, 76
Mustafa Naili Paşa · 37, 44
Müslüman (-lar) · 4, 7, 8, 9, 34, 36, 37, 38, 41, 44,
45, 46, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 70, 71, 75, 76, 77,
78, 92, 93, 103, 104, 105, 106
Müslümanlar · 8, 36, 38, 41, 61, 75, 93, 106
Müşir Ethem Paşa · 86, 87
Müşir Rauf Paşa · 90
Mylos · 14

N

Naimbezzâde Hüseyin Bey · 104
Napolyon (III) · 42, 43
Narda · 54

Navarin · 13, 31, 34
 Nesselrode · 21
 Nikolaki Sartinski Paşa · 58
 Nikolas Skufas · 21
 Nil · 5

O

Odesa · 18, 21, 22
 On İki Ada · 20
 Ortodoks · 23, 24
 Osmanlı (-lar) · 8, 9, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12,
 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26,
 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40,
 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55,
 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69,
 70, 71, 72, 73, 74, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86,
 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 99, 100, 101,
 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110,
 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119
 Osmanlı Devleti · 16, 19, 24, 25, 26, 28, 29, 31, 32,
 34, 35, 38, 39, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 52, 53,
 54, 56, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 71, 72, 73, 82, 83,
 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 99, 100, 101,
 102, 103, 104, 106, 108, 109, 110, 111
 Osmanlı İmparatorluğu · 11, 14, 17, 33, 35

Ö

Ömer Lütfi Paşa · 44

P

Paris Antlaşması (1856) · 39, 47
 Paris · 21, 48
 Patras Patriği Germanos · 27
 Patrik Greguvar · 23
 Patrikhâne · 23, 24
 Pelasgi · 6
 Petersburg · 21, 31, 32, 42, 57
 Petersburg Protokolü · 31, 32
 Poro · 4
 Prens George · 9, 90, 94, 96, 98, 99
 Prens Gorçakof · 41
 Prusya · 31, 43, 45
 Prut · 25

R

Racine · 19
 Resmo · 3, 4, 9, 10, 14, 15, 27, 35, 36, 37, 63, 74,
 79, 91, 105
 Rhodes · 1
 Rıza Paşa · 58
 Rigas · 19, 20, 24
 Rodia · 4
 Rodos · 1, 7, 11, 12, 30

Roma · 6, 7, 20, 21
 Roma İmparatorluğu · 6
 Romalı · 6
 Romen (-ler) · 33
 Rum (-lar) · 8, 9, 4, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24,
 25, 26, 28, 30, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42,
 43, 44, 48, 49, 50, 52, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 63,
 64, 70, 73, 74, 77, 79, 80, 83, 84, 87, 93, 94, 96,
 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107,
 108, 110, 111
 Rumca · 16, 36, 51, 80, 95
 Rumeli · 19, 25, 28, 54, 82
 Rus (-lar) · 17, 18, 19, 21, 24, 25, 29, 30, 31, 34,
 41, 42, 43, 49, 82, 86, 88, 91, 94, 102, 111
 Rusya (-nın) · 21, 22, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32,
 33, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 49, 53, 58,
 61, 67, 82, 84, 86, 88, 91, 94, 96, 98, 99, 105,
 106, 117, 118

S

Sadowa · 43
 Sadrazam Mehmed Paşa · 14
 Sakız · 22, 27
 Sâlim Efendi · 50
 Sana · 85
 Saragoza limanı · 13
 Selânik · 6, 18, 20, 59, 84, 87
 Selene · 3
 Sırbistan · 39, 43, 82, 108, 111
 Sırp · 33, 87
 Sidere · 3
 Sisam adası · 27, 34, 62
 Skolozi · 104
 Slav · 7, 98
 Spinalonga · 15, 91
 Strumça · 87
 Suda · 4, 10, 15, 28, 55
 Sultan İbrahim · 11, 12
 Suriye · 7, 12, 35, 39, 86
 Sünbül Ağa · 11, 12
 Süveys Kanalı · 48

Ş

Şakir Paşa · 57, 58
 Şam · 34, 84
 Şerif Mehmed Paşa · 27

T

Tanin Gazetesi · 79
 Tanzimat Fermanı · 38
 Tark İbn-i Ziyad · 8
 Tepedelenli Ali Paşa · 26
 Teselya · 24, 38, 53, 54, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 89,
 117, 118
 Tevfik Paşa · 62, 63, 67, 71

Theodor Vladimirescu · 26
 Turnova · 88
 Trablusgarp · 85
 Trieste · 18, 21, 22
 Trikopis · 57
 Tripolice · 27
 Tunus · 13, 82
 Turhala · 87
 Turhan Paşa · 58, 60, 61, 90
 Türk-Yunan Savaşı (1897) · 67, 81, 82, 85, 87, 88, 117
 Türk (-ler) · 1, 2, 4, 5, 7, 9, 10, 12, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 33, 35, 36, 41, 42, 52, 54, 59, 60, 63, 64, 67, 69, 72, 73, 74, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120
 Türkçe · 16, 36, 80, 117
 Türkiye · 1, 2, 5, 21, 24, 48, 74, 102, 105, 109, 114, 117, 118, 119
 Türklük · 76

U

Umur Bey · 10

Ü

Üstirni · 14

V

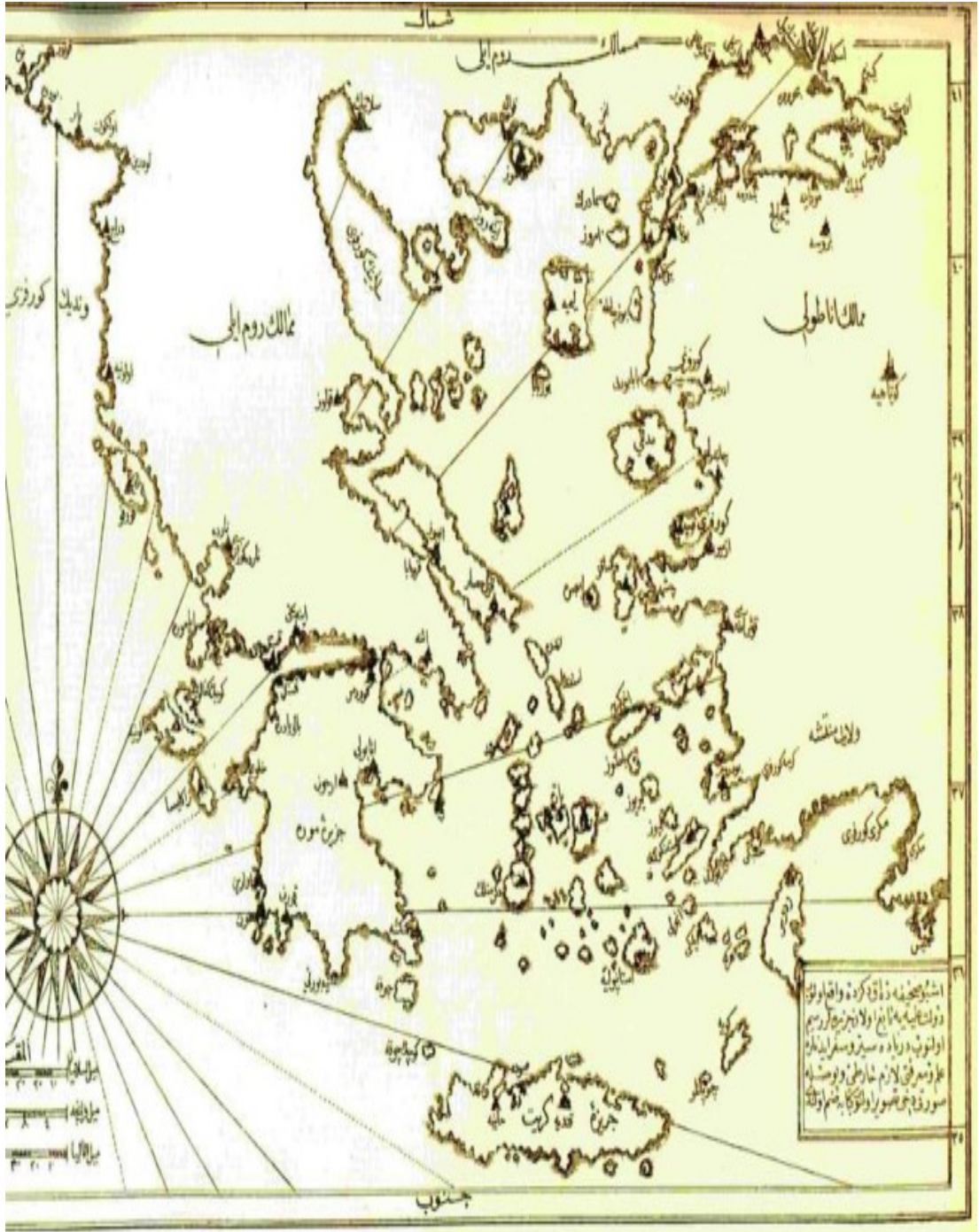
Vassos · 64, 83

Vehhabî · 30
 Vekayi-i Giridiye · 36
 Velestin · 88
 Venedik (-liler) · 4, 9, 10, 11, 13, 15, 37, 40
 Venizelos · 94, 95, 96, 99, 105, 106, 107, 108
 Viyana · 20, 21, 29
 Voltaire · 19

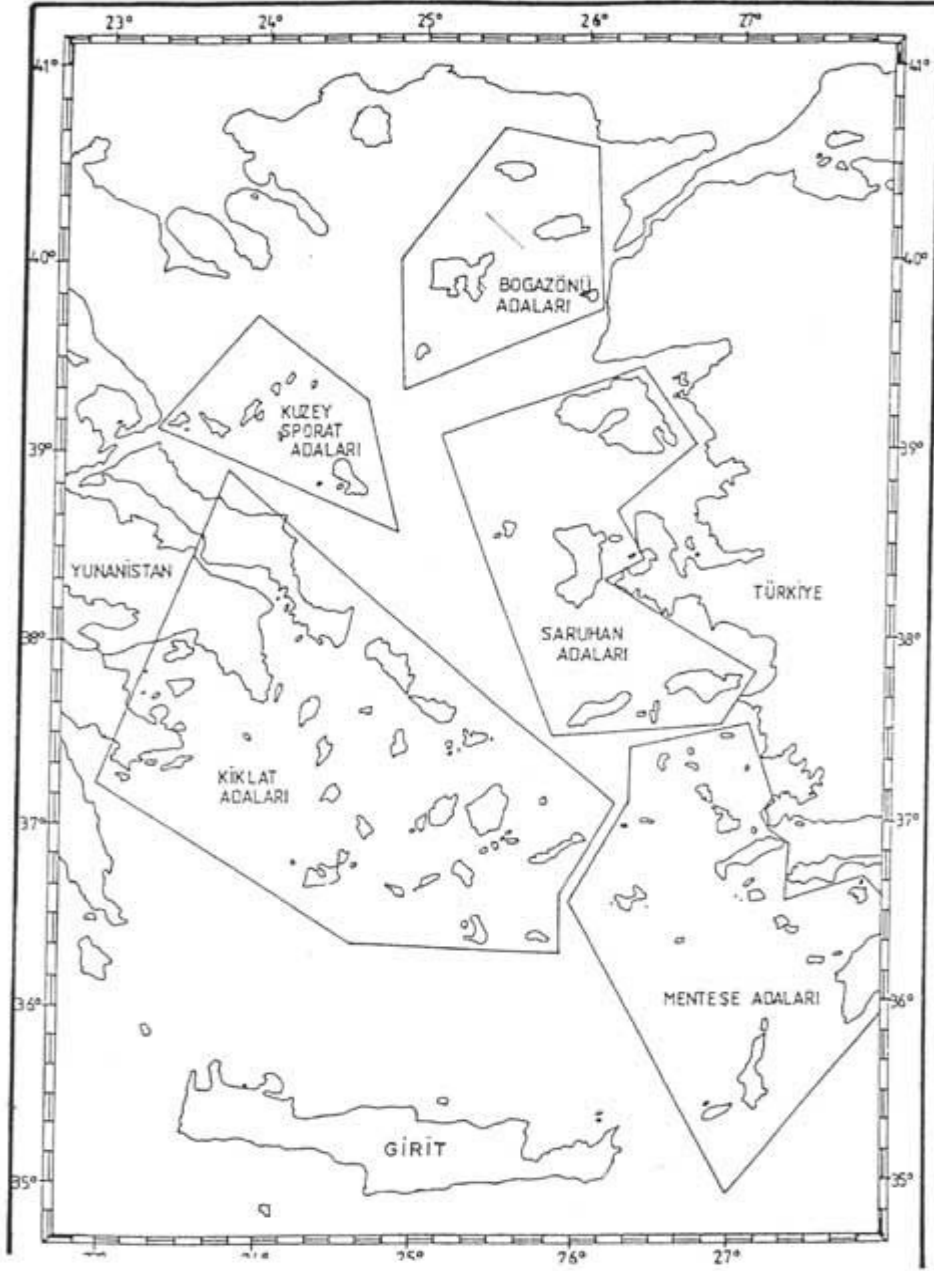
Y

Yanya · 22, 26
 Yaş · 22, 25, 26
 Yedi Ada · 19, 21, 38, 40
 Yenipazar · 82
 Yenişehir · 85, 87, 88
 Yerapetre · 91
 Yunan (-lılar) · 8, 9, 1, 2, 4, 5, 16, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 38, 40, 41, 43, 44, 53, 54, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 73, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 91, 94, 96, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 114, 115, 116, 117, 118, 119
 Yunan isyanı · 29
 Yunan Kralı Yorgi · 64
 Yunanistan (-ın) · 1, 2, 3, 5, 6, 19, 20, 21, 27, 29, 31, 32, 33, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 48, 49, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 92, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 115, 116, 118
 Yusuf Paşa · 13, 14
 Yüksek Komiser Zaimis · 103

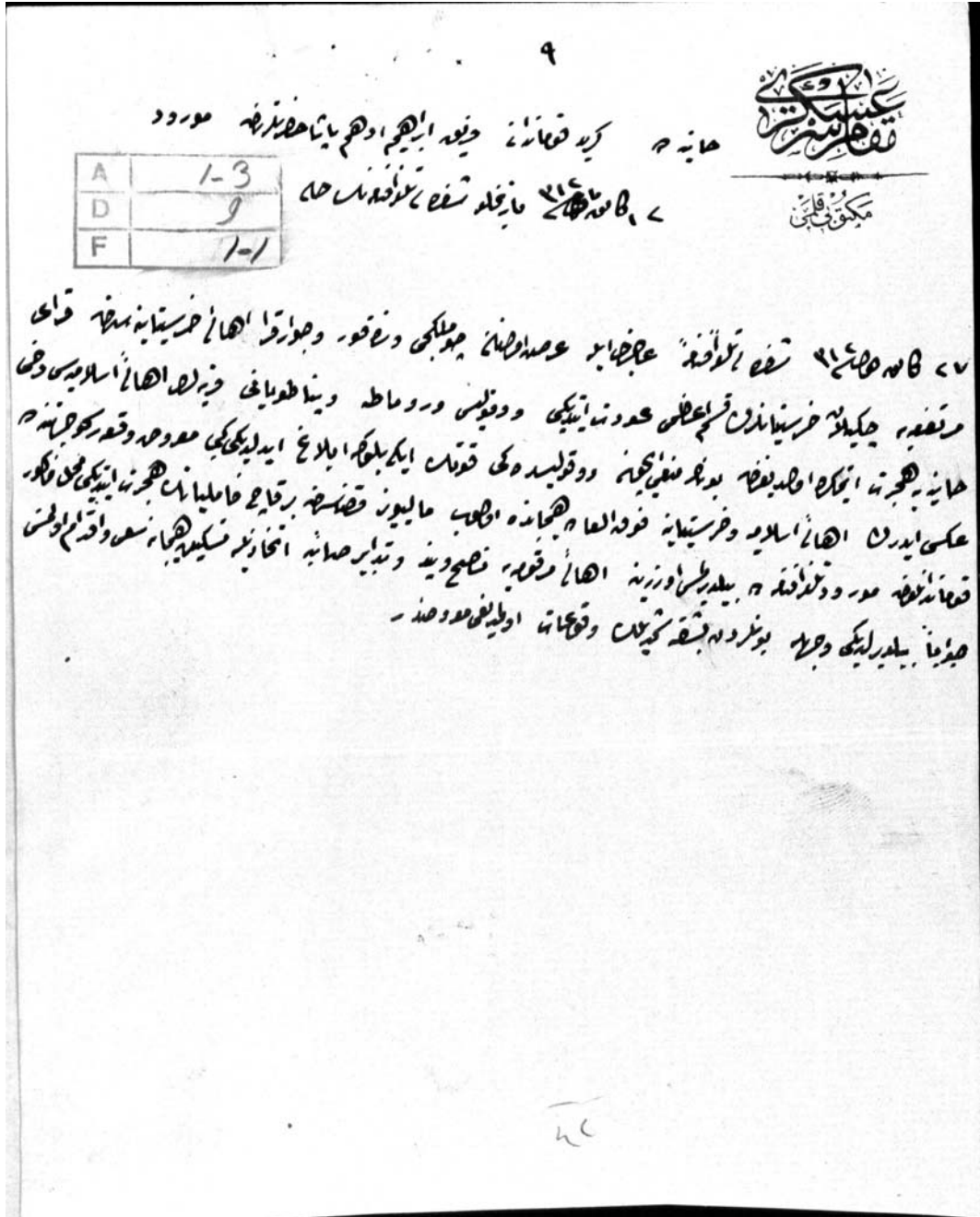
EKLER

Ek 1. Kâtip Çelebi'nin Tuhfetü'l-kibâr fi esfâri'l-bihâr adlı eserinde yer alan Ege Adaları Haritası (Neşr. İbrahim Müteferrika, İstanbul 1141/1829).

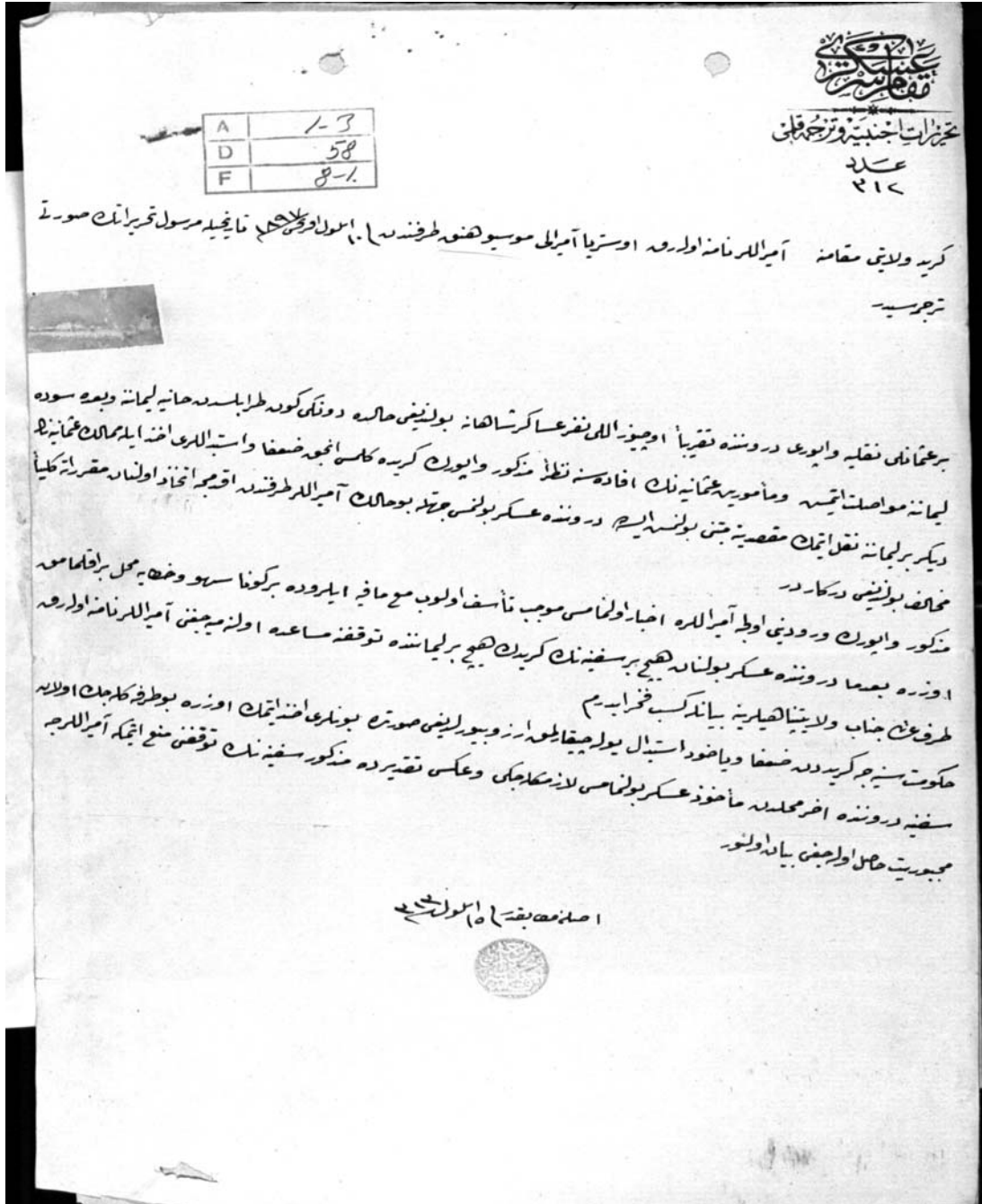

Ek 2. Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'nin 1325/1908 Haritası (Mehmed Nasrullah-Mehmed Rüşdî-Mehmed Eşref, **Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâneye Mahsûs Mükemmel ve Mufassal Atlas**, İstanbul 1325).

Ek 3. Girit köylerinde yaşayan Türk ahalinin Rumların isyanı sebebiyle Hanya'ya göç etmesinin önlenmesine dair.

ATASE, OYH; Klasör: 13, Dosya: 16, Fihrist: 1-1, 10 Şubat 1897.

Ek 4. İçinde asker bulunan hiçbir Osmanlı gemisinin Girit limanlarına alınmayacağına dair Avusturya generalleri tarafından Bâbîâli'ye yapılan ikaz.

ATASE, OYH; Klasör: 34, Dosya: 112, Fihrist: 8-1, 10 Eylül 1897.

A 1/15		D		F 1-40	
--------	--	---	--	--------	--

Le 189 ل

وصول نوسروسی

N° d'arrivé

دقیقه ساعت

h. m. du

ارسال

Réexpédié

à

مأمورک امضاسی

Signature de l'employé

Le 189 ل

واسطه سبله

Transmis par

دقیقه ساعت

h. m. du

دأ بخاره

Commencé à

ختم بخاره

Fin à

مأمورک امضاسی

Signature de l'employé

L'Etat n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie.

De Pour ل ص

اشارات مخصوصه	طریق	روز و یاشب	دقیقه	ساعت	مخلى تاريخى	غروب	عدد کلمات	مخلى نوسروسی
Indications non taxées	Voies	Matin ou soir	Minutes	Heures	Date du dépôt	Group	Nombre de mots	N° de dépôt

اولوه حال و استقبال و حضوره عیدانی منی محققه خستایان
امال و مستحبات مفده رینه نقل التفات آکیرده جزیره نذ
رحمت اصلاح احواله امروضا عظمه نشانه حضرت
ظلال الیه رینه سرف سونج بیورسی کالی سوز و کلازله براهه علیاء
ویناه الاملیابه اولاده ذات رحمت سمان جناب خلقیه رینه
استرمع ایرز اولیابین و فاطمه احواله امروضا شوکتلو قدرتلو
و سعالت بجز بادت فواقده حضرت بنگدر (ع) صلح

مفتی رسو
حوت

نقیبلا شرف
السید مصطفی

عماد میناخ
الحاج محمد
نیا

شیخ الحاج
شیخ بابا

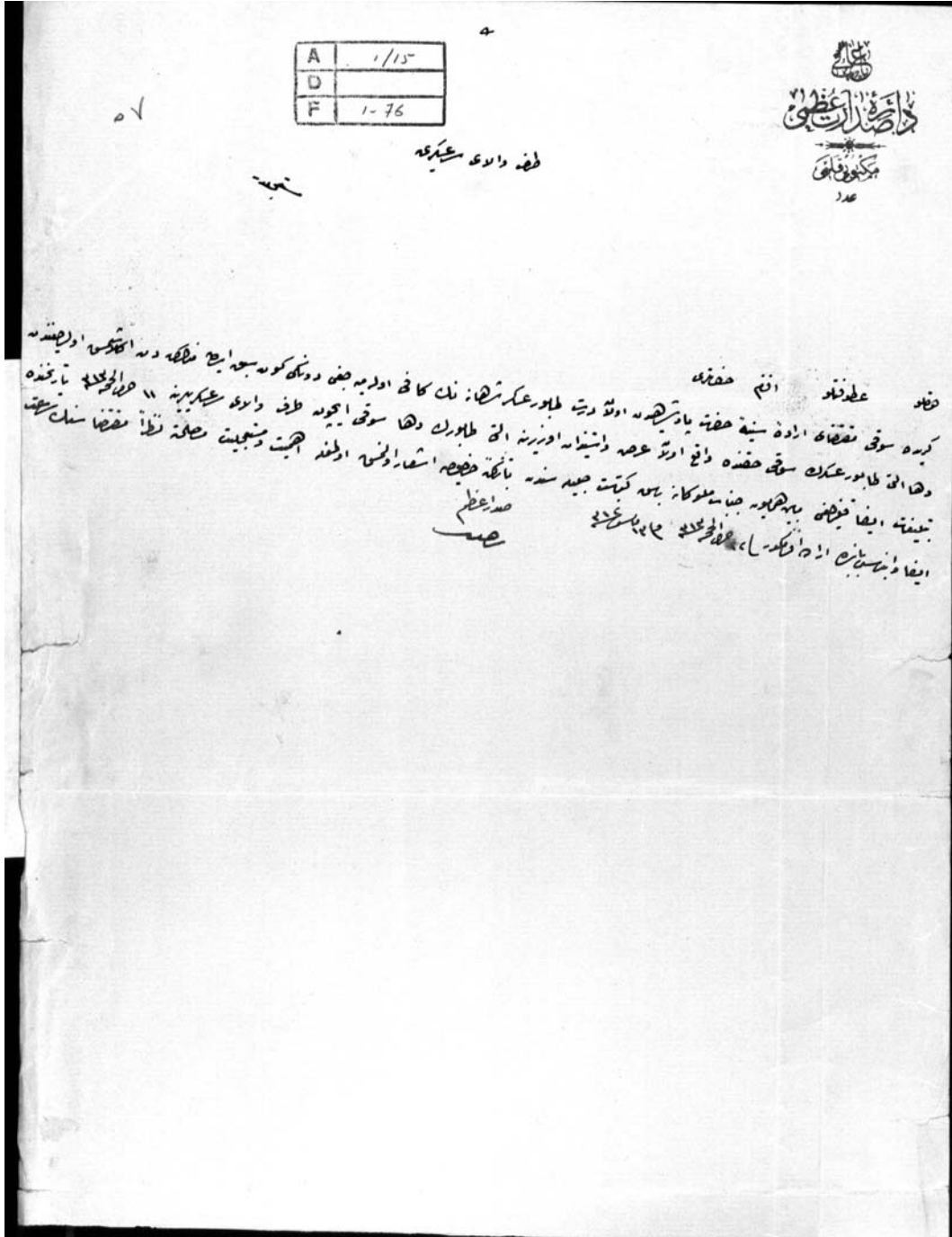
ایمان و صراف
و اینم هینت
ابراهیم عکف

صنی

شیخ عبدالقادر

Ek 5-1. İsyân halinde bulunan Girit Rumlarının ıslahına dair Bâbîâlî'ye gönderilen telgraf.

ATASE, OYH; Klasör: 55, Dosya: 3, Fihrist:1-40, 24 Mayıs 1896.

Ek 6. Girit'teki Türk askerlerin Rum isyanını bastırmakta güçlük çektiği ve Taraf-ı Valâ-i Seraskeriye'nin Bâbîâlî'den takviye kuvvet istenmesine dair.
 ATASE, OYH; Klasör: 55, Dosya: 3, Fihrist:1-76, 25 Mayıs 1896.

4

مكتبه
مكتوبه
مكتوبه

هائیه ده کریه قوماندانی قریبه ابراهیم ادهم پاشا حضرتزاده وارد اوللا
 لاله اولوغ ایلیج تانیجو سفده کی تلف اضا منک علیه

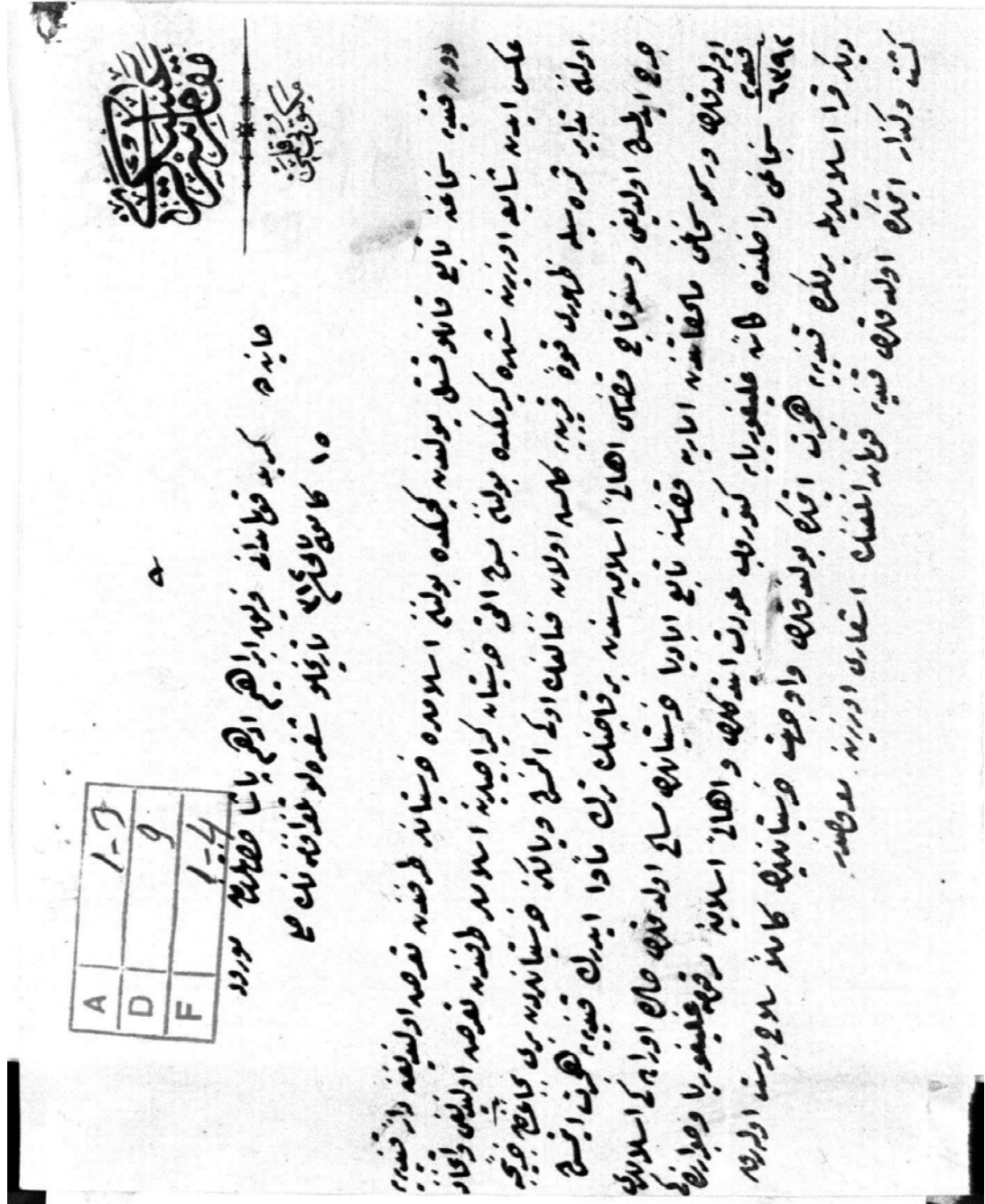
A	
D	1-3
F	9

1-23-1

نفس کیسا موده کی اهالی خریستیانیه کانونه اوللاک ییدی التیجی کونی بقعه اولارده کی اسلامدا وزینه اسلامدا
 خیرات ایتمدی واسلامدک عاقل بولمادی هیلده قلعه خارجه ساکنه اهالی اسلامده زنه ذکور وانانته
 ییدی اوج قدری قتل اتی کسی جرح وارزاقه وایساری کاملاً غصبه اید لیدی و هجه هزاره عاکرنا اهالی
 ابلی مجروح و فوجولیدی برای تحقیقات محل مذکوره خربله اید غایت وایوزینه ساحله کوندر اید صندال
 اوزینه اشراطونه آتیه ایدلنه اذاجرم قلعه ایجا ایدرک کچ قراکلهنه بالاستفاده عورت ایدرکی
 و مذکور قلعه هاکم ایکی تیه ده کانه قلعه ارزاقه سوچه اولمه مانقه بولنیدی محله اشعار اولمده اولو
 مجروح اهالی و عسکر هائیه کتوبلرک تحت تدویع انسه و اشاری مرقوم تک قتل هوارینه طرد و تبعید
 قلعه ارزاقه سوخی ماده سنک نرله ایچوره کور تبارکیده لیتنما قروقی در دست خربله بولندر هجانه لید
 سخاغه ده سرایت ایدرک آتیه محافظه اشغی بیقویه اسلام و خریستیانیه عیاره مجابه و فوجولیدی
 اوزینه آتیه اسلامده هجانه دوشرک فاطیالرله قلب ایجا ایتلدر در سوچه خریسته کی عاکرنا اهالی
 مبلوتنامو وایواسیل قضا لرنده کی مفره لرخلی ایدلر یامسه ایدر اماریا قضا سنده کی قطعات
 عسکره الاده جلب اولمه مینی معروضه

Ek 7. 1897 Türk-Yunan Savaşı öncesi Giritli Rumların Kisamo'da Türk ahaliye saldırarak katliamda bulunmaları ve Türk ahalinin eşyalarını gasp etmelerine dair.

ATASE, OYH; Klasör: 13, Dosya: 16, Fihrist:1-23, 9 Şubat 1897.

Ek 8. Kandiye'deki Rum çetelerinin Türkler üzerine saldırımları ve bölgede asayişin bozulmasına neden olmaları.

ATASE, OYH; Klasör: 13, Dosya: 16, Fihrist:1-4, 27 Ocak 1897.

۴

فرز داری وزیر محترم

A	1-3
D	58
F	11-6

بسم الله الرحمن الرحيم

ذات الله اعظم

لا اله الا الله محمد رسول الله

عنه

١٤٠٧

دوستانو عزیزانو انتم عزیزو

کریه و کونز اولک اور و فوج سلطانیه در دوشنبه اولادیه بر فرنگ صربان محله ده و فصل المقدار فرادده اولار به نظر قطعان اصله کره اعاده کریخته

کریه سورده و غیره طبعی اید و بیاید و زیولده معام اوله هفتک اشغاریه دژر اسیا و ناکب انوار دایره ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ و ۱۵ و ۱۶ و ۱۷ و ۱۸ و ۱۹ و ۲۰ و ۲۱ و ۲۲ و ۲۳ و ۲۴ و ۲۵ و ۲۶ و ۲۷ و ۲۸ و ۲۹ و ۳۰ و ۳۱ و ۳۲ و ۳۳ و ۳۴ و ۳۵ و ۳۶ و ۳۷ و ۳۸ و ۳۹ و ۴۰ و ۴۱ و ۴۲ و ۴۳ و ۴۴ و ۴۵ و ۴۶ و ۴۷ و ۴۸ و ۴۹ و ۵۰ و ۵۱ و ۵۲ و ۵۳ و ۵۴ و ۵۵ و ۵۶ و ۵۷ و ۵۸ و ۵۹ و ۶۰ و ۶۱ و ۶۲ و ۶۳ و ۶۴ و ۶۵ و ۶۶ و ۶۷ و ۶۸ و ۶۹ و ۷۰ و ۷۱ و ۷۲ و ۷۳ و ۷۴ و ۷۵ و ۷۶ و ۷۷ و ۷۸ و ۷۹ و ۸۰ و ۸۱ و ۸۲ و ۸۳ و ۸۴ و ۸۵ و ۸۶ و ۸۷ و ۸۸ و ۸۹ و ۹۰ و ۹۱ و ۹۲ و ۹۳ و ۹۴ و ۹۵ و ۹۶ و ۹۷ و ۹۸ و ۹۹ و ۱۰۰ و ۱۰۱ و ۱۰۲ و ۱۰۳ و ۱۰۴ و ۱۰۵ و ۱۰۶ و ۱۰۷ و ۱۰۸ و ۱۰۹ و ۱۱۰ و ۱۱۱ و ۱۱۲ و ۱۱۳ و ۱۱۴ و ۱۱۵ و ۱۱۶ و ۱۱۷ و ۱۱۸ و ۱۱۹ و ۱۲۰ و ۱۲۱ و ۱۲۲ و ۱۲۳ و ۱۲۴ و ۱۲۵ و ۱۲۶ و ۱۲۷ و ۱۲۸ و ۱۲۹ و ۱۳۰ و ۱۳۱ و ۱۳۲ و ۱۳۳ و ۱۳۴ و ۱۳۵ و ۱۳۶ و ۱۳۷ و ۱۳۸ و ۱۳۹ و ۱۴۰ و ۱۴۱ و ۱۴۲ و ۱۴۳ و ۱۴۴ و ۱۴۵ و ۱۴۶ و ۱۴۷ و ۱۴۸ و ۱۴۹ و ۱۵۰ و ۱۵۱ و ۱۵۲ و ۱۵۳ و ۱۵۴ و ۱۵۵ و ۱۵۶ و ۱۵۷ و ۱۵۸ و ۱۵۹ و ۱۶۰ و ۱۶۱ و ۱۶۲ و ۱۶۳ و ۱۶۴ و ۱۶۵ و ۱۶۶ و ۱۶۷ و ۱۶۸ و ۱۶۹ و ۱۷۰ و ۱۷۱ و ۱۷۲ و ۱۷۳ و ۱۷۴ و ۱۷۵ و ۱۷۶ و ۱۷۷ و ۱۷۸ و ۱۷۹ و ۱۸۰ و ۱۸۱ و ۱۸۲ و ۱۸۳ و ۱۸۴ و ۱۸۵ و ۱۸۶ و ۱۸۷ و ۱۸۸ و ۱۸۹ و ۱۹۰ و ۱۹۱ و ۱۹۲ و ۱۹۳ و ۱۹۴ و ۱۹۵ و ۱۹۶ و ۱۹۷ و ۱۹۸ و ۱۹۹ و ۲۰۰ و ۲۰۱ و ۲۰۲ و ۲۰۳ و ۲۰۴ و ۲۰۵ و ۲۰۶ و ۲۰۷ و ۲۰۸ و ۲۰۹ و ۲۱۰ و ۲۱۱ و ۲۱۲ و ۲۱۳ و ۲۱۴ و ۲۱۵ و ۲۱۶ و ۲۱۷ و ۲۱۸ و ۲۱۹ و ۲۲۰ و ۲۲۱ و ۲۲۲ و ۲۲۳ و ۲۲۴ و ۲۲۵ و ۲۲۶ و ۲۲۷ و ۲۲۸ و ۲۲۹ و ۲۳۰ و ۲۳۱ و ۲۳۲ و ۲۳۳ و ۲۳۴ و ۲۳۵ و ۲۳۶ و ۲۳۷ و ۲۳۸ و ۲۳۹ و ۲۴۰ و ۲۴۱ و ۲۴۲ و ۲۴۳ و ۲۴۴ و ۲۴۵ و ۲۴۶ و ۲۴۷ و ۲۴۸ و ۲۴۹ و ۲۵۰ و ۲۵۱ و ۲۵۲ و ۲۵۳ و ۲۵۴ و ۲۵۵ و ۲۵۶ و ۲۵۷ و ۲۵۸ و ۲۵۹ و ۲۶۰ و ۲۶۱ و ۲۶۲ و ۲۶۳ و ۲۶۴ و ۲۶۵ و ۲۶۶ و ۲۶۷ و ۲۶۸ و ۲۶۹ و ۲۷۰ و ۲۷۱ و ۲۷۲ و ۲۷۳ و ۲۷۴ و ۲۷۵ و ۲۷۶ و ۲۷۷ و ۲۷۸ و ۲۷۹ و ۲۸۰ و ۲۸۱ و ۲۸۲ و ۲۸۳ و ۲۸۴ و ۲۸۵ و ۲۸۶ و ۲۸۷ و ۲۸۸ و ۲۸۹ و ۲۹۰ و ۲۹۱ و ۲۹۲ و ۲۹۳ و ۲۹۴ و ۲۹۵ و ۲۹۶ و ۲۹۷ و ۲۹۸ و ۲۹۹ و ۳۰۰ و ۳۰۱ و ۳۰۲ و ۳۰۳ و ۳۰۴ و ۳۰۵ و ۳۰۶ و ۳۰۷ و ۳۰۸ و ۳۰۹ و ۳۱۰ و ۳۱۱ و ۳۱۲ و ۳۱۳ و ۳۱۴ و ۳۱۵ و ۳۱۶ و ۳۱۷ و ۳۱۸ و ۳۱۹ و ۳۲۰ و ۳۲۱ و ۳۲۲ و ۳۲۳ و ۳۲۴ و ۳۲۵ و ۳۲۶ و ۳۲۷ و ۳۲۸ و ۳۲۹ و ۳۳۰ و ۳۳۱ و ۳۳۲ و ۳۳۳ و ۳۳۴ و ۳۳۵ و ۳۳۶ و ۳۳۷ و ۳۳۸ و ۳۳۹ و ۳۴۰ و ۳۴۱ و ۳۴۲ و ۳۴۳ و ۳۴۴ و ۳۴۵ و ۳۴۶ و ۳۴۷ و ۳۴۸ و ۳۴۹ و ۳۵۰ و ۳۵۱ و ۳۵۲ و ۳۵۳ و ۳۵۴ و ۳۵۵ و ۳۵۶ و ۳۵۷ و ۳۵۸ و ۳۵۹ و ۳۶۰ و ۳۶۱ و ۳۶۲ و ۳۶۳ و ۳۶۴ و ۳۶۵ و ۳۶۶ و ۳۶۷ و ۳۶۸ و ۳۶۹ و ۳۷۰ و ۳۷۱ و ۳۷۲ و ۳۷۳ و ۳۷۴ و ۳۷۵ و ۳۷۶ و ۳۷۷ و ۳۷۸ و ۳۷۹ و ۳۸۰ و ۳۸۱ و ۳۸۲ و ۳۸۳ و ۳۸۴ و ۳۸۵ و ۳۸۶ و ۳۸۷ و ۳۸۸ و ۳۸۹ و ۳۹۰ و ۳۹۱ و ۳۹۲ و ۳۹۳ و ۳۹۴ و ۳۹۵ و ۳۹۶ و ۳۹۷ و ۳۹۸ و ۳۹۹ و ۴۰۰ و ۴۰۱ و ۴۰۲ و ۴۰۳ و ۴۰۴ و ۴۰۵ و ۴۰۶ و ۴۰۷ و ۴۰۸ و ۴۰۹ و ۴۱۰ و ۴۱۱ و ۴۱۲ و ۴۱۳ و ۴۱۴ و ۴۱۵ و ۴۱۶ و ۴۱۷ و ۴۱۸ و ۴۱۹ و ۴۲۰ و ۴۲۱ و ۴۲۲ و ۴۲۳ و ۴۲۴ و ۴۲۵ و ۴۲۶ و ۴۲۷ و ۴۲۸ و ۴۲۹ و ۴۳۰ و ۴۳۱ و ۴۳۲ و ۴۳۳ و ۴۳۴ و ۴۳۵ و ۴۳۶ و ۴۳۷ و ۴۳۸ و ۴۳۹ و ۴۴۰ و ۴۴۱ و ۴۴۲ و ۴۴۳ و ۴۴۴ و ۴۴۵ و ۴۴۶ و ۴۴۷ و ۴۴۸ و ۴۴۹ و ۴۵۰ و ۴۵۱ و ۴۵۲ و ۴۵۳ و ۴۵۴ و ۴۵۵ و ۴۵۶ و ۴۵۷ و ۴۵۸ و ۴۵۹ و ۴۶۰ و ۴۶۱ و ۴۶۲ و ۴۶۳ و ۴۶۴ و ۴۶۵ و ۴۶۶ و ۴۶۷ و ۴۶۸ و ۴۶۹ و ۴۷۰ و ۴۷۱ و ۴۷۲ و ۴۷۳ و ۴۷۴ و ۴۷۵ و ۴۷۶ و ۴۷۷ و ۴۷۸ و ۴۷۹ و ۴۸۰ و ۴۸۱ و ۴۸۲ و ۴۸۳ و ۴۸۴ و ۴۸۵ و ۴۸۶ و ۴۸۷ و ۴۸۸ و ۴۸۹ و ۴۹۰ و ۴۹۱ و ۴۹۲ و ۴۹۳ و ۴۹۴ و ۴۹۵ و ۴۹۶ و ۴۹۷ و ۴۹۸ و ۴۹۹ و ۵۰۰ و ۵۰۱ و ۵۰۲ و ۵۰۳ و ۵۰۴ و ۵۰۵ و ۵۰۶ و ۵۰۷ و ۵۰۸ و ۵۰۹ و ۵۱۰ و ۵۱۱ و ۵۱۲ و ۵۱۳ و ۵۱۴ و ۵۱۵ و ۵۱۶ و ۵۱۷ و ۵۱۸ و ۵۱۹ و ۵۲۰ و ۵۲۱ و ۵۲۲ و ۵۲۳ و ۵۲۴ و ۵۲۵ و ۵۲۶ و ۵۲۷ و ۵۲۸ و ۵۲۹ و ۵۳۰ و ۵۳۱ و ۵۳۲ و ۵۳۳ و ۵۳۴ و ۵۳۵ و ۵۳۶ و ۵۳۷ و ۵۳۸ و ۵۳۹ و ۵۴۰ و ۵۴۱ و ۵۴۲ و ۵۴۳ و ۵۴۴ و ۵۴۵ و ۵۴۶ و ۵۴۷ و ۵۴۸ و ۵۴۹ و ۵۵۰ و ۵۵۱ و ۵۵۲ و ۵۵۳ و ۵۵۴ و ۵۵۵ و ۵۵۶ و ۵۵۷ و ۵۵۸ و ۵۵۹ و ۵۶۰ و ۵۶۱ و ۵۶۲ و ۵۶۳ و ۵۶۴ و ۵۶۵ و ۵۶۶ و ۵۶۷ و ۵۶۸ و ۵۶۹ و ۵۷۰ و ۵۷۱ و ۵۷۲ و ۵۷۳ و ۵۷۴ و ۵۷۵ و ۵۷۶ و ۵۷۷ و ۵۷۸ و ۵۷۹ و ۵۸۰ و ۵۸۱ و ۵۸۲ و ۵۸۳ و ۵۸۴ و ۵۸۵ و ۵۸۶ و ۵۸۷ و ۵۸۸ و ۵۸۹ و ۵۹۰ و ۵۹۱ و ۵۹۲ و ۵۹۳ و ۵۹۴ و ۵۹۵ و ۵۹۶ و ۵۹۷ و ۵۹۸ و ۵۹۹ و ۶۰۰ و ۶۰۱ و ۶۰۲ و ۶۰۳ و ۶۰۴ و ۶۰۵ و ۶۰۶ و ۶۰۷ و ۶۰۸ و ۶۰۹ و ۶۱۰ و ۶۱۱ و ۶۱۲ و ۶۱۳ و ۶۱۴ و ۶۱۵ و ۶۱۶ و ۶۱۷ و ۶۱۸ و ۶۱۹ و ۶۲۰ و ۶۲۱ و ۶۲۲ و ۶۲۳ و ۶۲۴ و ۶۲۵ و ۶۲۶ و ۶۲۷ و ۶۲۸ و ۶۲۹ و ۶۳۰ و ۶۳۱ و ۶۳۲ و ۶۳۳ و ۶۳۴ و ۶۳۵ و ۶۳۶ و ۶۳۷ و ۶۳۸ و ۶۳۹ و ۶۴۰ و ۶۴۱ و ۶۴۲ و ۶۴۳ و ۶۴۴ و ۶۴۵ و ۶۴۶ و ۶۴۷ و ۶۴۸ و ۶۴۹ و ۶۵۰ و ۶۵۱ و ۶۵۲ و ۶۵۳ و ۶۵۴ و ۶۵۵ و ۶۵۶ و ۶۵۷ و ۶۵۸ و ۶۵۹ و ۶۶۰ و ۶۶۱ و ۶۶۲ و ۶۶۳ و ۶۶۴ و ۶۶۵ و ۶۶۶ و ۶۶۷ و ۶۶۸ و ۶۶۹ و ۶۷۰ و ۶۷۱ و ۶۷۲ و ۶۷۳ و ۶۷۴ و ۶۷۵ و ۶۷۶ و ۶۷۷ و ۶۷۸ و ۶۷۹ و ۶۸۰ و ۶۸۱ و ۶۸۲ و ۶۸۳ و ۶۸۴ و ۶۸۵ و ۶۸۶ و ۶۸۷ و ۶۸۸ و ۶۸۹ و ۶۹۰ و ۶۹۱ و ۶۹۲ و ۶۹۳ و ۶۹۴ و ۶۹۵ و ۶۹۶ و ۶۹۷ و ۶۹۸ و ۶۹۹ و ۷۰۰ و ۷۰۱ و ۷۰۲ و ۷۰۳ و ۷۰۴ و ۷۰۵ و ۷۰۶ و ۷۰۷ و ۷۰۸ و ۷۰۹ و ۷۱۰ و ۷۱۱ و ۷۱۲ و ۷۱۳ و ۷۱۴ و ۷۱۵ و ۷۱۶ و ۷۱۷ و ۷۱۸ و ۷۱۹ و ۷۲۰ و ۷۲۱ و ۷۲۲ و ۷۲۳ و ۷۲۴ و ۷۲۵ و ۷۲۶ و ۷۲۷ و ۷۲۸ و ۷۲۹ و ۷۳۰ و ۷۳۱ و ۷۳۲ و ۷۳۳ و ۷۳۴ و ۷۳۵ و ۷۳۶ و ۷۳۷ و ۷۳۸ و ۷۳۹ و ۷۴۰ و ۷۴۱ و ۷۴۲ و ۷۴۳ و ۷۴۴ و ۷۴۵ و ۷۴۶ و ۷۴۷ و ۷۴۸ و ۷۴۹ و ۷۵۰ و ۷۵۱ و ۷۵۲ و ۷۵۳ و ۷۵۴ و ۷۵۵ و ۷۵۶ و ۷۵۷ و ۷۵۸ و ۷۵۹ و ۷۶۰ و ۷۶۱ و ۷۶۲ و ۷۶۳ و ۷۶۴ و ۷۶۵ و ۷۶۶ و ۷۶۷ و ۷۶۸ و ۷۶۹ و ۷۷۰ و ۷۷۱ و ۷۷۲ و ۷۷۳ و ۷۷۴ و ۷۷۵ و ۷۷۶ و ۷۷۷ و ۷۷۸ و ۷۷۹ و ۷۸۰ و ۷۸۱ و ۷۸۲ و ۷۸۳ و ۷۸۴ و ۷۸۵ و ۷۸۶ و ۷۸۷ و ۷۸۸ و ۷۸۹ و ۷۹۰ و ۷۹۱ و ۷۹۲ و ۷۹۳ و ۷۹۴ و ۷۹۵ و ۷۹۶ و ۷۹۷ و ۷۹۸ و ۷۹۹ و ۸۰۰ و ۸۰۱ و ۸۰۲ و ۸۰۳ و ۸۰۴ و ۸۰۵ و ۸۰۶ و ۸۰۷ و ۸۰۸ و ۸۰۹ و ۸۱۰ و ۸۱۱ و ۸۱۲ و ۸۱۳ و ۸۱۴ و ۸۱۵ و ۸۱۶ و ۸۱۷ و ۸۱۸ و ۸۱۹ و ۸۲۰ و ۸۲۱ و ۸۲۲ و ۸۲۳ و ۸۲۴ و ۸۲۵ و ۸۲۶ و ۸۲۷ و ۸۲۸ و ۸۲۹ و ۸۳۰ و ۸۳۱ و ۸۳۲ و ۸۳۳ و ۸۳۴ و ۸۳۵ و ۸۳۶ و ۸۳۷ و ۸۳۸ و ۸۳۹ و ۸۴۰ و ۸۴۱ و ۸۴۲ و ۸۴۳ و ۸۴۴ و ۸۴۵ و ۸۴۶ و ۸۴۷ و ۸۴۸ و ۸۴۹ و ۸۵۰ و ۸۵۱ و ۸۵۲ و ۸۵۳ و ۸۵۴ و ۸۵۵ و ۸۵۶ و ۸۵۷ و ۸۵۸ و ۸۵۹ و ۸۶۰ و ۸۶۱ و ۸۶۲ و ۸۶۳ و ۸۶۴ و ۸۶۵ و ۸۶۶ و ۸۶۷ و ۸۶۸ و ۸۶۹ و ۸۷۰ و ۸۷۱ و ۸۷۲ و ۸۷۳ و ۸۷۴ و ۸۷۵ و ۸۷۶ و ۸۷۷ و ۸۷۸ و ۸۷۹ و ۸۸۰ و ۸۸۱ و ۸۸۲ و ۸۸۳ و ۸۸۴ و ۸۸۵ و ۸۸۶ و ۸۸۷ و ۸۸۸ و ۸۸۹ و ۸۹۰ و ۸۹۱ و ۸۹۲ و ۸۹۳ و ۸۹۴ و ۸۹۵ و ۸۹۶ و ۸۹۷ و ۸۹۸ و ۸۹۹ و ۹۰۰ و ۹۰۱ و ۹۰۲ و ۹۰۳ و ۹۰۴ و ۹۰۵ و ۹۰۶ و ۹۰۷ و ۹۰۸ و ۹۰۹ و ۹۱۰ و ۹۱۱ و ۹۱۲ و ۹۱۳ و ۹۱۴ و ۹۱۵ و ۹۱۶ و ۹۱۷ و ۹۱۸ و ۹۱۹ و ۹۲۰ و ۹۲۱ و ۹۲۲ و ۹۲۳ و ۹۲۴ و ۹۲۵ و ۹۲۶ و ۹۲۷ و ۹۲۸ و ۹۲۹ و ۹۳۰ و ۹۳۱ و ۹۳۲ و ۹۳۳ و ۹۳۴ و ۹۳۵ و ۹۳۶ و ۹۳۷ و ۹۳۸ و ۹۳۹ و ۹۴۰ و ۹۴۱ و ۹۴۲ و ۹۴۳ و ۹۴۴ و ۹۴۵ و ۹۴۶ و ۹۴۷ و ۹۴۸ و ۹۴۹ و ۹۵۰ و ۹۵۱ و ۹۵۲ و ۹۵۳ و ۹۵۴ و ۹۵۵ و ۹۵۶ و ۹۵۷ و ۹۵۸ و ۹۵۹ و ۹۶۰ و ۹۶۱ و ۹۶۲ و ۹۶۳ و ۹۶۴ و ۹۶۵ و ۹۶۶ و ۹۶۷ و ۹۶۸ و ۹۶۹ و ۹۷۰ و ۹۷۱ و ۹۷۲ و ۹۷۳ و ۹۷۴ و ۹۷۵ و ۹۷۶ و ۹۷۷ و ۹۷۸ و ۹۷۹ و ۹۸۰ و ۹۸۱ و ۹۸۲ و ۹۸۳ و ۹۸۴ و ۹۸۵ و ۹۸۶ و ۹۸۷ و ۹۸۸ و ۹۸۹ و ۹۹۰ و ۹۹۱ و ۹۹۲ و ۹۹۳ و ۹۹۴ و ۹۹۵ و ۹۹۶ و ۹۹۷ و ۹۹۸ و ۹۹۹ و ۱۰۰۰

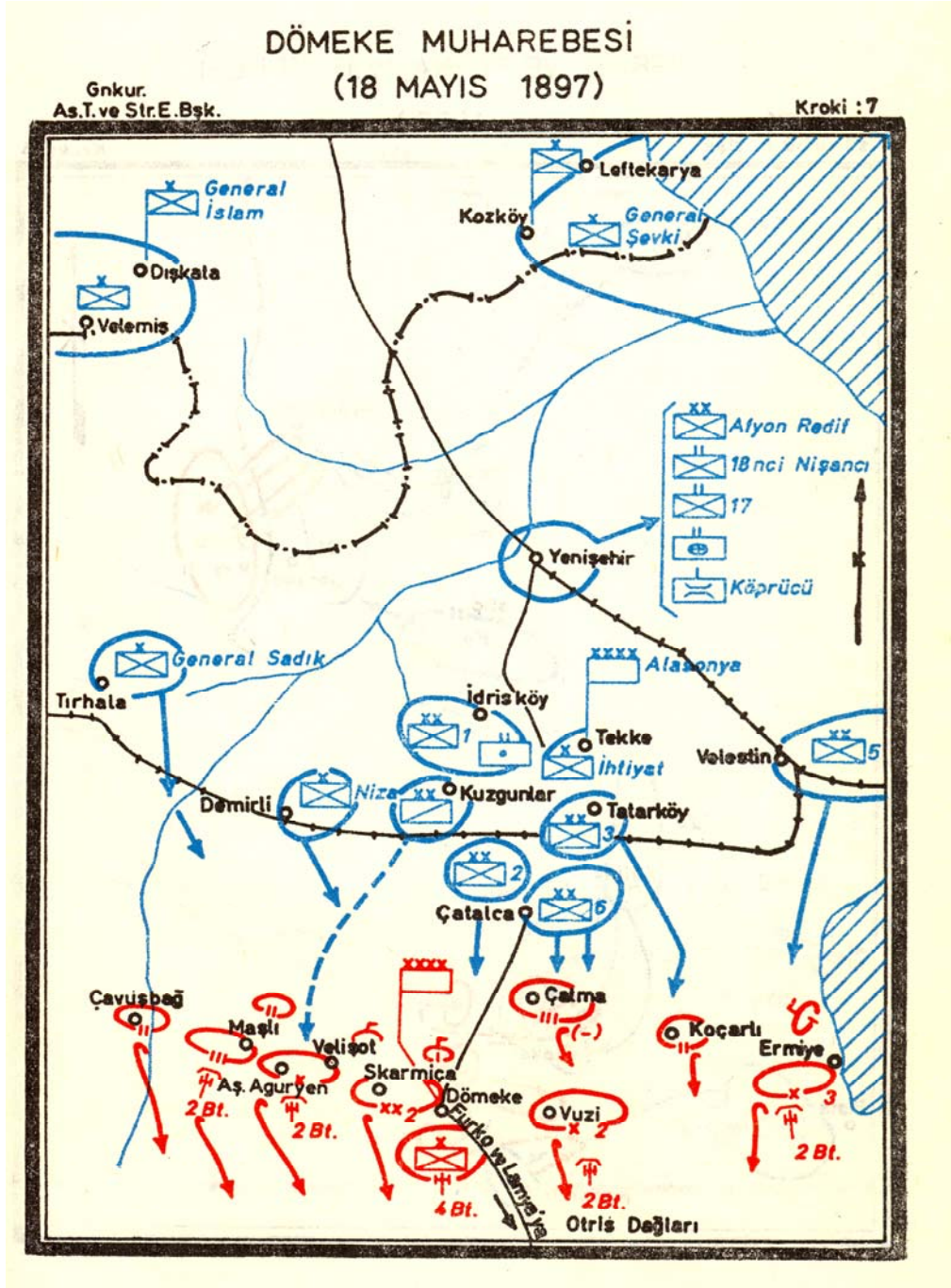
مضای صفا فایست و بینه نفی بیدل هوا جویده و بز نفی عاژ و نا و در دایره فرادده و بریه و کریه غصه های خدمه سنده بولنی یعنی ایلا شکر اید و

کریک احوال حاضر سنده طولانی فراد فرموده نان اوریا عاده لریک ایلمر و بعضی خصوصان صوبائی سکر بریه نبلیضی مناسبت لور نمسه

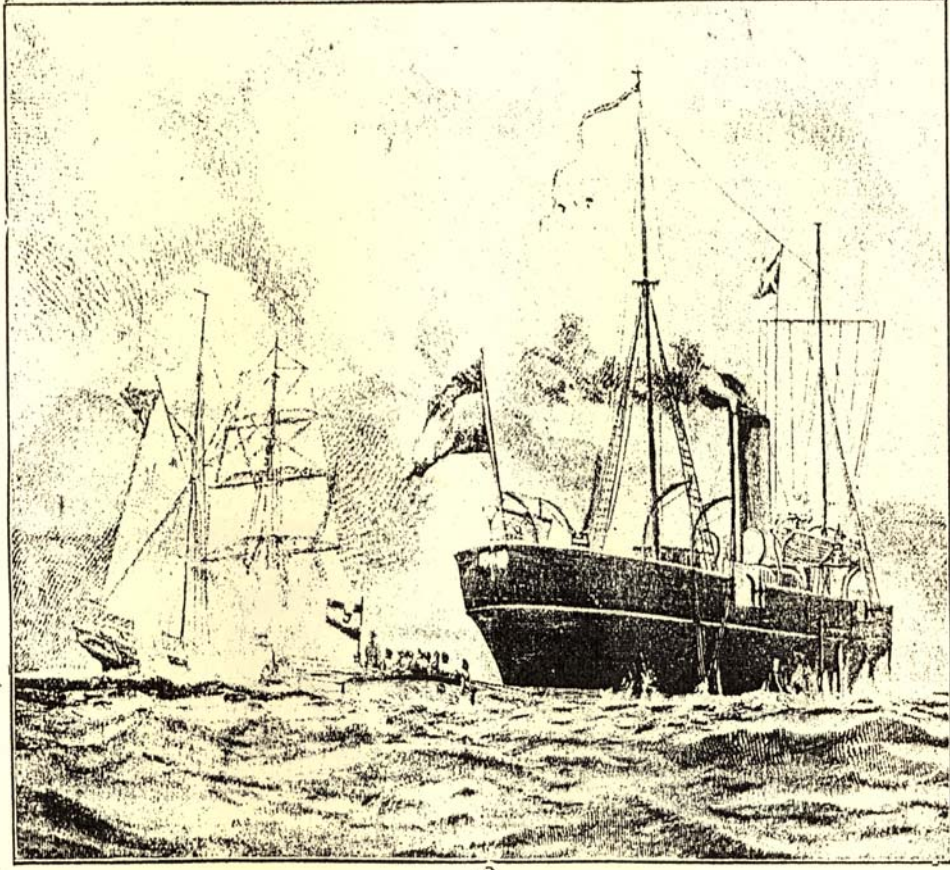
اولفده بوجب فرایضای مفضاضه نهی بولنی بنده اراده فصددر (علاجه) و (بیریه) صدر اعظم

Ek 9. Girit'teki askerî birliğin durumuna dair.

ATASE, OYH; Klasör: 34, Dosya: 112, Fihrist:11-6, 24 Kasım 1897.

Ek 10. Dömeke Muharebesi, 1897 Türk-Yunan Harbi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 520 Kültür Eserleri Dizisi: 25, Ankara 1982.

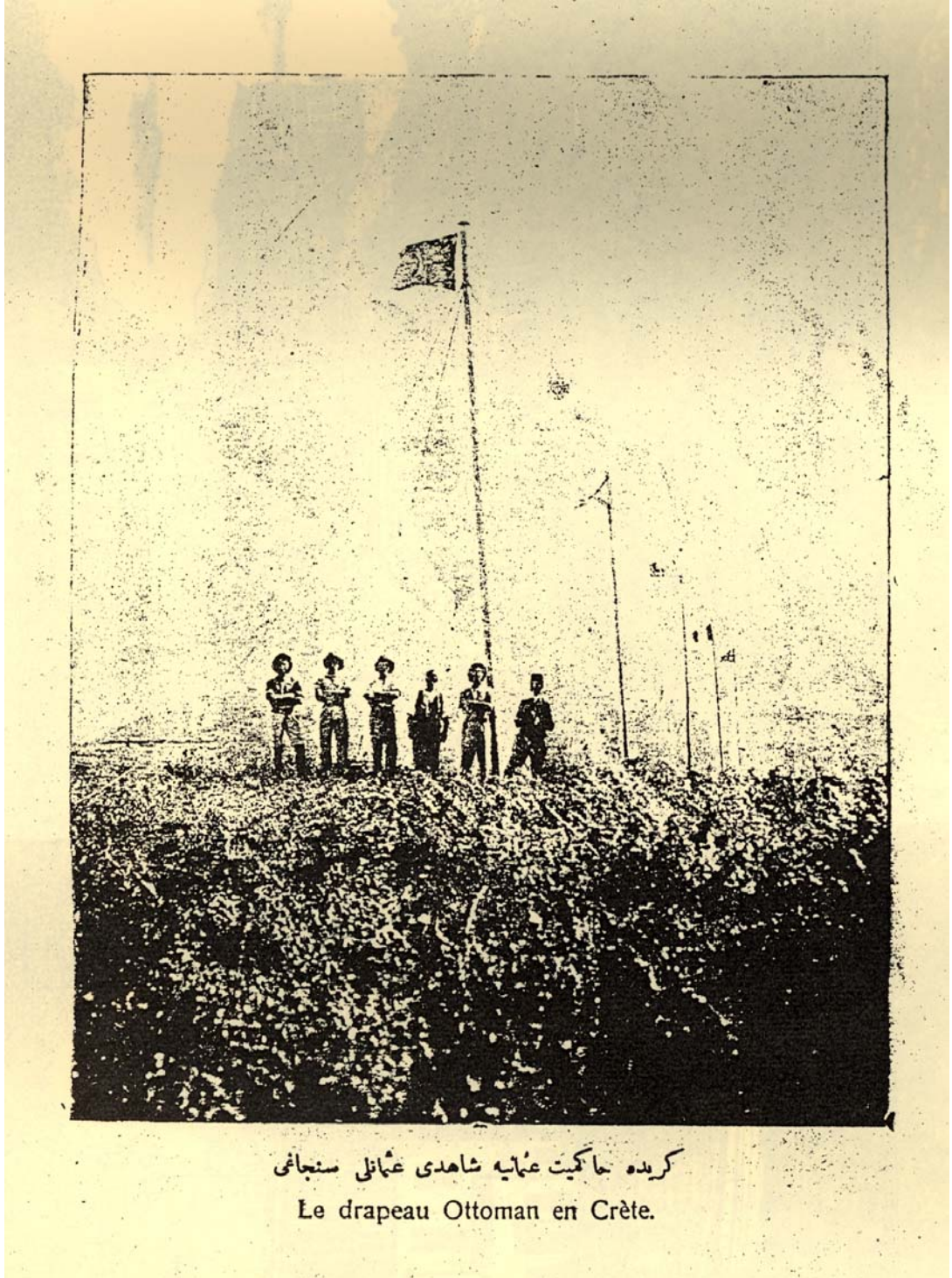
كريدہ چاق اشياكوندن بر يونان سفينهك ضبطى [۱۳۱۲]
 Un navire de contrebande attaqué.

Ek 11. Girit'e Kaçak Eşya Gönderen Bir Yunan Sefinenin Zabtı, Panorama De La Crète, İstanbul Tarihsiz.

حانی
La Cannée,

Ek 12. Hanya, Panorama De La Crète, İstanbul Tarihsiz.

Ek 13. Girit'te Hakimiyet-i Osmaniye Şahidi Osmanlı Sancağı, Panorama De La Crète, İstanbul Tarihsiz.

Ek 14-1. Yukarıdaki karikatür İngiltere – Londra menşeli. Karikatürde yıl 1897.. Bayan Avrupa'yı, köpek Yunanistan'ı (üzerinde Greece yazıyor), köpeğin önündeki kemik parçası (üzerinde Girit "Crete" yazıyor) temsilî olarak karikatürize edilmiş. Yunanistan'ın önüne atılan kemik Girit, bugün ise karşımıza Kıbrıs olarak ortaya çıkıyor. <http://img288.imageshack.us/img288/8937/girit3vc.gif> (11.03.2009).

Ek 14-2. Bu karikatür de İngiliz basınında yer almış. Çaresiz bakışlarla dikkati çeken çocuk olan Osmanlı Devleti arka planda, öğretmen yada dadı konumundaki Avrupa'nın (eteğinin üzerinde İngiltere, Fransa, Avusturya yazmakta), (önlüğünün cebindeki kağıtta Paris Protokolü yazıyor) Yunanistan'ı azarlamasındaki neden, Paris Protokolü ile Türk topraklarının büyük bölümünü verdiği Yunanistan'ın doyumsuzluğu ve açgözlülüğü.

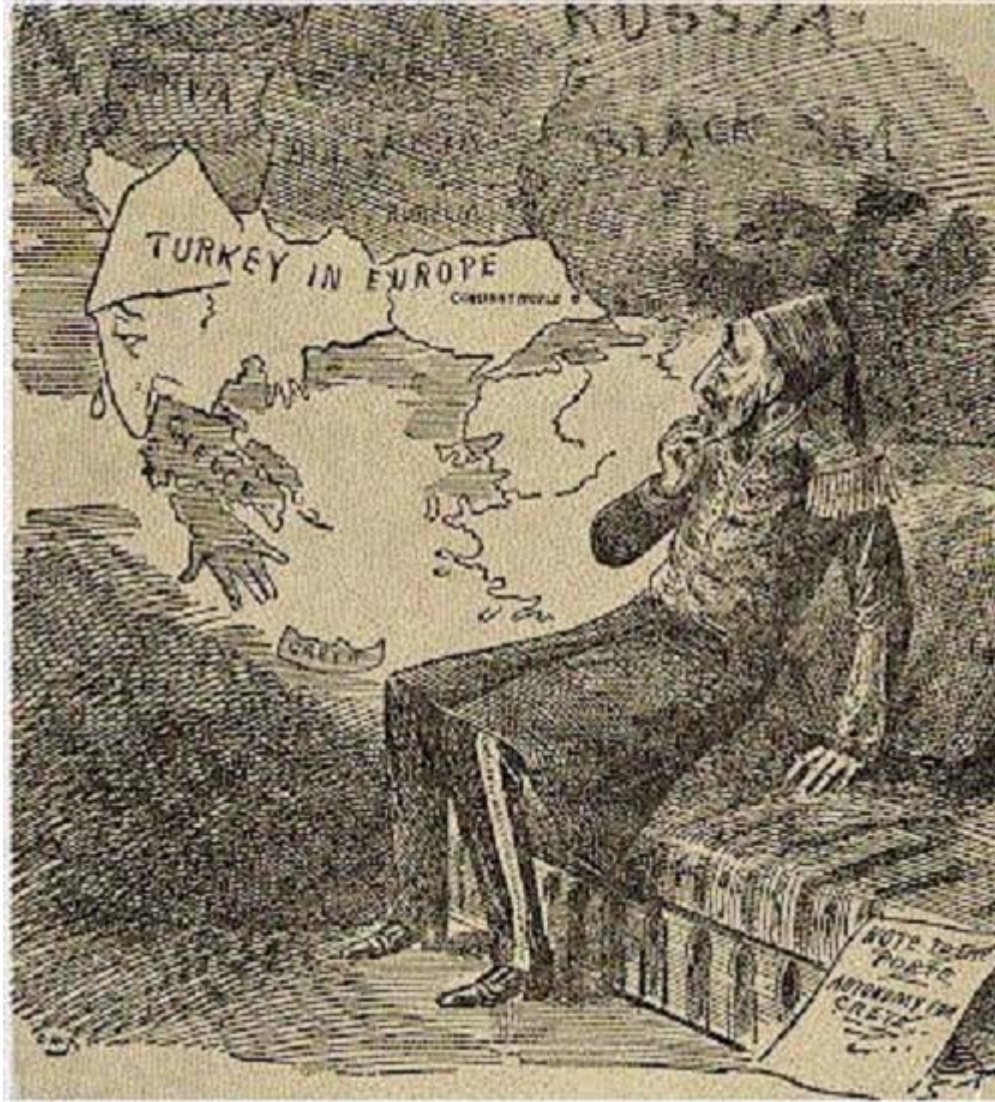
<http://img226.imageshack.us/img226/5438/paris2pg.gif> (11.03.2009).

Ek 14-3. Dev cüssesiyle çizilmiş Osmanlı Devleti'nin elinde "Reform" yazılı bir evrak var. Avrupa nezaretinde ayak parmaklarının üzerine yükselmiş ve dev Osmanlı Devleti'ne kafa tutan Yunanistan Avrupalı güçlerle ittifak kurarak, Osmanlı Devleti'nin parçalanmadaki sindirilmişliğini anlatılıyor.

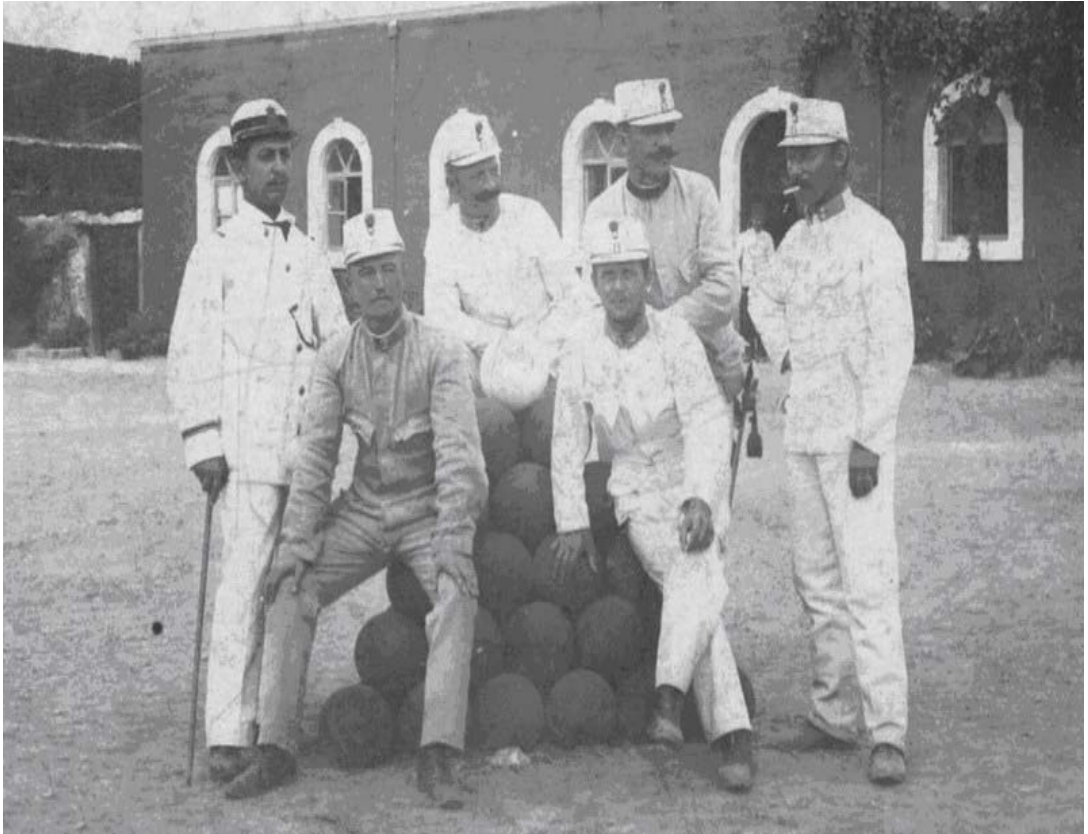
<http://www.yolgecenhani.biz/cizgilerle-abdulhamid-ve-hasta-adam-t365443.html?s=3035192b0db19fdbf232904bdbea7a7a&t=365443>

(16.04.2009).

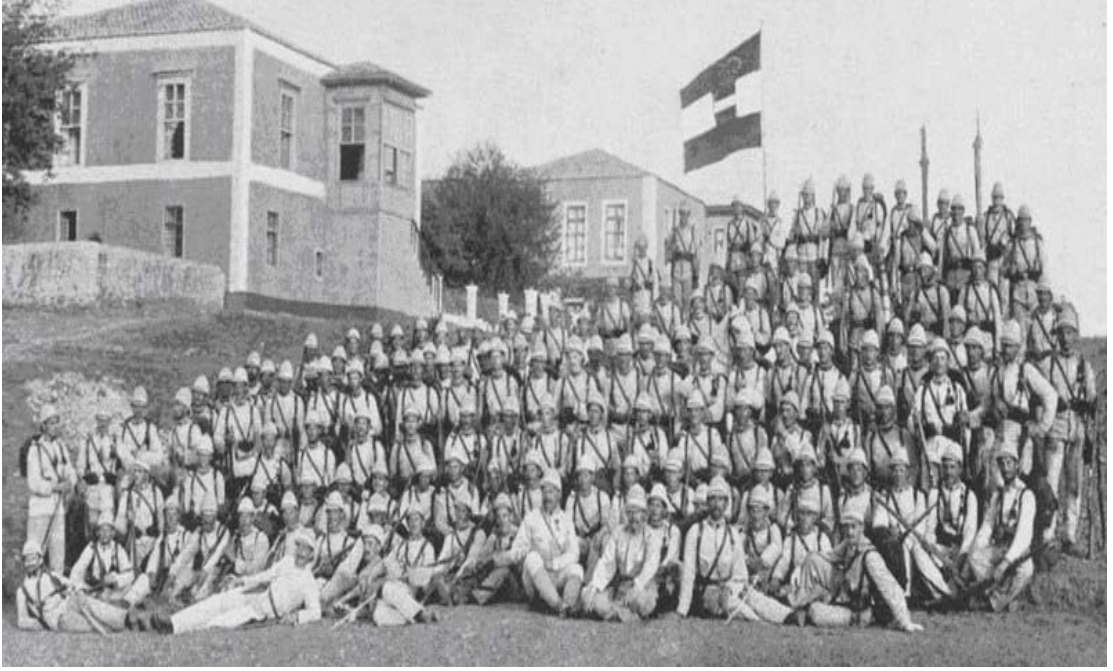

Ek 14-4. Diğer bir karikatürde de Osmanlı Devleti'nde "Reform" adı altında bir çok yetkiye sahip olan Avrupalılar ve azınlıklar oyunlarına devam ediyor. Karikatür altında; Osmanlı Padişahı "Avrupalılar benden bir bütünümü gibi bahsediyorlar. Oysa ben kendimi parçalanmış olarak hissediyorum.." diyor. Karikatürde Balkanlar ağlayan bir adam olarak resmedilmiş, Yunanistan el şeklinde çizilmiş ve Girit'e uzanmış ve Girit siyah çizilerek Osmanlının elinden gitmiş. Köşede yerde duran Girit belgesi.

<http://www.yolgecenhani.biz/cizgilerle-abdulhamid-ve-hasta-adam-t365443.html?s=3035192b0db19fdbf232904bdeba7a7a&t=365443>
(16.04.2009).

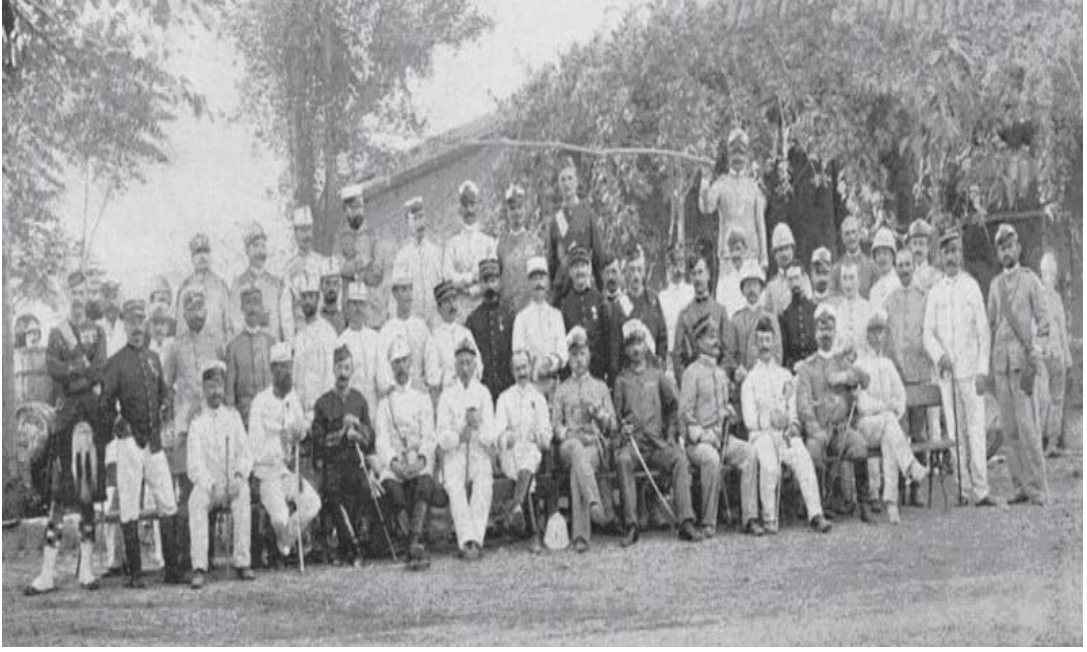

Ek 15. Hanya'da bulunan Avusturya-Macaristan subaylarının kullandığı özel üniforma ve şapkalar (soldaki subay Deniz Kuvvetleri'nden), <http://www.austro-hungarian-army.co.uk> (22.05.2009).

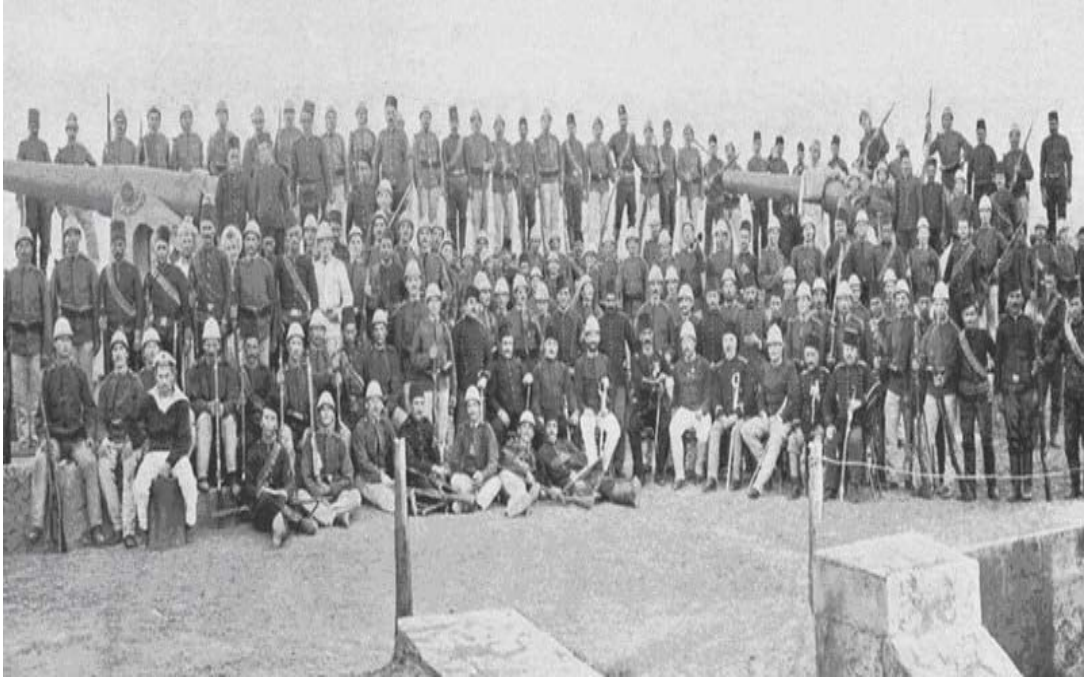
Ek 16. Girit askerleri Suda'da yeni üniformaları ile görülmektedir.

<http://www.austro-hungarian-army.co.uk> (22.05.2009).

Ek 17. Girit Hanya'daki uluslararası subay grubu.

<http://www.austro-hungarian-army.co.uk> (22.05.2009).

Ek 18. Girit'teki İzzeddin Kalesi'nde bir grup kara ve deniz askeri.

<http://www.austro-hungarian-army.co.uk> (22.05.2009).

Übersicht

der auf Kreta befindlichen kaiserlich ottomanischen Streitkräfte und deren Dislocation im Monate Juni 1897.

Armee-Corps		N i z a m			An- merkung
Division	Regiment	Bataillon etc.	Standorte		
V. Armee-Corps in Damascus	9. Infanterie-Division	34. Infanterie-Regiment	I. II. III. IV.	Canea und Fort Izzeddin Daratsos und Umgebung Nerokuri und Perivolia In den verschiedenen Forts und Blockhäusern 1 Compagnie in Kissamo	Die Stärke eines Infanterie-Bataillons variierte zwischen 500 und 600 Mann.
		36. Infanterie-Regiment	IV.	Canea, Tuzla, Suda, Izzeddin	
		20. Infanterie-Regiment	I.	1., 2. Compagnie Canea und Akrotiri- Höhen 3., 4. Compagnie Candia	
		80. Infanterie-Regiment	III.	1. Compagnie Canea 3. Compagnie Akrotiri-Höhen	
		36. Infanterie-Regiment	I. II. III.	Rhetymno	
		35. Infanterie-Regiment	I. II. III. IV. }	1 Compagnie Candia, 1 Compagnie Sitia, 1 Compagnie Hierapetra, 1 Compagnie Spinalonga Candia	
		I.	Candia		
	Cavallerie: 3. Garde- Regiment	2 Escad- ronen	1 Escadron Canea, 1/2 Escadron Rhe- tymno, 1/2 Escadron Candia	1 Escadron zu 130 Reitern	
	Feld- Artillerie	4 Gebirgs- Batterien	Canea Candia	1 Gebirgs- Batterie à 6 Geschütze	
	3. Festungs- Artillerie- Regiment	1. Batterie 2. " 4. "	Fort Izzeddin Canea } mit Detachements in Candia } verschiedenen Forts		

Ek 19. 1897 yılında Girit'te Türk ordusunun adadaki yerleşimi.

<http://www.austro-hungarian-army.co.uk> (22.05.2009).

Ek 20. Avrupalı Devletlerin Girit'i komisyon şeklinde idare edeceklerini ileri sürerek adayı işgal etmeleri ve hakimiyet sembolü olan Türk bayrağının indirilmesi.

<http://www.austro-hungarian-army.co.uk> (22.05.2009).